

Viața Rominească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR :

Ionel Teodoreanu	<i>La Medeleni.</i>
Mihai Codreanu	<i>Sonete (Candela. — Otrava. — Răsbunarea).</i>
I. Simionescu	<i>Forme arhaice în viața poporului român.</i>
Henriette Yvonne Stahl	<i>Voica.</i>
G. Bărgăuanu	<i>În Piață.</i>
I. Minea	<i>Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir.</i>
Mihail Sadoveanu	<i>Balaurul.</i>
Mihai D. Ralea	<i>La moartea lui Anatole France.</i>
Eugen Crăciun	<i>În Trentin și la Lacurile italiene (Note de călătorie).</i>
I. Gonciarov	<i>Oblomov.</i>
G. Ibrăileanu	<i>Anatole France (Cîteva reflecții).</i>
Const. I. Vișoianu	<i>Cronica externă (Evoluția fascismului).</i>
Tudor Vianu	<i>Cronica literară (Panait Istrati: „Kyra Kyralina”).</i>
Octav Botez	<i>Cronica idellor (Anatole France critic).</i>
P. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea (Voica. „Cazul” Istrati. — Considerații teatrale. — Nevoia criticii. — „Psihologie de rasă”).</i>

Recenzii: *Mihail Manolescu:* Organizarea financiară a economiei naționale. Savel Rădulescu. — *I. Petrovici:* Figuri dispărute. I. Minea. — *H. Kayserling:* Philosophie als Kunst. M. R. — *G. Popa-Lisseanu:* Amor și Psyche. I. Minea. — *G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu:* Viața și opera lui Gheorghe Lazăr. I. Minea.

Revista Revistelor: „Gîndirea”. — „Revista de Filozofie”. — „Joseph Conrad” (Henry Davray. *Mercure de France*). — „Cu prilejul eseurilor critice „Jugements”, ale lui Henri Massis” (Jean Paul Zimmermann. *Philosophies*). — „Problema datoriiilor interaliată” (Bertrand Nogaro. *Le Monde Nouveau*). — „Scrisori inedite ale lui Dostoievski” (*Revue Mondiale*).

I A Ș I

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3
1924

VIAȚA ROMINEASCĂ apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 300 lei. — jumatate an 150 lei. Numărul 30 lei. — Pentru străinătate: un an 500 lei; jumatate de an 250 lei. Numărul 150 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea oprită.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVI

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pînă la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 pînă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pînă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reînnoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an 300 lei

Pe jumătate an 150 „

Un număr 30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an 500 lei

Pe jumătate an 250 „

Un număr 50 „

Abonațiilor li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

Administrația.

Viața Românească

Revistă literară și științifică

VOLUMUL LX

ANUL XVI

I A Ș I

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA

„VIAȚA ROMÎNEASCĂ“

1924

LA MEDELENI*

HOTARUL NESTATORNIC

Partea întâia

CAP. I

Potemkin și Kami-Mura

Dol țărani salutară cu o arhaică solemnitate pe viitorul stăpîn al moșiei. Mișcarea vastelor pălării învălul pe Dănuț cu epicul vînt al gloriei. Se opri în mijlocul șoselei ca un gladiator aclamat în arenă cu călcăiul pe trupul biruitului, avînd drept scut zmeul, drept lance sfoara al cărei fulor îl strîngea în pumnul răpezit îndărăt.

— D'apoi nu te doboară, boerule, namila asta?—întrebă unul din țărani.

— Pe mine!?

Dănuț tocmai isprăvisse clasele primare. Era licean în vacanță.

— Mai bine hai de l-om da boerului o mîină de-ajutor să-l sue, se amestecă în vorbă celălalt țaran, apropiindu-se de zmeu.

— Da' mare-i!—se minună el. Cît o fereastră boerească!

Dănuț se simți mindru că zmeul e al lui și umilit că e mai mare decît el. Instinctiv—cum ocolește o femeie măruntă vecină—

* „La Medeleni” e titlul unei trilogii de romane închinăte evoluției unei generații de Moldoveni a căror copilărie începe în vremea demodată a valsului și a căminului patriarhal,—și-a căror tinerețe e contemporană cu Pacea, Bolșevismul și Jazz-Band-ul.

Întăiul volum „Hotarul nestatornic” cuprinde copilăria; al doilea „Dacă vecinii îmi omoară huluții”, adolescența; iar al treilea „Olguța” tinereța.

tatea celor înalte—se îndepărtă grav, măsurînd șoseaua cu pasul. Zmeul rămase arestat între cei doi țărani.

— Oprește, boerule, că nu bate vîntul dintr'acolo ; întoarce-te 'napoi, porunci sfătos unul dintre ei.

Dănuț se codi o clipă, cercetă zările, se încruntă cu demnitate, ca frămîntat de socoteli adînci, de răspunderi... și se supuse. În goana mare trecu pe lîngă zmeul atent, și fugi, și fugi, depănînd sfoara între degete. În urma lui, mosorul se zbătea ca un guzgan epileptic.

— Dați-i drumul!—răcni el de departe, zmuncînd sfoara din răsputeri.

Zmeul căzu în cap, Dănuț pe spate.

Între timp, unul cite unul, apoi pîlcuri-pîlcuri, copilașii satului îngrădiră, desculți și naivi, evenimentul de pe șosea.

— Lasă, boerule, că ți-l muștrulesc eu — îl liniști unul din țărani, ștergîndu-i straele de colb cu bătăi delicate, ca pe un patrafir.

— Vezi! Vezi! Dacă nu i-ați întins coada, suspină întretăiat Dănuț, abia stăpînîndu-și lacrimile.

— Ia să vezi, boerule, numai să-l iei cu binșoru', ș'al vezi că pornește ! Așa-l și calu' nărăvaș !... Ia te uită mata !... Ș'al tragi... ș'al încerci... ș'al mai lași slobod... și iar tragi hățu'.. la 'n auzi !

Melodică minie de violoncel, zbirniitoarea vîjîia în salturile, tresăltările și 'ncovoerile 'ncordate ale zmeului însuflețit de viața vînturilor străvezi. Cozile se alintau feminin în larg, dezmierdînd puterea vînturilor.

— Hoo-pa !...

Dănuț întinse brațele pe jumătate, într'ajutor celui de sus, c'un gol în piept și înflorat își feri capul. Cu o pornire de balet, fetițele se mlădiară lin ; băeții se 'ncordară, gata să se avînte.

Ca un delfin pe valul mării zmeul se dăduse peste cap... și mirînd se 'nșepenise iar la loc, piept în piept cu 'ntreg văzduhul...

În urmă ondulară cozile păstrîndu-și grația de stele căzătoare.

— Hăi-hăi!—chiuiră copiii.

Dănuț clipi, zimbînd.

Sfoara curgea repede spre cer. Zmeul se înalță deasupra satului, mai sus decît dealurile, decît soarele, decît rîndunelele. Copiii îl căutau cu mina streșină la ochi, cu degetul celeilalte întins.

— Uite-l măi !—îzbucni un băețel.

— Taci măi !—se răsti la el un altul.

— Ci măi ? Ci ?

— Sss!—se 'ncruntară ceilalți.

În tăcerea din nou limpezită, cerul torcea înăbușit.

Dănuț pipăi sfoara ca pe un tăluș de sable, cu vârful vârfului degetelor.

— Apucă zdravăn, boerule, că țin și eu...

Dănuț se înghesuie în țăran, apucă sfoara și pătruns de a-dîncimea bulboanei de sus, își trase o mîină de pe sfoară. Dîbuiind cu ea 'ndărăt, apucă brațul omului. Mina de pe braț strîngea din răspuțeri; cea de pe sfoară, ușurel.

— Ține bine, boerule, nu-ți fie frică... Pune amîndouă minile, voiniceste.

Cu o pornire dușmănoasă, Dănuț se opinti și trase, încrețindu-și fața. Cerul nu se desfîndă... În minile lui, atletică, sfoara vibra, umplîndu-i mușchii de bărbăție... Ochii îi străluciră îmbătați.

— De-acum poți pleca.

— Rămîi sănătos, boerule, glumi cu seriozitate țăranul, prefăcîndu-se că pleacă.

Sfoara-i izbucni din mîină.

— Stai! Stai! Nu mă lăsa! Scapă-mă!— țipă Dănuț, imbrîncit, țîrit, răscolit de panica unui înec în văzduh.

— Iaca aici-s!

Din urmă răsună un trap jucăuș...

— Vă poștește conța degrabă la curte.

— Dece?—se răsti Dănuț cătră omul depe bihuncă.

— Mergem la gară, boerule, că-l vremea!—răspunse omul, abia stăpînind calul.

— Feriți măai!—chîlură copiii, zbughînd din calea calului speriat.

Colbul se luă la trîntă cu șoseaua... Hora copiilor încercui îndeaproape pe Dănuț.

— Ce ne facem?—întrebă el mîhnit, cu toată nădejdea în țăran. ...Il dăm jos?

— Mai lăsa-l bădie!... Nu-l da jos, boerule!—se rugară în cor copiii, cînd la țăran, cînd la Dănuț.

— Eu zic să-l ducem în ograda și să-l legăm.

— Sigur! Sigur!—jubilă Dănuț, mai-mai să sară de gitul mîntuitorului.

În frunte cu Dănuț, alaiul mărunților călăuzi până la poarta ogrăzii, pasul înalt al zmeului... Ograda se umplu de zarvă: cîinii hămăiau, slugile răsăreau din toate părțile.

— Hai, Dănuț, hai că vine trenul, îl îndemnă din trăsura gata de plecare, doamna Deleanu, cu minile pe urechi.

— Stai, mamă, nu vezi că am treabă!—răspunse Dănuț, trîgînd de sfoara zmeului priponit, ca spre încercare.

— Gata, boerule! De-acuma nu mai scapă, că doar îl ține un stejar!

— Ai isprăvit, Dănuț?

— Bine, da' cine-l păzește?—se îngrijoră el.

— Noii Noii!—protestă poarta înflorită cu copii.

— Ba eu!—hotări apăsate un băețas mai răsărit, îngroșându-și glasul.

Infruntînd dulăii, intră în ogradă și se înfipse lângă stejarul încolăcit de sfoara zmeului.

— Cum îți zice ție?—îl cercetă bănuitor Dănuț.

— A Marandel, să trăiți!—răsună marțial răspunsul.

— Și mai cum, băețele?—întrebă cu blîndeță doamna Deleanu, scoborînd pe scara trăsorii.

— Gheorghită, sărut mîna!

— Și nu ți-e teamă c'or să te minince cîni?

— Ehe!...

— Măi Gheorghită, să nu te miști de-aici!—porunci Dănuț.

— Ecoute, mon petit, il faut lui parler gentiment, pas de cette manière; tiens, donne-lui des bonbons.

— Na... poftim, retușă Dănuț subț privirea doamnei Deleanu.

Și brusca, îi întinse cutiuța cu bomboane violete, oferindu-i orășănește. Gheorghită șovăi, dar îndemnul cucoanei îl hotări. Inșfăcă repede cutiuța. Dănuț rămase cu capacul, indignat și nedumerit. Doamna Deleanu începu să rîdă.

— Lasă, Dănuț, dă-i și capacul... Poftim și dumitale pentru'un rachiu,—și-ți mulțumesc.

— Să trăiască boerul și să crească mare!—se ploconi țaranul.

Trăsura porni..

Urcîndu-se în genunchi pe pernă, cu bărbia sprijinită de poclit, Dănuț privi îndelung, cu melancolică invidie, pe din ce în ce micșoratul Gheorghită. La fel priveau copiii cățarați de-a lungul porții, pe străjerul stejarului cu zmeul.

Rămas stăpîn, Gheorghită a Marandei dezmierdă sfoara întinsă și sonoră ca o strună. . și nesocotînd bunătățile din pumnul închis, se așeză la pămînt sprijinîndu-se de trunchiul, își încrucișă brațele pe plept și începu să privească cerul ca un flăcău îndrăgostit.

* * *

— ...Te rog, nu te deranja, domnule Ștefleă.

— Vai de mine! Scuzați, vă rog! Știți, căldurile...

Odăița scundă bizuia ca un 10 Mai al muștelor.

Șeful gării, cu surtucul pe jumătate îmbrăcat, boxa în zădar, pe nevăzute, cu pumnul îndărăt, gaura blestemată a celeilalte mineci... Insfîrșit, răzbind prin tunelul de alpaga albastră, mîna șefului se repezi spre mîna înmănușată a doamnei Deleanu. Cu o înclinare eroică de om gras, sărută mînușa. Aducîndu-și aminte de batistă, și-o luă de pe cap,—pudic.

Dănuț se simți înfrigurat, ca într'o magazie cu jucării misterioase. Nu-și lua ochii dela looping-the-loop-ul lent al benzii

de hirtie ciuruită de pe rotița telegrafului... Știa că banda acela e tainicul funicular cu care urcă și coboară cuvintele de prin văzduh... și parcă nu-i venea să creadă.

— Vine regulat, domnule Șteflea?

— Vai de mine, conia, imediat!—gîfii șeful.

— Hai, Dănuț, afară.

Pe peron așteptau un buchet de giște legate, o tralstă vărgată,—și blondă, dimineața de vară între doi castani.

— Ia să te văd, Dănuț... Vai! In ce hal ești!

Costumul elegant de marinar, îmbrăcat abia de dimineață, încercase naufragiul șoselei. Sandalele fumegau la fiecare mișcare, de colbăite ce erau, iar șosetele atîrnau buzate, descoperind gleznele mai albe decît pulpele.

Doamna Deleanu se așeză pe bancă, avîndu-l pe Dănuț în față, ca o problemă de arhitectură. Își ridică voaleta, își scoase mînușile. Dănuț se simți reconstruit.

Cochetă impertinentă—poruncită de năsucul cîrn copilărește—bereta albă se înclină spre ceafă, cam pe-o ureche, decoltînd fruntea în întregime; panglicile fluturată marin; funda albastră reinflori cu ancora pe față, la îmbinarea aripelor gulerului...

— Numai o mireasă-i lipsește!—se minună dulos șeful gării, răsărînd cu o condicuță subțioară, și cu chipiul roș deasupra pletelor batistei.

— Vine?

— Vine.

— Dănuț! Dănuț!

Cu resemnare satisfăcută, ca salvat dela sinucidere, Dănuț se lăsă tras îndărăt. Zărise la orizontul vertiginos al șinelor, un punct negru, dușmănos ca o gură de revolver încărcat.

Mai așteptară, privind șinele nerveoase... Ingrozitor de supărată pe gară, mașina trecu înainte...

— Marfă... marfă... marfă; a treia... a treia... a treia... descifra Dănuț în gura mare, clipind și stringînd mai tare mîna doamnei Deleanu.

— Uite-l pe tata, mamă! Nu-l vezi? Papa! Papa!

La fereastra unul compartiment, mîinile domnului Deleanu scuturau mînușile spre cei de pe peron... La ușa vagonului fluturată pletele întunecate ale Olguței. Nici nu se oprise trenul, că Olguța și sărîse de pe scară, veselă, familiară, cum sărea și dimineața din pat pe covoraș.

— Vai, Olguța! Vrei să mă îmbolnăvești?—țipă doamna Deleanu, alergînd spre ea.

În trecăt Olguța-i sărută mîna și se repezi la vizitiu.

— Moș Gheorghe! Moș Gheorghe! Am venit!

În urma Olguței se coborîră bagajele—trecute pe geam lui Ion—apoi domnul Deleanu, chefliu, în haine de sole-écru, cu panamaua pe ceafă, gata să glumească, să interpeleze;

după el, cu mișcări liniștite și cu ochi mari de îndrăgostită, privind și respirând vacanța, Monica.

— Ți pare bine că ai venit la noi, Monica? — o întâmpină doamna Deleanu, luînd-o în brațe de-a dreapta depe ultima treaptă, și sărutîndu-i obrazii.

— Vai, tante Alice, mă mai întrebî?

Pălăria de pai, cu boruri rotunde și cu panglică neagră, prinsă cu elastic pe subt bărbie, îi alunecă pe spate, atîrnîndu-i de gît.

Doamna Deleanu surise părului descoperit: era auriu cum sînt numai petele de soare, pe care copiii vînașori de fluturi le găsesc prin iarba crîngurilor, zîmbînd subt pălăria lor, în locul fluturului după care au azvîrlit-o.

— Ei, copii, n'am uitat vre-un bagaj?... Bun... Totu-i în regulă! Ei, bravo! Grozav is de bine dispus! — se luminea de-a binelea domnul Deleanu, frecîndu-și minile ca după un proces ciștigat.

Gestul bucuriei, al enervării și al spălatului pe minî era același la domnul Deleanu.

Dănuț se bosumflase; nimeni nu-l lua în samă, nimeni nu se uita la el! Inchise ochii și se făcu nevăzut!

— Mamă, unde mi-i pălăria? — gîfii Olguța, sosînd în goana mare dela cai.

Un cap de bunic, cu ochelari de aur pe vârful nasului apăru la fereastra vagonului.

— Mă rog, a rămas în compartiment o pălărie de domnișoară; nu-i a dumneavoastră?

— Ba da! — o revendică Olguța cu tărie.

— Mai bine mulțumește domnului, Olguța... Poftim! Ce ți-ai mai uitat? — o cercetă, măsurînd-o din cap pînă 'n picioare, doamna Deleanu.

— Pfuuu! — izbucni Olguța, dînd cu ochii de Dănuț.

Șopti ceva la urechea Monicăi.

— Pfuuu! — pufniră amîndouă.

— Buftea-buftea poloboc, cioc-poc, cioc-poc! — apostrofă Olguța pe Dănuț.

Cele două săptămîni de vacanță la țară îi rotunjiseră obrazii, stîrnînd astfel o nouă poreclă pe buzele Olguței. Deșteptat din posomorală și uitare, Dănuț măsură pleziș pe sora lui, și cu minile care țînuseră sfoara zmeului, o palmul din două părți, alungînd depe obrazii ei paloarea examenelor.

— Bravo! Galant cavalier! — se amestecă dela fereastra trenului pornit, domnul cel bătrîn.

— Respectili meli, coani lorgu! — răsună un glas dela fereastra vagonului următor.

— Vus tis di Iancl?... A ghiten Welg.

La auzul jargonului ireproșabil, ferestrele vagonului de-a doua, se umplură de capete semite, ca ferestrele unei cafenele.

depe Ștefan cel Mare... și de servilabile salutări. Care negustor din Iași nu fusese sau nu era clientul lui conu Iorgu Deleanu!

— Copli! Copii!! Ia mă rog!—îi potoli doamna Deleanu, despărțind la timp pe Dănuț de pumnul și de piciorul Olguței.

— Am să-ți arăt eu ție, gesticulă Olguța.

— Lasă, Olguța, nu vorbi c'un rău crescut, o împacă Monica, luînd-o de braț.

Porniră înainte, împreună cu doamna Deleanu... Dănuț le ajunsese din urmă.

— Voi... voi sînteți niște *fete!*—le aruncă el cu glasul înecat de indignare.

— Nu-i adevărat!—bătu din picior Olguța, răzbită de insultă.

— Nici nu mai incape vorbă! Tu ești băiat, interveni domnul Deleanu. Singura noastră fetiță e Monica. Așa-i, Monica?

— Ba și eu!—protestă Olguța... Da' nu-i dau voe lui—îl fulgeră cu degetul—să mă insulte!

— Numai foc îi duduia noastră!—șopti Moș Gheorghe, cu zîmbete 'n musteți și 'n ochi, cătră omul care 'ncărca geamandanele în căruță.

— Pace vouă!—le porunci rizînd domnul Deleanu. Cine merge cu mine în bihuncă?

— Eu!—se pripi Dănuț.

— Ba eu!—îl înlătură Olguța.

— Eu am spus întălu!

— Ce-are a face!

— Ba are!

— Nu vorbesc cu tine.

Intre timp doamna Deleanu se urcase în trăsură.

— Bine, da' cu mine nu vine nimeni?

— Eu, tante Alice, se oferî Monica.

— Atunci, voi, haideți cu mine în bihuncă.

— El să meargă 'n trăsură, stăruî încruntat Olguța.

— Duduia, îi șopti Moș Gheorghe, hai cu moșu' pe capră.

— Olguța se însenină... dar repede-și luă o figură de muncenică.

— Du-te cu bihunca! Mie nu-mi trebue!.. Lasă-lasă!—se prefăcu ea că suspină, urcîndu-se pe capră—eu îs persecutată: știu eu!

Și zmulgînd biciul din teaca lui, șfichiului caili.

— Stăi binisor, duduia, că ne răstoarnă!

— Moș Gheorghe, zvicni Olguța cu neastîmpăr între picioarele lui, mină cit poți... Să nu cumva să ne ajungă! Auzi Moș Gheorghe?

— Vă salut cu respect, coane Iorgule!

— Hei! Ce mai faci domnule Șteflea? Tot voinic? Tot vesel?

— Vă mulțumesc! Cu slajba... Mmdă...

Neastimpărul și minla clocoteau în sufletul lui Dănuț, încălecat pe bihuncă; deopotrivă și 'n copitele calului rămas pe loc, în urma trăsorii.

— Hai, papa, te rog... lute...

— Stai, frate, ce atîta grabă? Doar nu ești președinte la Casație!

— Să dea Dumnezeu s'ajungă!—dori din adîncul inimii, domnul Șteflea.

— Ai ajuns cu vre-un proces pe-acolo?

— Chiar pân' acolo, nu, se spovedi el modest... Numai la Curtea de Apel,—dă, ca omul!

— O mînă de-ajutor?

— Dac' ați vrea!—îndrăzni el.

— Ei! O m vorbi altădată.

Dănuț se muiașe: trăsura nu se mai vedea. Un nod amar i se urcă în gît, amintindu-și cum se urcase Olguța pe capră... Atîta obidă se abătu asupra lui, încît subț pleoapele închise închipulrea-i dădu buzna în trăsura, alături de mama lui: să poată plînge și să fie consolată... Locul era ocupat de Monica!... Dănuț dădu pînteni roșilor bihuncii.

Picioarele Monicăi nu ajungeau pînă la podeaua trăsorii; atîrnau. Totuși nu și le legăna. Nici nu bătea cu virful ghetelor sîrguitoare lustruite toaca, în geamandanul ei de pe scăunaș. Și minile Monicăi pluteau liniștite pe genunchii împreunăți. Numai virfurile degetelor se ridicau uneori... și iar se lăsau, și iar tresăreau răsfirîndu-se...

.. fiindcă deadreapta și deasînga drumului se legănau lanuri de culoarea soarelui, cînd luminate, cînd umbrite,—fiindcă pe-alocuri s'alungau atîția maci, de parcă toate pozele Scufiței Roșii din cărțile de basme, porniseră însuflețite, lăsînd albe paginile, rumenînd cîmpiile...

„Ce bine-i stă în negru“ gîndi doamna Deleanu, și îndată-și duse cu spaîmă superstițioasă, mîna la gură. Monica avea abia zece ani și purtase de trei ori haina de doliu, pe care copilăria ei o îmbrăcase acum pentru ultima oară, fiindcă de acum înainte nu mai avea pe nimeni.. Rochița neagră, pentru moartea bunicei, i-o făcuse doamna Deleanu...

— Monica, ce culoare-ți place ție mai mult?

Ochii fetiței priviră grav pe doamna Deleanu. Prinziînd privirea îndreptată asupra rochiței de doliu, își plecă genele negre pe ochii de miere brună. Obrajii i se împurpurară; lacrimi mari îi alunecară dealungul feței. ...Minuțele ei strinseră rochița ca pe o păpușă primejdută.

— Pui mic, pui mic, n'am vrut să te supăr!

Il luă capul mîhnit pe genunchi, murmurîndu-i descîntecul cu vorbe dulci, pentru durerile copiilor și-ale îndrăgostiților.

Cîmpille zvoneau de risetele glasurilor mici. Lumina soarelui adînc se dăruia pămîntului.

— Iartă-mă tante Alice, n'am să mai fac !... Imi place albastrul, șopti Monica, îmbrăcînd cu-albastrul cerului unde era bunica, blondul holdelor unde 'ncepea vacanța.

— Nu mai tragi din lulea, Moș Gheorghe ?

— Duduița moșului, toate le știe !...—clătîină din cap moșneagul. Ba trag eu, cînd am vreme ! Toate cu rîndulala lor.

— Da' acuma de ce nu tragi ?

Moșneagul ridică din umeri. Cum să tragă ? Palmele lui negre și bătătorite învăluiau, ocrotitoare, pumnișorii albi încheștați pe hățuri, ca două coji de nucă miezurile fragede.

— Da' cail cine să-l mie, duduița moșului ?

— Cine ??... Eu.

— Bată-te norocul să te bată !

— N'al titiun ?—il cercetă Olguța, lîmitîndu-l.

— Cumpără moșu' !

— Moș Gheorghe, începu Olguța cu sfilală, întorcînd spre el coada ochilor negri ca două capete de rîndunici eșite din cuib, și-am adus un *pac di titiun*.. Vezi că m'am ținut de cuvînt, Moș Gheorghe !—il dojeni ea cu seriozitate.

De astăvară făgăduise Olguța, moșului, un pac de titiun și nu uitase ! Pacul era o cutie de tablă, cu tutun de lux, cumpărată de Olguța din banii ei, decu toamnă, și păstrată în dulăpiorul ei un an întreg.

Olguța n'avea bunici.

Chipul violu și ghiduș al moșneagului se încruntă de îndulșurare. Ochii mici se micșorară scliptori ; mustețile 'mproșcate-a neastîmpăr, tremurată zburlite. Cuprînzînd c'o mîină hățurile încrustate cu minile Olguței, scotoaci cu cealaltă în buzunarul de la piept, scoase o garofiță sălbatecă și binișor înfipse în pletele întunecate ale fetiței, roșul luceafăr al dedeochiului.

Dănuț n'auzea decit tictacul mai al copitelor, bătînd în tact cu inima lui, până 'n inima pămîntului. Subt roțile bihuncel, șoseaua viscoala 'ndărăt... ..Dănuț închise ochii.

„...Se făcuse noaptea neagră ca iadul, cînd zmeul se năpusti năprasnic în urma fugarilor. Fugea calul lui Făt-Frumos ca vîntul, dar zmeul s'apropia ca gîndul și Făt-Frumos simțea în spate...“

Dănuț deschise ochii, c'un fior în spate. Se prefăcuse el în zmeu, dar simțise numai spaîma lui Făt-Frumos !... Ș'apoi, dacă Făt-Frumos ar fi tăiat capul zmeului, cine-ar mai fi urmărit-o pe Olguța ?... Dănuț porni din nou la drum, călare pe bihuncă...

Domnul Deleanu ținea hățurile, dar nici nu l-ar fi trecut

prin minte că nu mina el calul... Și cum să-l fi mînat! Și bihunca și calul și hățurile, și Ion care-l ținea pe Dănuț să nu cadă, dela spate,—nu erau decît Dănuț prefăcut în ei toți. Cu dinții strînși, cu ochii închiși, cu fruntea încordată, Dănuț se iuța după Olguța, în rostogolul roților, în tic-tacul mat al copitelor.

Dănuț se putea preface 'n oricine și 'n orice; putea fi ori-cînd, oriunde. N'avea decît să 'nchidă ochii... Să fi vrut el, cît rău n'ar fi putut face! Noroc că era milos! Dănuț era mîndru cu spaimă de puterile ascunse 'n el.. Odată se mințise pe mama lui, fiindcă-l luase de urechi și-l pusese la colț. Inchizînd ochii Dănuț o omorîse... suferise... și grăbit o inviase la loc, căci dacă murea mama cine l-ar fi ertat! Nimeni nu bănuia tainele lui Dănuț, nici doctorul care-l știa pederost înlăuntru și 'n afară. Subt pleoapele lui Dănuț, în adîncul lor, de acolo de unde vin lacrimile, se ascundea ceva, ca un somn cu visuri; cum închi-dea ochii, era mai mare peste toți, chiar peste tata și mama. Pe mama o făcea împărăteasă, pe tata ori general ori mare sfetnic, pe Olguța ori copil de casă ori o trimetea la bucătărie.

Cînd le povestise Moș Gheorghe povestea lui „Ivan Turbincă“, Olguța ceruse moșului o turbincă la fel cu a lui Ivan.

— Dac' aș fi Sin-Petru, matale ți-ași da-o, duduța moșului!

— Dă-mi-o, Moș Gheorghe!

— De unde s'o iau?

— Dă-mi-o, Moș Gheorghe!

Olguța se înroșise de necaz. Dănuț tăcuse, cu 'n zîmbet pentru el, în ochi... Mai tîrziu, la lumina luminării, Dănuț își pipăise fruntea, prîvind-o în înecul ciudat al oglinzii. O dezmerdase chiar, ca pe un dar. Acolo era turbincă lui Ivan, în care încăpea tot iadul cu tot pămîntul. Mult se bucurase Dănuț, fiindcă nimeni—nici Olguța—n'avea turbincă. Și nimeni nu știa că numai el o are, cînd închide ochii...

Dănuț simți deodată vîntul și soarele în părul lui.

— Ce-i?

— Opriți, boerule, opriți... a căzut pălăria conașului.

Fluturîndu-și panglicile, bereta se rostogolea pe jos. Ion sări după ea.

— Papa, nu pornim?—întrebă Dănuț, alarmat de presimțirea unui nou popas.

— Ține hățul, Ioane... Iar te grăbești? Măi-măi! Stai să 'nvirt o țigară. Uite și pentru tine.

Zîbind copilărește, domnul Deleanu își infundă panamaua în capul lui Dănuț, lăsîndu-l fără cap, ca un cuer ocupat.

— Hoăăă!—căscă el zgomotos, întinzînd brațele alene.

Dănuț ridică panamaua, posomorît, și se uită la tatăl lui, care-și răsucea țigara, cu ochii femeilor neînțelese de bărbații lor.

— Uu-uu; uu-uu; uu-uu;...

— Cine face-aşa, Moş Gheorghe? —întrebă Olguţa făcînd întocmai.

— Cali, duduîţa moşului, au băut multă apă.

— Aşa! Au broaşte 'n burtă.

Monica dezmierdă mina doamnei Deleanu.

— Tante Alice!

— Ce-i Monica?

— Nimic, tante Alice, zîmbi Monica, respirînd adînc.

— Vrei să-mi spui ceva, Monica?

— Nu... E frumos, tante Alice!

— Pui mic!... Scoate-ţi pălăria să te rumenească soarele...

— Tante Alice, uite romanţele!—recunosc Monica florile călcate în picioare prin ograda şcolilor.

Romanţele rîdeau în soare,—şi ele în vacanţă.

— Acele ce-s, tante Alice?

— Sînzîene!

— Şi acelea?

— Sîngele voinicului!

— Şi acelea?

— Condurul Doamnei!

..Sînzîene, murmură Monica silabele tremurătoare de soare ca un vers uitat de albine pe buzele copiilor.

Tăcură.

Uguiau nevăzuţi în jarul trăsurii, dulci holubi... Cali dădeau din cap blajîn, urcînd la pas suişul... Pilpliau fluturaşi albaştri... Rîndunelele-şi lăsaseră în iarbă, la uscat, rochiţele umede de rouă... Drumul de foşnete şi de mîrezme ducea spre cerul apropiat...—cu părul auriu, cu obrajii palizi, cu cozile pe spate, cu minile împreunate,—pe Monica.

Putea să răsară, acolo unde drumul se împreuna cu albasturul, în haină albă, ţinînd într'o mîină inelul cu cheile cele grele care deschid porţile cerului, Sfîntul Petru surizînd.

— Mi-i foame!—protestă Olguţa.

De cînd aştepta Moş Gheorghe vorba asta!

— Sss!—sopti el la urechea Olguţei; are moşul ceva!

— Ia să văd!—il rugă Olguţa cu glas scăzut.

Moş Gheorghe scoase din buzunar o punguliţă de hîrtie.

— Ce are moşu'?

— Roşcove!—porunci Olguţa.

— Iaca la asta nu m'am gîndit, se întristă moşneagul.

— Ce ai acolo, Moş Gheorghe?—se frămîntă Olguţa.

— Ia nişte zahar de ghiaţă, oftă el melancolic.

— Monica! Avem zahar de ghiaţă!—strigă Olguţa, tropăind pe capră.

— Ei, Moş Gheorghe, îmi pare că vrei să-ţi dai leafa pe mîna dentiştilor!—il dojeni în şagă doamna Deleanu.

— Lasă, cuconiță, să minince copiii zahar... Parcă matale nu-ți dădeam tot așa cînd erai mică l...

Doamna Deleanu zîmbi. Așa era. Și ea... Era mult de-a-tunci.

— Dar acuma îmi mai dai, Moș Gheorghe?

— Dă, cuconiță! Cum o vrea duduța!

Olguța sfărămă cețoasele diamante înșirate pe sfoară... Incepu praznicul: Olguța, pe capră, sfarma, sugea și înghițea, și iar începea; Monica în trăsură ronțăia încetișor, privind aiurea. Doamna Deleanu sugea neîndemînat, înghimpîndu-se în colțurile sloiului vanilat,— gîndindu-se la vacanțele de odinioară... Moș Gheorghe își smulgea mustețile zîbind. Olguța nu-l nîtase: cu de-a sila îi vîrîse în gură o bucată de zahar; moș Gheorghe o furîșase în buzunar, cu mare băgare de samă, ca pe un dar de preț.

— Moș Gheorghe, grozav mi-l de poftă de un castravete crud... știi, cu sare și chiper l—ronțai Olguța.

— Lasă s'ajungem! Îți pregătește moșu', cum știe el.

— Moș Gheorghe, cumpărăm și roșcove dela crîșmă... N'am mai mîncat decînd! Știi, la cofetărie n'au roșcove! Auzi, Moș Gheorghe?

— Aud eu!

— Și cumpărăm?

— Cumpărăm, cum nu!

— Și mîncăm?

— ...Dacă mi-l da dinții la loc oi minca și eu, șoricelul moșului!

— Vai, Moș Gheorghe! N'ai să mininci roșcove?... Hai să le facem compot.

Un nechezat vesti din urmă apropierea bihunței; cali dela trăsură nechezară războinic. Olguța se răsuci, privi, se încruntă, și puse mîna pe biciu.

— Moș Gheorghe! Nu mă lăsa! Ne-ajung!

Mult iubea moș Gheorghe cali, și pe cei dela trăsură, și pe cel dela bihunță. Totuși întrecerea începu vioae, ca odinioară, cînd boerii erau năpraznici la mîntre și la veselle, și cînd surugiii învîrteau harapnice întrînd cu oiștea naintașilor în porți, ca să zîmbească inima boerilor de țipetele jupînițelor. Moș Gheorghe își mai aducea amînte; știa și Olguța dela el.

— Hii-hii!...—chiul Olguța.

Moș Gheorghe zîmbi numai; biciul șueră o vorbă de șarpe; cali lungiră trapul, scuturînd coamele grele, fluturînd cozile lungi... Și opt copite bătură toba luptelor.

— Uită-te 'napoi, Monica!—o îndemnă Olguța în gura mare, ca în plîină vijelie.

Monica îngenunchie pe perne, ridicînd capul pe deasupra poclitului.

— S'apropie?

— Parcă... șovăi răspunsul.

— S'apropie?

— Parcă da, se temu Monica.

— S'apropie?—tună Olguța, luînd biciul din mina lui moș Gheorghe.

— Da-da!—se 'nspăimintă Monica.

Cu trupul lung și zvelt de libelulă, bihunca răsări în rînd cu trăsura, gata s'o întrecă.

— Grăbiți, copii! Grăbiți: mi-i o foame grozavă! Și-o sete!

—le vorbi din goană domnul Deleanu.

Dănuț, senin, se uita drept înainte, încordîndu-și coada ochiului. Astfel arăta Olguței disprețul lui, și totodată putea să-i și zărească înfrîngerea prelungă.

„Ce bine-i să fii bărbat!“—gîndi Dănuț respirînd cu neșaiț aroma de tutun desprinsă din haina tatălui său, respirînd cu convingere, duhoarea de tutun a mînilor și a suflării lui Ion de la spate.

— Moș Gheorghe, oprește!—hotări în șoptă Olguța.

— Ho-ho, copii! Ho-ho, băeți!

Bihunca se ducea dusă ca o săniuță cu roți prin pulberi.

— Da-da! Fugiți dumneavoastră cît vreți! Noi nu omorîm caii, le aruncă Olguța, ca o piatră ucigătoare din urmă, mărînimla milei.

Caii oprîți gîfiau din greu; suflările lor alergau încă, zbu-ciumîndu-i pe loc.

Cei din trăsură se ridicaseră în picioare, urmărind fumul bihunței pe șosea. Olguța răsucea biciul, îngîndurată... Ielele străvezii ale arșiței umpleau zările de jocuri fără trupuri. Și deodată, ca o melancolie de fin cîșit în toamna soarelui de sus, de îngerî trîști și blinzi, mireazma sulfinei îi învălui.

— Nu mai pot! Mor de sete!—răsufală Olguța răsturnînd în trăsură brațul de sulfină zmulță volnicește.

— Lasă că pornim îndată, o potoli doamna Deleanu, ștergîndu-i cu batista focul obrazilor nădușiți.

— Uite, tante Alice!—răsări și Monica, aducînd în brațe mănunchiul verde plin de galbene scînteii, și pe obraji culori de cîmp, culese odată cu sulfina și cu albastrelele din păr. Ocolînd trăsura pe dîndărăt, să se urce în stînga, Monica se opri deodată, ca înfîmpinată de un gînd rău... Hăinuța neagră, trăsura oprită! În mîntea ei de copil necăjit, toate trăsurile mergeau spre cîmîtir; toate trăsurile oprite așteptau pornirea convoiului...

— Tante Alice! Trăsura n'are număr!

— Sigur că n'are! Trăsurile de casă n'au număr.

— N'ai număr!—șopti Monica trăsuri și-o bătă cu minuța, bucuros.

Ajutorată de Monica, doamna Deleanu orîndui în poclit mă-

nunchiurile de sulfină, răsfirînd șuvițele... Cail porniră... Multă vreme, albine credincioase urmăriră colibioara de sulfină... În soare, scilpeau stelute aromate, fulguind ușor pe capetele din trăsură.

- Tante Alice!
- Ce-i, Monica?
- Mai e mult până acasă?
- Acuși ajungem!
- Vai!
- Ți pare rău, Monica?
- Nuuu, tante Alice!

Sigur că-i părea bine! Și totuși... parcă ar fi vrut să nu se mai coboare niciodată din trăsura fără număr și cu sulfină în poclit: trăsura vacanței.

— Moș Gheorghe, ce s'aude?—întrebă Olguța, cercetînd cerul, cu mîna adusă deasupra ochilor.

- Bat cînil!
- Ei! Cînil! Sus, moș Gheorghe!
- Bată-l să-l bată! Zmăul lui conașu' Dănuț.
- Aha!—mormăi Olguța.
- Lasă că-ți face moșu' unu' mai frumos!
- Nu-mi trebuie!

Cali se opintiră și zmuncind de hamuri, trecură pragul porții la trap, pe sub vijitiul zmeului străjuit de un stejar și de un marinar mărunt. De-un marinar! De-un amiral avînd pe buze zimbetul aceluia care primi spada înfrîntului Napoleon.

Risipa albă a caselor ogrăzii, cu cea din mijloc largă și adîncă și stăpînă peste toate, răsări ca o luminoasă mănăstire fără turle și călugări, în ochii Monicăi.

Sforăind, cail se opriră la scară... În freamătul de viță verde al pridvorului, zorelele multicolore căscau fraged.

- — Mi-i foame, țipă Olguța cu minie. Unde ești, baba?

La glasul ei, cu chip și trup enorm de eunuc—broboadă albă și pestelcă albă, rîzînd în hopurile pîntecelui și 'n căscatul știrb al gurii, cu brațele deschise cuprinzînd ograda toată,—coborî pe scări bucătăreasa.

— Aici-i baba! Da' bine c'ați venit odată, că-mi ard puli pe frigare, bătu-i-ar norocu' să-i bată.

* * *

Un cerșaf ud prins cu ținte de colțurile ferestrei deschise, se bomba lin și iar se întindea la loc, prefăcînd căldura care moleșea caisele livezii în răcorită boare.

În odăița fetițelor nu era nimeni... Intrase Anica în goană desculță, lăsînd pe scaun geamandanul ușurei al Monicăi și eșise

trîntînd uşa, după ce-şi scripise în oglinda ovală a şifonierei de mahon, surisul de ţigancă tinăra.

Acum geamandanul cu iniţialele bunicei era singur. În el aşteptau portretul bunicei şi o păpuşă îmbrăcată în negru, să vadă noua locuinţă a Monicăi.

Monica aşezată în sofragerie la masă, pe un scaun cu două perne dedesubt, mîncă frumos cum o învăţase bunica : cu şerveţelul agăţat de pieptarul rochiţei, fără să-şi întindă coatele pe masă ; cu gura închisă, ţinîndu-se dreaptă...

Dacă ar fi intrat bunica în odaia fetiţelor, şi-ar fi pus ochelarii şi fără să atingă cu degetul nici şifoniera, nici cele două dulăpioare de lângă paturile de nuc, ar fi văzut că pic de colb nu-i nicăeri, nici muşte, şi-ar fi oftat cu uşurare ; ar fi simţit mirosul de podele ceruite, îmbînîndu-se cu aroma de răcoare păstrată doar în tihna caselor bătrîne unde ernează mere şi gutăi, şi ar fi clătînat din cap cu bunătate şi cu duioşie ; şi s'ar fi aplecat cu multă trudă, asupra paturilor neted învelite, şi dezvelind un colţ ar fi văzut că aşternutu-i de olandă şi că spălătoreasa-i vrednică şi că 'n dulapul rufelor mai e sulfină şi lavandă,—şi-ar fi acoperit ea cu evlavie colţul descoperit ; şi dacă ar mai fi deschis şi şifoniera, şi-ar fi văzut păpuşile care-aşteptau emoţia fetiţelor premiante la examenul de clasa treia primară, şi-ar fi luat bunica ochelarii de pe nas, ştergîndu-şi-l, ar fi făcut o cruce la icoana Preacuratei din părete, o alta deasupra încăperii—şi 'ncetîşor, încetîşor, ar fi eşit, şi s'ar fi dus.. fiindcă Monica putea să intre.

În odaia fetiţelor nu mai era nimeni.

— Copii, daţi-mi voe să-mi scot haina ; nu mai pot !

Scoţîndu-şi surtucul de soie-écrué, domnul Deleanu rămase în cămaşă de soie-écrué, cu guler jos şi moale. Ridicîndu-şi braţele în sus, le scutură ; mînicile alunecară în jos. Păstrase mişcarea aceasta demult, de cînd avocaţii pledau îmbrăcaţi în robă. Păstrase şi roba cu gîndul că Dănuţ va îmbrăca-o într'o zi ca să pledeze... Poate că până atunci vor pricepe „cretinii“—cretini erau toţi aceia care contraziceau părerile profesionale ale domnului Deleanu—că roba dă aripi cuvîntului şi vor reintroduce-o. De nu, să-i amintească măcar din dulap, lui Dănuţ, de vremurile vechi.

Domnul Deleanu îşi iubea profesia „ca pe-o amantă“,—aşa spusese într'o pledoarie la Casaţie, rostînd cuvîntul ilegal, cu pasiune şi aroganţă ca să deştepte pe un consilier adormit,—şi dorea ca şi Dănuţ să gîndească şi să poată spune la fel... Dacă Olguţa ar fi fost bălat !...

— Ei, Dănuţ, acumă eşti licean ! Eşti bălat mare ! Poţi judeca. Te faci avocat caşi tata ?

Doamna Deleanu ridică din umeri.

— Lasă-l te rog să minînce mai întăiu !... Dănuţ ! Iar ţii

coatele pe masă!... Uită-te la Monica ce frumos mîncă. Și-i mai mică decît tine!

Olguța își retrase coatele, zimbînd. Dănuț se înroși, scăpărînd o privire cruntă înspre Monica și Olguța.. Teroarea comparațiilor cu Monica dănuia de un an: decînd Monica și Olguța preparau împreună, cu aceiași profesoară clasele primare... Cine-o mai descoperise și pe Monica! Olguța! Firește! Ea aducea și puil de mișă, părăsiți pe subt garduri, spre desnădejdea bucătăresei. Asta mai mergea! Dar pe Monica n'o putea mistui. Uzurpatoarea! Aliata Olguței! Blonda!.. Dănuț demult aștepta prilejul s'o tragă de cozi, cum trebuie!

— Lasă!—înghiți el în gînd. Și din nou se dezrobi, afară, cu zmeul.

Ochii Olguței îl iscodeau pe subt gene. Dela o vreme băgă de samă. Clipi, se suci. Olguța nu-l slăbea din ochi. O ținti și el drept în ochi.

— De ce te uîți la mine?

— Eu?—se miră candid Olguța.

— Da, tu!—replică el, hotărît să facă scandal.

— Eu nu mă uit la tine! Eu mă uit la Monica!—argumentă Olguța, uitîndu-se la Monica. Spune și mata, mamă?

— Ba te-ai uitat!—își eși din fire Dănuț, schimbînd timpul și împungînd cu degetul, violent.

— Ei și! N'am voe să mă uit!

— Bine! Vom vedea!

— Ba ia te rog să te astîmperi!—il urechi din ochi, doamna Deleanu.

— Pfiu!—se bucură Olguța, cu șervetul la gură.

— Și tu să te liniștești!

— Eu nu fac nimic!... Eram să mă 'nec!—răsufală Olguța.

— Ia mă rog!

Domnul Deleanu își trecu zadarnic șervetul peste față; toți îi zăriră rîsul. Dînd din umeri, se resemnă și doamna Deleanu să rîdă. Rîsul se răspîndi ca o horă batjocoritoare în jurul posomorălii lui Dănuț. Se ridică dela masă, zvirlînd șervetul, și porni spre ușă.

— Dănuț, unde te duci? Ce, ai isprăvit? Ne-am ridicat dela masă?... la poftim înapoi!

— Nu vreau! îngîmă Dănuț cu jumătate glas.

— Nu vrei la masă!... Bine! Foarte bine!... Atunci poftim la colț... Auzi, Dănuț?—închee scurt și energic, doamna Deleanu.

Dănuț se duse, girbov... În sufragerie se făcuse o tăcere solemnă... Doamna Deleanu zîmbi cu bunătațe, întîlnind ochii speriați și umezi ai Monicăi, ațintîți asupra ei.

— Vrei să-l ert, Monica?

Monica dădu din cap, cu putere.

— Poftim la masă... Și mulțumește Monicăi! Da-da!

— Merci!—tremurată sarcastic buzele lui Dănuț, lăsînd o mină moartă în minile Monicăi.

— Acum minîncă-ți caisele.

Dănuț despică în dinți o jumătate de caisă și așteaptă, și așteaptă să-l treacă nodul din gît, ca să o poată înghiți... Cu simburile în ea și cu o viespe proaspăt aterizată, cealaltă jumătate rămase în farfuria cu caise grațiate dela moarte.

— Să vă fie de bine... Eu mă duc să mă culc!

— Dănuț du-te și tu la culcare.

— De ce, mamă?

— Fiindcă așa trebuie!

— Hai cu tata și te culcă, măi băete!—il consolă domnul Deleanu, căscînd cu poftă.

— Și zmeul de afară?—scînci Dănuț.

— Te-așteaptă.

Bucuria jocului cu zmeul în plin soare se umplu de amărăciunea somnului silit.

„Lua-l'ar dracu' de somn!“—blestemă Dănuț în gînd pe Molochul după amiezilor copilărești.

— Ai isprăvit, Monica?

— Da, tante Alice: mulțumesc!—răspunse Monica, păturindu-și șervetul și scuturîndu-și fărîmăturile de pe rochiță.

— Haidem, să-ți arăt odaia voastră.

Olguța, cu capul plecat în farfurie, trudea mîncînd caise, absorbită și atentă cași cum ar fi învățat o poezie pe derost.

— Și tu, Olguța, hai-hai, isprăvește.

— Vin îndată, uite: numai patru caise mai am, se rugă ea.

— Să știi că te-aștept în odaie, Olguța! Să nu cumva să te prind pe-afară!

— Dacă spun că vin!

— Bine-bine!

Rămînînd singură, Olguța trase cu urechea... Incredințîndu-se că nu se 'ntorcea nimeni în sufragerie, se uită lung la Profira. Profira își întoarse fața turtită de pansea albă, spre Olguța, Așteptă... scuturînd un șervet.

— Profira... Ascultă bine... Adă-mi chiar acuma, un foarfece, un creion, și o bucățică de hîrtie!—gesticulă Olguța cu degetul arătător, întovărășind substantivele cu cite o ciocăneală în masă.

— La ce, dudue?—căută să se dumirească femeia.

— Nu te privește! Așa vreau eu!

În așteptarea Profirei, Olguța își sprijini bărbia de marginea mesei, își lăși coatele, stringîndu-și obrații cu pumnii, și medită preocupată.

— Ai adus?

— Am adus!

— Nu cumva i-ai cerut mamei ce ți-am spus?—se alarmă deodată Olguța.

— Ba chiar așa!
 — Vai, Profira! Și vrei să am încredere în tine!
 — De ce, dudue? Iaca am adus.
 — Și ce-a spus mama?
 — A spus să caut la dumneai în odaie, și eu am căutat și
 am adus.

— Așa! Bun!.. Îți mulțumesc.

Olguța zîmbi. Aplecîndu-se asupra mesei, începu să scrie pe hîrtia elegantă, luată de Profira din cutia de scrisori,—mare, lătăreț, apăsător,—scofînd limba la fiecare cotitură de literă.

— Bun!

Eși hotărîtă, cu ochi înegurați de Salomee,—cu foarfece de Parcă despîcat în mîină.

— Amarnic diavol!—exclamă admirativ Profira, mușcînd dintr'o caisă.

* * *

Odaia lui Dănuț se învecina primejdios cu odaia fetițelor. Punctul de fruntarie era ușa închisă, cu cheia în broasca din partea cealaltă.

Fața dinspre odaia fetițelor purta un cuer de care atîrnau pălării de paiu, funde de mătasă, un cerc tricolor, o rețea cu mingi multicolore, și două paltonașe pepitta.

Fața dinspre odaia lui Dănuț, era împodobită în partea de sus, cu o panoplie de postav de billard, alcătuită astfel: o pușcă Eureka—culcată pe ținta ei de carton alb cu cercuri roșii în jurul centrului albastru,—în tovarășia bețișoarelor isprăvite cu un tampon de gumă lipicioasă; două săbii de tinichea cu tecile pistrulete de rugină și scofilcite de duelurile cu Olguța, încrucișate în X; și o șuerătoare prinsă de un șnur roș, cu șuer bilblîit și gust acrișor.

Mai jos de panoplie, despărțite de o sabie atîrnată vertical ca o coloană vertebrală a războiului, erau răstîgnite două uniforme: una de amiral japonez, cu șapcă și fără pantalonii, poreclită Kami-Mura; alta de amiral rus, botezată Potemkin.

Pe atunci era la modă războiul ruso-japonez.

Olguța protegia pe Ruși, Dănuț pe Japonezi. De aceea, decorația—o fundă dela o jartieră de-a doamnei Deleanu—cusută nemuritor de Profira pe pieptul amiralului japonez, fusese zmulșă cu stofă cu tot și era păstrată prudent în buzunarul amiralului rămas decorat cu „steaua căptușeli”. În schimb, chipiul amiralului rus, subt pumnul lui Dănuț se destupase. Olguța lipise la loc arhipelagul de carton, cu gumă-arabică și cususe trainic fundul cu sfoară, împodobind totodată chipiul cu ciudate țăsături de aur. Olguța își avansase chipiul la gradul de Peste-Amiral și inaugurasese evenimentul destupînd la rîndul ei—ceva mai calm și mai metodic decît Dănuț—chipiul amiralului japonez. Doamna De-

leanu reconstruise chipiul, iar Dănuț îl avansase generos la gradul de Peste-Peste-Amiral; „ceiace“ spunea Olgața „e imposibil“.

Iată și epilogul războiului ruso-japonez în casa Deleanu :

— Acuma ce mai spui? *Ai* mâncat batae!—o anunțase Dănuț pe Olgața, îmbrăcat în uniformă de amiral japonez.

— Nu-î adevărat!

— Să spui papa.

— Dă, Olgața! Ce să-ți fac! Rușii au mâncat batae;—ia-că-tă jurnalele.

— Rușii, nu eu.

— Da' tu nu ești Potemkin?—o sfidase Dănuț.

— Eu? Nici n'am fost, nici nu *puteam* să fiu.

— Cum!?

— Fetele nu fac armată. Eu is fată... să spui și papa...

Și 'n afară de asta, Japonezii tăi au avut noroc, da's niște fricoși.

— Mînți.

— Mînt? Atunci de ce-s galbeni?

— Cum, de ce? Fiindcă-s galbeni; așa-s Japonezii.

— Să-ți spun eu: is galbeni de frică. Toți au gălbenare! —țipase Olgața pentru urechile întregii Japonii... Și dacă vrei să te bați, să te bați cu *Mine* nu cu Rușii, închelase Olgața cu fruntea sus.

La masa dată în cinstea ambilor amirali, domnul Deleanu cetise următorul comunicat:

Potemkin și Kami-Mura
Au pornit dirși la răzbel
Foc și pară și ojel.
Ura! Ura!

S'au luptat cît s'au luptat
— Umplînd casa de dezastre—
Prin salon, sufragerie,
Și prin locuri mai sihastre.

Au mai stat ei și la colț
— Aveau și părinți dușmanii! —
Ripostînd: colț pentru colț
Cu toată cenzura mamii.

În ce hal fără de hal
Ți-e chipiul, Potemkin!
Dar e Peste-Amiral;
Kami-Mura-i mai puțin!

Peste-Peste-Amiral
Kami-Mura-i avansat.
Dar chipiul e 'ntr'un hal
Supra-supra-natural.

Kami-Mura a învins
Deci Dănuț a ciștigat
Dar Olguța a prelins
Că e fată, nu băiat.

Și că deci nu poate fi
Blruilă, nici vasal,
Fiindcă n'a fost niciodată
Autentic Amiral.

Envoi I

Kami-Mura legendar,
Vezi proverbul cu căruța!
Buturuga nu-i la Ruși,
Păzește-te de Olguța.

Envoi II

Japonezi slăpînitori
Pe îndepărtata mare,
La ce bun? Toți veți pieri
În curînd de gălbenare.

Odaia lui Dănuț avea și Flotă! Flota de lighean lucrată de Moș Gheorghe din coji mari de nucă: chibrituri drept catarg, foite de hirtie ceruită drept vîntrele, buzele lui Dănuț drept vînt, și ale Olguței drept cyclon.

Flota de băltoace: corăbioare debile încărcate ca Arca lui Noe, cu vietăți de celuloid găunos. Și Flota de iaz, cumpărată dela „Magazin Universel“ din București de Moșu Puiu: un singur vas, lung și gros cit o franzoală, cu elice, steag, tunuri, coșuri și marinari de tinichea, paralizați pe punte.

*

Dănuț trînti ușa cu atîta putere, încît molozul i se prăbuși pe umeri. Se scutură, clătîindu-și bucelele castanii, cu mișcarea biblică a lui Samson.

— Lasă-lasă!—dădu el din cap.

Dînd cu ochii de ultima cunună de primiant întălu, atîrnată deasupra patului, o zmulse din cul, și o trînti pe jos, imbrîncînd-o cu piciorul.

— De asta învăț eu, ca să mă persecutel Lasă... v'oi arăta eu vouă!—clătîină el pumnii spre ușa fetițelor...

Desprinzînd pușca de pe țintă, o înarmă cu săgeata gumată și trase... Chiplul Peste-Amiralului rus, tresări, rămînînd cu o gropiță întunecată în fund.

Pac, pocni săgeata, rămînînd lipită de ușă, ca o fișă de telefon... Dănuț o desprînse... Pe ușă rămase un monoclu aburit. Pac... pac... pac...

— Ei, da' ce-i scandalul acesta? Ce faci acolo, Dănuț? Nu dormi??—Îl întîmpină de dincolo de ușă, glasul doamnei Deleanu.

Dănuț amuți. În virful picioarelor își atîrnă pușca la loc... Culese cununa, măturînd foile desprînse, subț dulap, și atîrnă restul gloriei în cuerul ei.

— Ai adormit?

Dănuț izbi cu pumnul în pernă, și se întinse pe rug.

— Uite, Monica... Asta e odaia voastră... Îți place?

Mina Monicăi îi strînse mina mai tare.

— Ce bine miroase, tante Alice!

Cuprinzînd-o în brațe, doamna Deleanu o ridică sus, sus...

— Vezi tu ceva acolo?

— Da... Eiii... Merci, tante Alice!

Zăzise deasupra șifonierii o tabla de-argint acoperită cu sulfină.

— Acuma să-mi spui în care pat vrei să dormi?

— Olguța pe care și l-a ales, tante Alice?

— Las-o pe Olguța, o dezmierdă doamna Deleanu; alege-ți-l tu pe care-l vrei... Pe cel dinspre fereastră, sau pe cel dinspre ușă?

— Mi-i tot una, tante Alice...

— Bine, atunci ți-l aleg eu pe cel dinspre fereastră... Așa o am pe Olguța mai aproape de urechea mea!—zîmbi doamna Deleanu...

Ușa etacului ei, și ușa odăii fetițelor, așezate față'n față, erau despărțite de tăcerea unui vast antret.

— Ș'acuma, hai să desfacem bagajul... Unde-i cheia?

— Poftim, tante Alice!—îi oferî Monica, cu capul ridicat, capătul lanțucului de argint din jurul gîtului, scos de pe plept, de sub pieptarul rochiței.

— Da' asta ce-i, Monica?... Ce cruculiță frumoasă!

Alături de cheița nichelată, atîrnă o cruce de aramă pe care ardea reliefurile unei chinute răstigniri.

— Îți place, tante Alice?

— Foarte mult... O ai dela mama?

— Nu știu... mi-a dat-o bunica... Tante Alice...

— Ce-i, Monica?

— ...Te rog, ia-o!—o rugă fetița, cu obrazii încinși, scoțindu-și lanțucul... Vreau eu să ți-o dau, tante Alice!—stăruî ea, cu sprincenele ridicate, în preajma energiei lacrimelor.

Și cu deasupra, strecură lanțucul în mina doamnei Deleanu.

— ...Îți mulțumesc, Monica, o împacă ea dezmierdîndu-i părul... Da' astfel de lucruri nu se dau, pui mic! E o amintire dela părinții tăi... Eu ți-o păstrez numai.

— Ție pot să ți-o dau, îi răspunse cu liniște și gravitate Monica, privind în pămînt.

— O iubești așa de mult pe tante Alice?

— Da.

— Și tante Alice te iubește pe tine mult de tot... ca pe Olguța și Dănuț.

- Știu!—șopti Monica.
- Oare Olguța de ce nu mai vine? Ia du-te și vezi tu. Doamna Deleanu clipi... și până să deschidă giamandanul dibui mult în jurul broaștei, cu cheța nichelată.
- N'o găsec, tante Alice!—întră alarmată Monica.
- Lasă că vine ea singură... Trebuie să fie la Moș Gheorghe! Uite, Monica! Ți-am pus pe măsuța de noapte, portretul bunicei... Dacă vrei să-l atârni în părete, îți dau eu o altă ramă.
- Nu-nu, e bine așa, tante Alice.
- Lucrurile ți le-am așezat în șifonieră... Uite: rafturile de sus sînt ale tale...
- Tante Alice, se cutremură Monica, n'ai găsit o păpușă în giamandan?
- Ba da!—zîmbi doamna Deleanu. Am culcat-o, uite...
- Și din penumbra raftului, luă în brațe un pătuț în care dormeau două păpuși cu pălăriile în cap.
- Mie, tante Alice?—nu-și crezu ochilor Monica.
- Sigur, Monica!... Uite și o șifonieră cu rochii pentru păpușile tale.
- Da' Olguța?—se opri fetița cu brațele întinse.
- Și ea are la fel!
- Clanța descărcă un foc de pușcă, ușa porni și bufni la loc, răpezită îndărăt cu mina stîngă de Olguța...
- Ce-i? Ce-i?
- Olguța se aruncase de sus, în pat, legănîndu-se molatec în tresăltările arcurilor scîrțîitoare care dormeau de un an.
- Bine, Olguța, așa se intră într'o casă de oameni?... Și cu botinele murdare în pat! Vai!—Vai!—Vai!
- Nu mai pot!
- Unde-ai fost?
- La moș Gheorghe.
- Și ce-ai mai făcut, Olguța, o interogă doamna Deleanu, privindu-i deodată ochii cu luare aminte.
- Nu spun? Am fost la moș Gheorghe!
- Olguța, iar ai făcut o poznă!
- ...
- Spune drept, Olguța!
- Am făcut *ce trebuia să fac!*—vorbi Olguța sacadat, sfidînd.
- Olguța, nu umbla cu fleacuri! Așa se răspunde?
- ...Foarfecele l-am pus la loc, încheie Olguța, prin vorbe, mărturisirea începută în gînd.
- Foarfecele!... Cine ți l-a dat?
- Chiar mata l... Sigur!—mata mi l-ai dat!—se ilumină Olguța, simțînd fericirea vinovaților care-și găsec din senin un complice la răspundere, după ce-au săvîrșit singuri fapta.
- Eu! Olguța, vină-ți în fire!... Ia hai și te dezbracă mai bine... Răpegior-răpegior.

— Mamă, mi s'a rupt ciorapul!—se bucură Olguța, cu o gheată în mână, cambrindu-și degetul cel mare dela picior, prin spărtura mereu lărgită de înflorirea lui roză și ghidușă.

— Văd și mă bucur... Lasă ciorapul în pace, Olguța! Hai scoate-l!

— Să-ți ajut, Monica?

— Nu merci, tante Alice! Pot singură.

Cu brațele aduse la spate pe deasupra grumajilor Monica își deschise nasturii rochiței... Ciorapii Olguței zburară violent. ...Alunecînd, rochița Monicăi descoperi un trup de băețel mlădiu, cu piept nălv... Simțînd privirea doamnei Deleanu, se acoperi din nou, plecînd bărbia.

— Eu mă duc... Dezbracă-te, Monica.

— Mamă, ce bine-l în pantaloni!—se făli Olguța, sărînd de pe pat jos.

Începu să-și contemple poziția de scrimă în oglindă.

— Drac impiellîțat, culcă-te odată!... La revedere, Monica.

Inchizînd ochii, Dănuț deschise turbinca lui Ivan...

...Dănuț e pașă sau sultan: n'are a-face! Capul e înfășurat într'un turban de subt care răsar două musteți ca două iatagane și o pereche de ochi floroși... Doi colți lungi ies prin gură rînjînd.—Colții sînt împrumutați dela un strigoi!...

Sultanul-Dănuț era așa de înspăimîntător, încît Dănuț deschise ochii și se răsuci pe-o coastă... Din odaia fetițelor, s'auzea glasul Olguței; Dănuț închise ochii cu minie!

..Sultanul stă pe un tron de aur. De-a dreapta și de-a stînga, două arăpoaice cu dinții ca frișca pe crema de cafea, flutură mari evantalii colorate. La picioarele tronului se nșiră mil de turbane aplecate pînăla pămînt. Toți se nchină sultanului. Numai doi harapi goi, negri și buzați, cu părul des și creț ca icrele negre, stau drepti ș'așteaptă cu mina pe securi. Nimeni nu vorbește. Sultanul ridică un deget... Răsare un armăsar care tresaltă și rînjește... Sultanul face un semn... Harapii înoadă cozile Monicăi de coada armăsarului... Monica mușcă dintr'o căsă. Nu-i pasă! Lasă că-l arată el sultanul!... O sută de mil de harapnice s'abat asupra calului...

Harapii o înșfacă pe Olguța. Olguța dă din picioare și se strîmbă la sultan. Așa! Bine!... Harapul ridică securea... Olguța e speriată... N'are pe nimeni s'o apere decît pe fratele ei Dănuț... Și'ntradevăr, în fruntea unei oști, ca Mihai-Viteazul, vine Dănuț, ucide pe Sultan și pe harapi—turbanele fug—și scapă dela moarte pe Olguța și pe Monica. Olguța și Monica ingenunchiază și-i sărută minile. El le ia pe șea și pornește, și pornește...

În fundul turbinței lui Ivan era somnul.

— Tu dormi, Monica?

- Nu.
- Nici eu.
- Olguța își ridică picioarele în sus, bătându-și tălpile goale cu palmele.
- Auzi, Monica ?
- Ce s'aud ?
- Mă bat la tălpi...
- Dece ?
- Știu eu!... Fă și tu așa...
- ...
- Monica, ce facem ?
- Nu dormim ?
- Dece să dormim ?
- Așa vrea tante Alice.
- Ei și ! Parcă tu dormi !
- Eu încerc !—se scuză Monica.
- Nu mai încerca... Parcă ne știe cineva ! Mama doarme.
- ...
- Monica ?
- Ce ?
- Nimic...
- Olguța căsca a pustiu... Incepu să colinde cu privirea, plafonul alb, numărind zgrumțurii varului.
- Monica, tu ai vrea să fi muscă ?
- Muscă ?
- Da, muscă ! Eu grozav ași vrea... Știi, m'ași plimba pe plafon cu capul în jos...
- Eu ași vrea să fiu mare, visă Monica.
- Și eu, se grăbi Olguța s'o ajungă... Ce-ai face tu dac'ai fi mare ?
- ...Nu știi !—se încarcă Monica.
- Eu m'ași face vizitiu... ca moș Gheorghe!... Și l-ași răsturna pe Buftea din trăsura.
- Ce ai tu cu Dănuț ?
- Eu?... Nimica ! El are cu mine.
- Adevărat, consimți Monica. Te-a bătut ; asta nu se face !
- M'a bătut ?—se răsti Olguța, întrebător.
- Da, azi dimineață !
- Nu mă țin!... Dacă nu-l apara mama, îi arătam eu lui !
- Tu știi să te bați, Olguța ?
- Tu nu știi ??
- Nu.
- Eu știi foarte bine !
- Și-ți place ?
- Sigur... Vrei să-ți arăt ?
- Nu.
- Tăcură. Olguța oftă...
- Monica, dece nu-ți tai cozile ?

- Dece să le tai?... Ii plăceau bunicei... ea mi le'mpletea.
 — Da... cred!... Da' nu-s bune la batae? Te-apucă de ele!
 — Dece să mă bat?
 — Nu poți ști!
 — Și cu cine să mă bat?
 — Cu Buftea... Nu, ai dreptate!—reveni Olguța. Nu-i dau

eu voe!

Olguța se ridică într'un cot, mișcînd piciorul în aer.

— Monica, tu ai mușchi?

— Nu știu!

— Eu am! Uite: cînd strîng piciorul!... Monica, eu nu mai dorm!

Sărînd jos din pat, începu să țupăe pe podele, inspectînd odaia...

— Monica!—țîpă ea deodată, cu intonația prezumată a lui Cristofor Columb în fața Americii.

— Ce-i?—sări speriată, Monica.

— Nimic!—răspunse iute Olguța, închizînd portița sobei. Se așeză pe scaun, peste rochița Monicăi, meditănd...

— Ascultă, Monica, am să-ți spun un secret.

— Spune.

— Ei, nu așa!—dădu din cap Olguța, așezîndu-se pe patul Monicăi.

— Mai întăiu să te juri că nu spui.

— Eu *nu spun!*—se revoltă Monica.

— Nu te supăra! Te cred. *Dar* trebuie să juri.

— ...

— Te juri?

— Nu mă jur; eu *nu spun*, se încăpățîină Monica.

— Nu te juri??

— Nu.

— Bine!

Olguța se ridică de pe pat. Începu să se plimbe prin odăe, ocolînd-o pe Monica... Într'un tîrziu, se așeză iar pe marginea patului.

— Te-ai supărat, Monica?—o dezmierdă Olguța.

— Nu!—se împlînzî Monica... Da' dece nu mă crezi?

— Atunci te rog, jură-te!... Te rog, Monica! Fă-mi mie plăcere! Haide, Monica!

— Bine... mă jur.

— Ei, vezi! Bravo!... Pe ce te juri?

— ...

Făcînd ocolul odăii, ochii Olguței se opriră o clipă deasupra măsuței de noapte. Monica zări privirea Olguței.

— Pe portretul bunicei?—întrebă ea cu ochii mari.

— Nu! Asta nu!—se apăară Olguța... Atunci jură-te pe păpușa ta.

— Mă jur pe păpușa mea Monica... începu ea repede

— ...Că n'am să spun la nimeni... formulă Olguța mai departe, bătînd tactul cu degetul arătător.

— ... : că n'am să spun la nimeni... repetă Monica, dînd din cap.

— ...ceiace are să-mi spue Olguța.

— ...ceiace are să-mi spue Olguța.

— Stai! se încruntă Olguța. Mai spune după mine!... Și dac'oi spune...

— ...și dac'oi spune... repetă Monica în silă, ridicînd din umeri.

— ...să-mi moară păpușa.

— ...să-mi moară păpușa. Ai isprăvit?

— ..Stai, așa nu-i bine... Spune încă odată!... „Și dac'oi spune”.. spui?

— ...Și dac'oi spune, oftă Monica.

— ...îi dau voe Olguței!..

— ...îi dau voe Olguței!..

— ...să spargă capul păpușei mele Monica.

— ...să spargă capul păpușei mele Monica, repetă Monica, indignată.

— ...Acum spune: Amin!

— ...Amin.

— Fă-ți cruce.

— Am făcut.

— Ei, acum să-ți spun secretul!

Tăcu zîmbînd.

— Spui, Olguța?

— Spun! Așteaptă... Hai să-ți spun. Ridică-te, și vino cu mine. O duse de mîină până la gura sobei.

— Da' n'ai să spui?...—cercă Olguța să zmulgă suprema făgădulală.

— Vai! Olguța!

— Deschide și uită-te, fi dădu voe Olguța, c'un gest larg.

— Asta era secretul?!

În umbra răcoroasă a sobei, ședeau două gavanoase de dulceață, cu capele de hîrtie albă.

— Ce? Poate nu-ți place!... Să nu cumva să spui, Monica!— gesticulă Olguța c'un deget spadasin.

*

— Ați dormit bine?—le 'ntrebă doamna Deleanu, intrînd pe ușă urmată de Profira, care aducea pe tabla, chiseaua cu dulceață de trandafir.

Monica se înroși; plecă ochii la pămînt.

— Dacă'i cald, mamă dragă!—mărturisi Olguța, îndreptă-tîndu-se cu brațele aruncate în sus.

— Nu te-a lăsat să dormi, Monica?

— Nu poți să dormi pe-așa călduri!—hotări Olguța, evasiv, răsucind lingurița în dulceață.

— Mata ai insomnii?

— Ce-i asta „insomni“, mamă ?—suspectă Olguța, cuvîntul și politeța formulei și zîmbetul însoțitor.

— Asta nu-i pentru tine. Mai bine spune drept de ce n'ai dormit ?

— Eu n'am insomni ! El are insomni !—aruncă Olguța noul cuvînt, în ușa lui Dănuț care dormea dus...

Ușa se deschise blind, fără zgomot de clanță... Fiindcă umblau în virfuri, ghetete scîrțilă, dojenite de un „țț“ bine cunoscut lui Dănuț. Doamna Deleanu, făcea „țț“ (Increțind nasul și scuturînd capul cu o mișcare vioae) cînd era enervată din pricină mărunte ori din pricină mai grave și trebuia să se stăpînească... De pildă, fiindcă nu intra așa în gămălia acului, sau fiindcă lampa fila demult, înainte de-a fi băgat de samă, sau cînd un musafir fără creștere mîncă brînză cu cuțitul...

— Doarme... Umblă încet !

Profira pășea desculță cași cînd ar fi avut cizme : podelele duduiau... Copiii, mai de mult, o porecliseră „Sfînta lui Sîntu Ilie“.

— Tic-tac : tic-tac : tic-tac... bang... ..vorbi pendula din părete, nesocotind porunca de tăcere.

Bătuse jumătatea lui cinci...

— Să-l scol?...—șovăi doamna Deleanu, cumpănind primejduirea somnului dela noapte cu binefacerile somnului de dupămasă.

Storul cu resort, nu țîșni cum avea obiceiul cînd îl zmuncea Dănuț ; se urcă lin, însoțit de mîna doamnei Deleanu pînă la cerul copt de soare, între frunzele mărului domnesc dela geam.

Dănuț își stăpîni un zîmbet de superioritate... Pleoapele lui pe care le privea cu ochii închiși, împodobeau haina de mătăasă cenușie a somnului abia isprăvit, cu întortochiate crizanteme portocalii, scuturate din lumină...

Somnul cași boala făceau pe Dănuț invulnerabil, și răsfățat de părinți. Deaceia lui Dănuț îi plăcea să fie bolnav și să ție ochii închiși dupăce se deștepta.

Doamna Deleanu se așeză oftînd pe marginea patului... Prezența ei parfumă altfel căldura venită din livadă. „...Se uită la mine... Ha-ha !... Cu-cu, aici-s“ ! țipă gîndul lui Dănuț, țupăind, ascuns în trupul cald și fericit ca într'un pod în care atîrnă lenea strugurilor coți.

Genele lui Dănuț tremurau ; incepu să clipească...

— Hai scoală, leneșule !... Hai, somnorosule !— îl îmbie doamna Deleanu, culegîndu-i buclele de pe frunte.

Dănuț se întinse și căscă sincer, deschizînd ochii deabinelea...

— Deschide gura mare !... la repede să nu curgă !

Lingurița plină adusă plutitor de-asupra paharului cu apă care o oglindea, intră dulce în gura căscată,—și eși anevoe dintre buzele închise asupra-i, curată la față... Doamna Deleanu cuprînsese cu brațul capul lui Dănuț, îl ridică, ajutîndu-i ca unui convalescent neîntremat să bea apă din pahar.

Dănuț primea calm, răsplata somnului.

Bluza de mătăasă înflori cu roș de mac neastîmpărul văratec al Olguței. Își încheie grabnic centura de lac, despărțitoare la mijloc, între bluză și'ntr-o rochița écossaise.

— Gata! răsuflă ea, încintată c'a întrecut-o pe Monica.

— Stai, Olguța, nu ți-ai pus ciorapii.

Privindu-se'n oglindă peste umăr, ridicată'n virfuri, Monica își încheia la spate nasturii rochiței de doliu.

— Monica, nu mi-ai văzut ciorapii?—întrebă Olguța, căutînd scoasă din fire, și sub pernă.

— Nu i-ai pus pe scaun?

— I-am pus, da' nu-s!—se înfurie Olguța trîntînd perna.

— Poate i-a luat Profira să-i cirpească!

— Am să-i arăt eu ei... Cum?... Nu-i dau voie să umble în lucrurile mele!... Eu nu-s copil!...—bombăni Olguța trîntîndu-se din nou pe pat.

— Îți dau eu o păreche de ciorapi... Vezi îți vin?—o îndemnă întrebător Monica, așezîndu-i ciorapii la căpătău.

— Nu vreau nimic! Nu primesc!... Eu nu mă mișc din pat până ce nu-mi dă ciorapii mei!... Uite-i, Monica! I-am găsit.. Merci.

Ciorapii zvîrlîți de Olguța, atîrnau peste pălării, în cuerul ușii.

— Ești gata, Olguța?

— Indată.

Își palmui părul cu amîndouă minile în dreapta și'n stînga unei cărări alese pe nevăzute.

— Ia uită-te! E bine?

— Dece nu te piepteni în oglindă, Olguța?—o întrebă Monica îndreptîndu-i cararea.

Olguța se plecaser docil sub minile Monicăi. Isprăvind, Monica îi strînsese părul la tîmple cu şuvițele alipite, păstrînd o cli-pă în palmele ei capul pieptănat corect, ca pe o enormă boabă de cafea Ceylon prăjită din cale-afară... Olguța se privi în oglindă.

— Ia să vedem care din noi e mai înaltă?

— Ce bine-ți stă cu bluză roșie! Ești frumoasă, Olguța.

— Tu ești mai înaltă!... Da' eu is mai voinică!—se consolă Olguța, lățîndu-și umerii, bombîndu-și pieptul în oglindă...

— Ridică-ți șosetele, Olguța!

— Lasă-le-așa! Haldem!

În fața ușei se răsuci pe loc, pironită de un gînd.

— Ascultă, Monica, să știi că azi are să se'ntîmple ceva!

— Nu știu!—ridică din umeri Monica, potrivindu-și cu degetul elasticul pălăriei pe sub bărbie.

— Îți spun eu!—o asigură Olguța.

— Bine, da' ce are să se'ntîmple?

— Ceva!—se încruntă enigmatic, Olguța.

— Și ce pot să fac eu?

- Ba poți!
- Eu??
- Sigur!—apăsă Olguța, privind-o în ochi.
- Ce pot eu?
- Tu *trebuie* să ții cu mine.
- De ce?
- Fiindcă tu ești prietina mea.
- Sigur...
- Atunci mi-ai făgăduit?
- Da, Olguța, oftă Monica.

Dănuț străbătu casa în goană. Ii erau minile flămînde: decînd așteptau ele sfoara zmeului! Totuși, după ce trînti ușa antretului din față, gata de fugă... încetini pasul... și se așeză pe treptele pridvorului, calde de soare. Zmeul era acolo, Dănuț era aici... Înainte de a se juca, Dănuț se bucura că are să se joace. Și aștepta. Fiecare bucurie avea pentru Dănuț, întocmai cași săptămîna, o Sîmbătă și o Duminică... Duminica, în timpul școlii, era Vacanța cea Mare a săptămîinii. Sîmbătă era ajunul ei. Dar pe cînd bucuria Duminicii, era întotdeauna întristată de apropierea treptată a celei mai urite zile din săptămîna: Luni, zi neagră în calendar după ziua roșie,—bucuria Sîmbetei era ocrotită de apropierea unei Duminici care-o despărțea de Luni. Dănuț ajunsese să prețuiască mai mult Sîmbăta decît Duminica... De Duminică parcă se temea...

„Știe“! gîndi Olguța văzîndu-l pe Dănuț așezat pe scări. Mușcă o imbucătură bună din tartina cu unt, rugă pe Monica să-i ție restul, și cu minile slobode, coborî treptele. Monica o urmă cu tartinele în mînă, nemai îndrăznind să muște din a ei. Trecură pe lângă Dănuț, atingîndu-l cu umbrele lor. Dănuț întoarse capul într'altă parte.

„Laș“! murmură Olguța pentru sine, cuvîntul de curînd învățat într'o poezie patriotică și talmăcit de tatăl ei.

- Ce 'nsamnă asta „laș“, papa?
- Cum să-ți spun eu ție!... Uite: Dacă cineva îți dă o palmă și tu nu-i răspunzi, ești laș!
- Vrasăzică eu eram lașă, papa?
- Dece?
- ...Bine papa, cînd îmi trăgea mama cu papucul unde știi tu?—ii replicase Olguța privind-u pe subt sprîncene.
- Asta-l altceva!—începuse să ridă domnul Deleanu.
- ...Și dacă aș fi dat și eu?—îndrăznise Olguța cu oarecare codeală și fără convingere.
- Ai fi fost obraznică, și s'ar fi supărat și papa!
- N'am înțeles. Mai souné-odată, papa
- Și însfirșit se lămurise Olguța, că un copil nu poate să fie laș decît între copil, dar că acolo nu trebuie să fie.
- Haidem Monica; n'avem ce căuta aici.

Un început de neliniște îl cuprinsese pe Dănuț, după ce trecură fetițele. Abia atunci își dădu samă că lipsea ceva... ceva: a! nu s'auzea zbîrnîtoarea zmeului. Cu inima în hopuri se repezi înspre stejar.

Subt cerul fără Dumnezeu și fără zmeu, Dănuț ceta biletul înfipt în sfoara care atârna tăiată de stejar.

„Asta pentru palmele dela gară. Buftea!

Olguța Deleanu“

Sufletul lui Dănuț căzu, tălat cași sfoara zmeului.

Se așeză ostenit de durere la rădăcinile stejarului... De data aceasta, turbinca lui Ivan era plină de lacrimi.

— Mai lasă zmeul, Dănuț!... Hai și minincă ceva, îl strigă din capul scăriilor doamna Deleanu.

— ...

— Dănuț, n'auzi!

— ...

Doamna Deleanu cobori scările...

— Te-ai lovit, Dănuț? Dece stai așa?

— ...

— A!... Asta era foarfecele Olguței!

Pe doamna Deleanu anumite lacrimi o întristau adînc. Lacrimele de acum ale lui Dănuț erau dintr'acelea... Răutatea Olguței o revoltă.

— Hai cu mama, Dănuț... N'ai tu încredere în mama?

Dănuț aștepta un Miracol.

Doamna Deleanu îl luă de după gît înspre casă... Pe măsură ce se'ndepărta de locul zmeului, Dănuț își ducea tot mai des mîinle la ochi. Se împiedecă de scară, orb și zguduît de suspine, ca de pragul unei temnițe.

— Dudue Olguță! Dudue Olguță!—dădu alarma în livadă un glas ascuțit.

— Aha!—se pregăti Olguța.. Aici-s!—înfruntă ea începutul începutului.

— Dudue Olguță, începu Anica gîfîind de alergătură, cu mîinile pe sîni, vă poșteșteconița în casă.

— Spune că vin.

— Nu se poate, dudue!—dădu ea cu spaimă din cap. A poruncitconița să veniți îndată... că de nu—Anica plecă rușinată ochii în pămînt—să vă aduc *pe sus!*

— Să poștești!... Du-te și spune că vin!—comandă Olguța.

— Iaca mă duc!... Da' să veniți, dudue Olguță! se milogi Anica.

Olguța așteptă până ce pierdu din ochi tulpanul roș al Anicăi.

— Acuma haidem!

Olguța pășea ca un erou, înainte; Monica după ea, ca o mucenică.

(Va urma)

Ionel Teodoreanu

Sonete

Candela

Vieața nu e tot, ci amănunt ;
Nu-i Timp, ci clipă ; rază, nu lumină ;
Nu-i val, ci strop ; nu-i una, ci duzină ;
Nu-i ideal măreț, ci vis mărunț.

Cu toate-aceste, pentru ce să'nfrunt
Increderea 'n esența ei divină ?
Oricum ar fi, iluzia senină
E binefacere 'n măcelul crunt.

De-aceia cînd îmi oglindesc figura
Prin amăgirea ce ne-o dă Scriptura,
Surîd și-i iert pioasele minciuni ;

Iar pentru mîngierea ce-mi aduce,
Cu 'ndemnul poeziei din străbuni,
La pat îmi arde candela sub cruce.

Otrava

Utroque clarescere pulchrum

Odată, stînd de vorbă cu Socrat,
Mi l-a descris așa pe-Alcibiade :
„A fost un tînăr foarte cumsecade,
Deși era puțin cam desfrînat.

In viciu poți să fii nemăsurat,
De cînți cu el virtuții serenade
Pe sub balconul veșnicei Helade,
Pășești spre zei cu pas imaculat...

Și-acolo sus, pe culmea unde Timpul
A nematerializat Olympul,
Nimic nu-i imoral cînd e Frumos ;

El e unicul nostru Drept și Bine ;
Iar Lui ca să te dai întreg prinos,
Poete, hai... bea cucută ca mine“.

Răsbunarea

Cu zîmbetele tale de copil,
Imi re'nflorești toți crinii din grădină ;
Prin noaptea mea tu treci ca o lumină ;
Prin toamna mea, ca un fior de-April.

Mi-e visul plin de farmecul subtil
Ce'n preajma ta tristeța mi-o 'nsenină ;
Mi-e toată inima de tine plină,
Iar gîndul meu îți este sclav umil.

Așa pe 'nvingătorul din Nemeia,
S'a răsbunat un alt felin : Femeia...
Și l-a ținut sub jug pîn' l-a răpus.

Dar cine-ar vrea să scape de-o robie
Cu mult mai dragă lui și mai presus
De orișicare altă 'mpărăție ?...

Mihai Codreanu

Forme arhaice în viața poporului român

Oricât ar încerca omul să rupă ștele nevăzute care-l leagă de pământ, de mediul fizic, cu greu va putea ajunge la o completă emancipare. Albatrosul care-și duce viața pe valurile mării sbuciumate, sau în furtuna cea mai năpraznică, tot nu se poate lipsi de stâncile țărnelui. Omul zboară cu gândurile printre spațiurile interstelare, se avântură cu aeroplanul până 'n adâncul văzduhului; urzeala vieții lui însă este prinsă tot între dealuri și văi. Și chiar dacă aparența e înșelătoare la popoarele culte, cu oameni stăpâni pe voința și hotărârea lor, popoarele zise naturale, la începutul evoluției lor, poartă în toate pecetea mediului unde se sbat. Mediul fizic, prin înlesnirile pe care le procură omului, ori prin piedicile pe care i le pune 'n cale, influențează până și asupra țesutului psihic; spațiul, deci înlesnirea ori îngreuerarea tralului, joacă de asemenea un rol însemnat nu numai în dezvoltarea economică ori socială, ci și în alte numeroase manifestații etnice. Așa fiind, omul nu poate face excepție dela legile generale biologice, al căror temeliu, stabilit mai riguros de către *Lamarck*, constă tocmai în raportul strins dintre vietate și mediu. Specificul omenesc nu intervine decît spre a da o coloratură proprie manifestațiilor omenestii, fără să anihileze legile biologice. În evoluția omenirii se prind absolut aceleași linii dirigitoare, cași în evoluția organismelor; *Xenopol* a preconizat aplicarea în istorie a metodei de cercetare a relațiilor dintre cauză și efect, cași a succesiunii fenomenelor, din Geologie și paleontologie. Etnografia în special nu e decît o pagină de biologie, după cum în sociologie ușor se poate destrăma țesătura proprie, spre a da de urzala comună tuturor ființelor.

Evoluția ființelor nu a fost uniformă, cași a omenirii. Plecându-se dela tipurile primitive, diferențierea în trepte, până la cea mai de sus, nu s'a făcut la fel nici în raport cu timpul, nici cu spațiul. Curba de perfecționare a vietăților nu este decît unirea virfurilor de curbe evolutive parțiale, fiecare cu un început, un maximum și adesea o regresivitate până la totala dispariție. Cele mai multe genuri și familii nu se întilnesc decît în stare fosilă, dar continuitatea caracterelor lor superioare, care le forma diferențierea vremelnică, se prinde la supraveștitori. Totalitatea caracterelor cîștigate cu vremea, constituie gradul de evoluție al comunității, animal ori plantă. Tot așa se poate constata existența simburilor de evoluție mai iute, după favorizarea centrelor diferite de mediu. Iată cum se explică diversita-

tea faunei și florei la un moment dat. În starea actuală, pe lângă animale cu caractere superioare—să zicem momițele—diferențiate tardiv prin o pregătire îndelungă, se găsesc și stafii ale vremurilor depărtate, cum e reptila *Hatteria* din Noua Zelandă, singura rămășiță, pe cale de dispariție, a unui grup dominant, din vremea primară. Tot așa mamiferul *Okapi* descoperit mai acum câțiva ani, în desigurile africane, e fosila vie din o grupă stinsă încă de pe cînd Carpații nu erau ridicați. Pelița vie, care învâluie azi pămîntul, e un mozaic de forme arhaice, alătura de majoritatea celor eșite din evoluție îndelungă. Din răspîndirea în spațiul a vietăților actuale, se pot întregi fazele desfășurate în timp, deși nota dominantă o au formele cu evoluție mai desăvîrșită.

Așa e și cu omenirea. Preistoria este legată de omul zis primitiv, în manifestațiile cărui, după ce iace a lăsat, mediul are influență precumpănitoare. Trecerea omenirii din faza preistorică în protohistorică, nu e uniformă, după cum nu e uniformă faza culturală a omenirii, nici în răspîndirea ei în spațiul actual. Mai mult chiar decît la celelalte animale, venînd în joc conservarea obiectului—una din fețele specificului omenesc—azi se pot reconstitui principalele trepte din evoluția omenirii prin studiarea simburilor diferiți păstrați în tînuitele colțuri ale lumii largi. Poporul Wedda din Ceilan, sau lasmanianii pe cale de dispariție, dau icoana omului zis primitiv, supus complet naturii. Bușmanii Africei de Sud sînt, după majoritatea preistoricilor, poate chiar rămășița locuitorilor din sudul Europei, de pe vremurile vechi, deducîndu-se aceasta nu numai după forma statuetei din peștera Grimaldi, cu unele caractere proprii Bușmanilor (steatopigia), dar și din picturile găsite în ținutul Bușmanilor de azi.¹

Formele de așezămînte medievale, dispărute în Europa, mai sînt destul de bine păstrate pe înălțimile Tibetului, necunoscute nouă pînă la recenta expediție pentru urcarea Everestului. 2 Ceiace se poate prinde din ochirea, grea, asupra omenirii actuale, resfirată pe toată fața pămîntului, se poate afla mai lesne în unele regiuni de suprapunere a civilizațiilor, cum e în India. E drept că faza de evoluție a unui popor nu se socotește decît după caracterele predominante, însușite în decursul vremii; alătura însă de acestea pot să se păstreze, în minoritate, și multe caractere ancestrale, ecoul fazelor trecute, care însă nu trag în cumpănă la specificarea etnografică. Poporul francez nu i se poate nega locul de frunte, în evoluția popoarelor, numai pentru că unele obiceiuri celtice s'au menținut, oricît de acoperite ar fi, în tipul breton. Dimpotrivă însă se poate vorbi de arhaismul etnografic la un popor, cînd majoritatea elementului etnic, fie prin izolare, fie prin închistare silită de împrejurările geografice ori istorice, a păstrat obiceiurile vechi, nu numai ca dovadă de recenta lui evoluare spre o nouă fază, mai avansată, dar, posibil, și ca o oprire în loc a evoluției. Cazuri de acestea sînt dese în antropogeografie. China e exemplul cel mai tipic. 3 Chiar Negrii din Africa,—e o

¹ M. Boule, *Les hommes fossiles*, Paris, 1921, pag. 388; M. Hoernes, *Natur-und Urgeschichte des Menschen*, Wien, 1909, Vol. I, pag. 500.

² C. K. Howard Bury, *A la conquête du Mont-Everest*, 1925, Paris.

³ P. Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, Paris, 1922, p. 205.

comunitate foarte variată,—nu sint socotiți ca aflindu-se tot în fază primitivă, cum se spune de obicei, ci dimpotrivă ca niște întârziări în evoluție, din cauza izolării în care au fost ținuți, fie prin invaziunea altor popoare, fie chiar prin bariere naturale. „Au pierdut multă vreme și nu vor putea-o câștiga într'o zi nici într'un veac“. 1 Vorbindu-se deci de arhaismul etnic la un popor, nu înseamnă că puterea lui psihică este sleită și că acel popor nu mai poate fi capabil de progres. Dimpotrivă, înseamnă o închistare, o apărare împotriva factorilor deprimanți din timp, păstrându-și latentă energia. Prin schimbarea condițiilor neprielnice variate—plasa palanjenului stînjinitoare pentru un neam—energia latentă devine vie, folosind la forțarea evoluției; se poate câștiga astfel, prin mijloacele proprii specificului omenească, vremea pierdută cu oprirea 'n loc.

* * *

Și poporul românesc a suferit o mare întârziere față de evoluția colectivă a Europei. Oricare i-ar fi origina, viața lui a fost legată de mari și îndelungi piedici, neputînd păși în același tempo ca și vecinii lui dinspre Apus. Una din piedici fu situația geografică, la pragul dintre Apus și Răsărit. De ea se leagă și piedicile din domeniul istoric. A trăit într'un vîrtej necontenit, veacuri peste veacuri. Momente de reculegere cu greu se pot număra în viața lui; clipe de odăstare, de așezare temelnică, abia în veacul din urmă au fost mai dese. Un mare noroc a avut. Un factor fizico-geografic i-a fost prielnic, salvîndu-l chiar viața etnică. Poporul românesc e legat de munții Carpați. În decursul încheșării lui i-au servit ca adăpost, cum erau burgurile în evul mediu. Pajiștile întinse i-au dat puțința de hrană; văile tîlnuite i-au fost cărări de expansiune înceată. Un alt factor geografic favorizant i-a fost pădurea, peria nestrăbătută de molizi de pe coastele munților, cași codrii deși de fag și stejar, întinși odată, peste întreaga regiune deluroasă extracarpatică. Vechea zonă păduroasă coincide cu o deasă repartție a populației. Marginea de pădure, cum e acela care se ține dealungul dealurilor din partea răsăriteană a Siretului, dela Ruginoasa până 'n Dorohoiu, este și linie de densitate omenească. În fața stepelor fu zăgazul, multă vreme. Numai cînd a încetat focul prădăciunilor, a început să se mai lese oamenii deocamdată în lungul apelor, sau pe drumul oilor. 2 Pădurea și munții formează temelul vieții Romînilor; de aceste fenomene geografice sint legate nu numai cele mai de samă manifestații artistice ale lui, 3 dar și posibilitatea mișcărilor mai în voe. Viața pastorală a precedat la poporul român vieții agricole, iar lemnul a ținut locul

1 M. Delafosse, *Les noirs de l'Afrique*, Paris, 1922, pag. 159.

2 S. Mehedinți. *Die rumänische Steppe in Zu Ratzel's Gedächtniss*, Leipzig, 1904.

G. Vilsan, *Faze în popularea țărilor românești*, Bul. soc. geogr. Rom., 1912.

3 E. de Martonne, *La vie pastorale dans les Karpathes merid. Zu Ratzel's, Gedächtniss*, Leipzig, 1904; O. Densușianu, *La vie pastorale chez les Roumains*. Ann. d. Nationalités, Paris, 1914; O. Densușianu, *Viața Păstorească în Poezia noastră populară*, București, ed. Casa Școalelor, 1922.

pietrii dela oamenii din Europa meridională. Chiar după ce condițiile s'au schimbat, după ce liniștea a venit și puțința contactului mai viu s'a stabilit, tot în lemn s'a bizuit mai mult pentru sprijinul vieții sale. Acesta este unul din caracterele-etnografice ale poporului român și azi, păstrat din faza arhaică a evoluției lui. Restrâns în zona păduroasă multă vreme, izolat deci de influențe străine mai tenace, lăsat apoi în completă neglijare de cei care prin conducerea administrativă pot să îndrumeze colectivitatea spre o schimbare a obiceiurilor de tralu, poporul a păstrat până azi multe din însușirile vieții sale arhaice.

De sigur că într'un aglomerat etnic oricât de mic ar fi, nu se poate să nu se simtă, mai ales spre periferie, urme de contact cu vecinii mai înaintați sau cu caravanele comerciale, care, cînd vin de departe—cum a fost în Moldova între Polonia și Orient—aduc cu ele germeții unei modificări. Oricît de izolat prin natura locurilor și mai ales prin natura fenomenelor istorice a fost poporul românesc, se observă în masa lui urmele acestor contacturi, unele continue și îndelungate, altele vremelnice dar puternice prin afinități etnice. Dar și în asemenea cazuri ziua de ieri, apropiată, se cunoaște lesne prin așa numitele urme atavice, asemenea organelor închircite dintr'un organism fără mare întrebuințare, dar importante pentru indicarea mersului evoluției.

În afară de mișcările metamastastice, 1 care au adus la noi un amestec important etnic, 2 nomadismul pastoral azi tot mai slăbit, a contribuit în largă măsură la întărirea elementului românesc pe suprafețe întinse. Popasurile, la început vremelnice, au devenit magnetice de îngrămădire etnică. Obiceiurile trunchiului din care a eșit lăstarul depărtat, se păstrează la început aidoma. Chiar cei lăsați, în regiune cu totul alta decît muntele, țin la oi. Cu vremea însă condițiile noului mediu aduc schimbări. Adaptarea începe cu atenuarea obiceiurilor ancestrale. Origina grupării nouă omenești se prinde totuși după vreme lungă, ca un abur, prin obiceiuri neînțelese în sine, luate izolat, dar lămurite, cînd li se caută continuitatea. Pe valea Hobaanei, în preajma Mănăstirii Adam din jud. Tutova, în ziua de Sf. Gheorghe se adună tineri și bătrîni la marginea satului în cîtece de fluer. Femeile se îmbracă cu ce au mai de samă și pornesc la cîmp de fac horă mare, iar copiii ies în zori de zi și cheamă lumea prin sunete de corn. „De îi întrebi ce înseamnă această serbătoare, spun că așa au apucat din bătrîni“. 3 În realitate este păstrarea inconștientă a obiceiului legat de pregătirea plecării străbunilor mocani spre platurile muntoase, sau a vremii cînd chiar cei strămutați în regiune de dealuri aveau atîtea oi, încît „Valea mirosea a brînză și a chișleag“. Pe urmă desigur și aceste licăriri de amurg se vor stinge, mocanii prinzînd modul de viață al „perjarilor“ cu care erau în dușmănie. Asemenea urme în stingere a unor semne anterioare sînt foarte importante. Ele arată părăsirea de curînd a unor forme arhaice. La fel e

1 J. Cojic, La peninsule balkanique, Paris, 1918, p. 112.

2 I. Simionescu, Mișcări de populație în vechiul regal. Rev. Științifică „V. Adamachi“, Vol. IX, 1923.

3 Chr. S. Mironescu. Observări geografice și antropogeografice asupra regiunii dela Mănăstirea Adam, Anuar de geografie și antropogeografie, București, 1915.

și cu locuințele, asupra cărora influența mediului este dominantă, 1 Mediul schimbându-se, s'a schimbat în bună parte și felul locuințelor, sau vremea a adus schimbări spre mai bine în tipurile ancestrale. Tipul acesta însă a rămas aproape pretutindeni păstrat sub o altă destinație. Bordelul, locuința veche de stepă, azi rar se mai vede. 2 El folosesc Țiganii lingurari, care se găesc în faza de trecere de la nomadism, cu locuința în corturi, la viața sedentară. La Romini (prin ținutul Brăilei), bordelul se mai păstrează (argea) chiar cind casa de locuit e acoperită cu țigle. În el se pune răsbolul de țesut. Spre zona muntoasă e același fenomen. Locuința primitivă în pădure era conul de birne pe care-l mai întrebunțează lucrătorii de pădure și azi sau unele triburi din pădurile siberiene. Dar și în curtea gospodariilor din satele așezate se întilnește, sub aceeași formă, numai că servește ca bucătărie de vară. E unul din elementele pitorescului de țară, cind, spre sară, se aprind focurile pentru pregătirea mîncării și fumul iese printre lobdele de lemn clădite în formă de piramidă. Mai în jos, în regiunea arborilor cu crengile mlădioase, ușor de împletit, în curtea fiecărui gospodar se vede cite o cotineață de paseri de formă cilindrică și cu acoperișul conic. E tipul primitiv al casei de locuit, preponderant și azi la locuitorii din Sudan, cași în vestul Africei. 3

Forma rotundă de casă se găsește mai des reproducă în stînele de șes, făcute în grabă și pentru timp scurt. Că această interpretare trebuie să se deie cotinețelor rotunde, e faptul observat în satul Naslavce de pe malul Nistrului. Acolo cotinețele au forma prismatică, în totul asemenea cu o casă actuală, dar în miniatură; casa de locuit a evoluat devenind mai complexă, cu ferestre mari, cu muchie și coama acoperișului din trestie împletită. Forma simplă, comună a iurea, aici a fost păstrată, dar iarăși i s'a schimbat destinația.

Cît de adînc sint înrădăcinate asemenea forme arhaice, odată generale, în viața poporului se poate judeca și după căpătarea focului. Desigur chipul primitiv de ațigare; n'a fost scinteia căpătată prin cremene și amnar, ci frecarea a două lemne uscate, obișnuită încă la Australienii sau Indienii din Bolivia. Azi poporul întebuințază chibriturile, deși încă mulți poartă în chimir amnarul, iasca și o bucățică de cremene. Totuși n'a părăsit deplin și sistemul frecării vreascurilor. A rămas însă în domeniul superstițiilor, trecîndu-se prin fumul căpătat, oile la muls, ca nimeni să nu le eie mana și să fie ferite de boli și dihanii.

„Focul viu se face luîndu-se o bucată de lemn care se despică la amîndouă capetele, iar în despicături se pune iască. Apoi se întepesc două scînduri, bortelîte, în pămînt; în ele se viră în ușor capetele lemnului cu iască. După aceea se leagă acest vâlătug, c'o funie, așa, ca tras fiind de funie să se poată învîrta în dreapta și în stînga. Deci, prinde un cioban neînsurat funia de o parte și altul, și el holteiu, de altă parte și trag de funie așa pînă cind se aprind capetele vâlătugului, iasca și scîndura”, 4 Aceasta e metoda întrebunțată și

1 I. Simionescu, Tipurile de casă din vechiul regat, Rev. Științifică „V. Adamachi”, Vol. IX, 1923.

2 Ploșșor, Bordelul în Oltenia, Bul. soc. de geografie. T. XLI, București, 1925.

3 Vezi lit. No. 3, pag. 202 și No. 4, pag. 151.

4 D. Dan, Stîna la Romîni din Bucovina (extras din Junimea literară), Cernăuți, 1924.

azi de Irokesi, trib de indieni din America de nord, iar la Romani, numai așa se aprindea din nou focul sfânt din templul Vestel când, cumva, se stingea.

Tot așa e cu meșteșugul măcinatului. Cea mai veche și mai simplă metodă este cea întrebuițată încă de negrii de pe coasta de aur din apusul Africei. O platră mare scobită servește pentru depozitarea grăunțelor; femeia le preface în crupe zdrobindu-le cu o altă platră mai mică. E mijlocul folosit de oamenii primitivi, judecând după pietrele găsite, dar și de popoarele protohistorice, cum se vede de pe însemnările egiptene. Dela această formă primitivă, s'a trecut la alta, cu pietre egale, cea de deasupra învîrtită printr'un mîner scurt ca în India, sau hadaragul e mai lung și fixat într'o grindă din pod, cum e la rîșnițele din tinda casei, la care măcinau făină în copilărie, mulți dintre noi. Forma ancestrală, primitivă, nu a dispărut complet. Ciobanii pe prin Gorj o mai folosesc la măcinat sarea. 1

Data recentă a pășirii într'o fază nouă de evoluție, se mai învederează și prin ușurința cu care se revine la arhaic, atunci cînd condițiile devin analoage celor vechi. E cunoscuta poveste a lui Robinson, care se repetă chiar la germanul „civilizat“, cînd e silit să-și întemeieze o gospodărie în vre-o colonie depărtată. Incepe ferma cu o colibă acoperită cu frunzar, temporară, întru nimic deosebită de a colibelor durainice ale Hotentoșilor. Starea de provizorat este însă la el scurtă. Voința și priceperea învinge repede „revenirea la natură“. Cu cit însă „faza culturală“ e mai la începutul ei, cu atît această revenire e mai de lungă durată, reproducînd în faza nouă o perioadă de intercalare a fazel arhaice. Ciobanul la munte, chiar cînd acasă în sat are casă bine încheată, trăește luni întregi sub adăpost de foitea, scoarță jupită de brazi, sprijinită de un par ridicat pe două furci. Acesta e adăpostul mai ales al păzitorului de oi sterpe, nomadul adevărat, nelegat de stîină. Stîna locitorului gospodar din Tătăruși (jud. Fălțiceni), așezată în pășunea arendată, deci schimbătoare din an în an pe dealurile de a stînga Siretului, n'are nimic durainic în ea. Parl bătuți în pămînt, cu nuele împletite, formează perețele stînei de formă eliptică. Crengi cu frunze e acoperișul. Pămîntul bătut e patul, iar o adîncătură în el e vatra. Păzitorul oilor afară, ș'a făcut un pat, sub un acoperiș de crengi. Și pe cînd în vecinătatea lui șueră locomotiva expresului cu vagon-lit și vagon restaurant, ori, în cealaltă parte, se zărește fumul leșit din hornul fabricii de sticlă, fiicăil lui Ion Nitu, cu el în frunte, gospodar cuprîns, se mulțumesc cu traul de acum sute de ani, pe care mai eri l-au părăsit, așa încît ușor le-a fost să revie la el. Tot așa e cu gospodarul din jud. Drohoi, colonist pe malul dobrogean al Dunării. Până ce-și ridică locuința acătării, se mulțumește cu bordeiul primitiv săpat în loess, aproape fără ferestre; îl servește lui pentru odihnă, dar tot odată drept depozit, toamna, pentru cerealele culese de pe cîmp, ba chiar și pentru adăpostul vițelului de curînd fătat. Și acest provizorat l-am întîlnit după cîtiva ani dela colonizare.

Revenirea e aproape naturală, iar arhaicul neșters cu totul a pus iarăși stăpînire. Unde se vede de minune această lesnicioasă revenire la viața lui Robinson, același în insula Pacificului și la o-

1 C. S. Nicolăescu-Ploșor, Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc. (Extras din Viața Agricolă, An. XIII), București, 1922, pag. 13, (fig. 11.6 din planșă).

mul pietrei cioplite, este în deltă. 1 Coliba năvodarilor din Frumușița, nu se deosebește de locuința Cabillor din Algeria. Coliba pescărească dela Balta Samorei ori a Oltinei, din stuf, e conul din butuci de brad a lucrătorilor din pădurile muntoase, după cum în Filipoi, vezi tipul locuințelor lacustre, ridicate pe piloți.

Lingura pescarului e o scoică prinsă în displicătura de creangă, iar strachina și solnița, e o bucată de lemn de salcie scobită, frumos sculptată uneori.

În afara acestor semne variate, luate dela munte, deal ori baltă, care arată scurta vreme de deslinare din viața arhaică, aceasta se găsește în plină păstrare, acolo unde izolarea a fost mai completă, iar curentele de contact, vîntul evoluției, cu greu a pătruns.

În această privință aproape nu avem descrieri amănunțite, deși sînt importante capitole chiar de antropogeografie generală. De asemenea lipsesc și muzee de etnografie, care să cuprindă exemple luate din viața Romînilor, sau sînt rudimentare. Frumoasele muzee din Cluj, Sibiu ori Sf. Gheorghe din Ardeal, cuprind numai eșantioane din viața Sașilor sau a Ungurilor. Inceputurile (București, Cluj, Șc. normală Sighet) puse la cale și pentru elementul romînesc, cuprind piese dispartate, dar totuși avînd o valoare cu atît mai mare, cu cît condițiile istorice schimbîndu-se, e implicită și schimbarea în obiceiurile poporului.

Am spus că nota dominantă a etnografiei romine o dă pădurea, cea de molid la munte, cea de arbori cu folie caduce la deal; în al dollea rînd vine stepa.

Pădurea, cași marea, este educatoarea energiei: ea este plină cu izvoare pentru viața unui popor. 2 Omul făcîndu-și culbul vieții lui, îndată ce a simțit nevoia de a se fixa într'un loc, cu materialul care îl avea la îndămintă, lemnul și pămîntul țîn loc de platră și metal. Pentru munte aproape numai lemnul servește să satisfacă toate nevoile vieții casnice; pentru deal e lemnul dar și pămîntul sub forma lutului găsit în rupturile de deal. Pentru stepă lutul preponderează; pădurile lipsînd, păloasele și stuful le iau locul. Așa fu în faza inițială a vieții; așa dăinuește în centrele izolate din țînturile noastre. Cam așa a rămas în regiunea dealurilor unde contactul și influențele reciproce au fost mai lesnicioase. Mai mare schimbare s'a întîmplat în regiunea de stepă unde colonizarea a venit ceva mai tîrziu.

Ca tip de regiune izolată, cu forma arhaică pe deantregul păstrată, poate servi Maramureșul și părțile pădurenilor din țîntul Hunedoarei; în al dollea rînd ar veni Țara Oașului din țîntul Satmare, golf etnic cu mal largă deschidere spre șes.

Satele din Valea Izei în special, din Valea Vișăului mai puțin, nu au eșit din faza lemuului. Un sat izolat chiar de drumul mare e Endul, altul Apșa, actual rămas în Cehoslovacia. Sînt îngrămădiri de stîne stabilizate, scoborite în vale și adaptate ca locuință continuă. Totul e din lemn. Casele sînt butuci încheiați la colțuri; acoperișul e de șindrillă. La unele, cele mai bătrînești, lipsește chiar tavanul. Se pot muta, ca și stinele, din loc în loc, cu schimbarea proprietaru-

1 Dr. Gr. Antipa, Pescăria și pescăritul în Romînia, Acad. Rom. Public. fond. Adamachi, București, 1916.

2 Jean Brunhes et Camille Vollaix, La géographie de l'histoire, Paris, 1921, pag. 171.

lui sau cu căpătarea unui loc mai bun. Două odăi și o tindă e regula generală, iar îndărăt camara, în care sînt asvirlite grămezile de lînă și budăile asemenea celor dela stîină. Mobilierul e redus la laițe de jur împrejurul odăii, cu masa într'un colț. Masa poate să lipsească, fiind înlocuită cu o ladă mai năltuță. Și bisericile sînt de lemn, ca stil întru nimic inferioare vestitelor biserici de lemn din Scandinavia, cu acoperișul înalt, povîrnit, tras la streșină peste ferestre și cu turnul svelt, săgeată subțire, cu cerdac la clopotnițe. Sînt case vechi de 300 ani, prea puțin deosebite de cele mai curînd clădite. În Apșa, locul nemeșilor Mihail de Apșa ale căror documente de nobili au fost reînnoite în veacul al 14-lea, se păstrează o biserică mai veche de 500 ani. Examinînd obiectele adunate în decurs de 3 ani, de către harnicul director al școlii normale din Sighet, d. I. Simon, îți poți lesne da samă de simplitatea vieții din această regiune, dar și de ingeniozitatea pusă în folosirea lemnului la toate. Până și lacătul cu cheia dela ușă, e din lemn, un sistem pe cit de simplu, pe atît de greu de mînuit pentru necunoscător. Sfeșnic? Un trunchișor de brad, scobit la capăt, răzămăat pe trei ramuri eșite din nod. Cînd ramurile sînt mai multe, e cringul servînd drept culer. Rișchitor? O cracană în vîrf de creangă, înfiptă într'un capăt de scîndură. Pentru împletit ațele de opincă din păr de cal? Iarăși o creangă cu un cirilg la vîrf, înfipt în alt băț mai gros. Crezi că sînt inelele de fier dintr'un lanț de ancoră, ginjurile îndoitte fel și chipuri, întărite prin afumare. Surcalăul e o bucată dintr'un muzeu preistoric rătăcit în cel etnografic. Un capăt de creangă dintr'un corn de cerb, făcut ceva mai ascuțit la vîrf, servînd drept sulă pentru găurit nojițele la opinci, iar altă bucată de corn de cerb, frumos încrestat servește pentru păstrat și turnat praful de pușcă. Până și ciocan de piatră cu mîner de lemn se folosește încă de cel localnici.

Și această viață arhaică se păstrează puțin alterată, chiar la cei cu bună stare, umblați prin lume, la care „importul” se restrînge la lucrurile de lux. Ustensilele zilnic obișnuite, cele băstinașe, sînt toate din lemn. Nelipsită este piua de căpătat oloiu, o deviere dela întrebuițarea primitivă pentru sfărmat popușol ori griu, după cum nelipsită dela gospodărie este și o adevărată mașină, tot din lemn, de bătut porumbul; o covată găurită.

Regiunea citată cuprinde tipul cel mai arhaic din cîte cunosc, în afară de stinele de munte și mai ales cele de șes, unde, din fier, nu se găsește decît întimplător vre-un chiron, clanța dela ușă, sau căldarea de fier zărul, pe cînd din lemn e găleata de muls ca și cupa scobită într'o singură bucată de trunchiu. Cum e în Maramureș, cam la fel e și la pădurenii de lingă Hunedoara, Romîni cu portul cel mai caracteristic, mai complicat, dar și mai original.

Ar fi prea lung să mă ocup aice și de locuitorii din regiunile deajurilor, la care lemnul joacă același rol principal, împărțit cu lutul. E deajuns a spune că modul cum se fac cele mai multe case, este același găsit la oamenii cei dintăiu care au colonizat regiunile împădurite bunăoară din Moldova deluroasă. Parli sînt bătuți în pămînt, a-rătînd conturul; el sînt împletîți cu nuele peste care se asvirlite lut amestecat cu paie. 1 după cum și în stațiunile preistorice din jurul Brașovului s'au găsit bucăți de lut întărit, cu urmele nuelelor pe ele.

Pe lângă acest fel de construit însă, cînd pădurile erau mai din belșug, oamenii făceau și pe la dealuri case durate 1 din birne lungi, după cum azi cînd pădurile sînt tălate cu nemiluita, chirpicul din stepă, se urcă și spre dealuri.

Ca o caracteristică a preponderenței lemnului și în această regiune este faptul că unealta principală din agricultură, plugul, era în întregime făcut din lemn. Plugurile de lemn, după tipul celui din muzeul etnografic din Cluj, domina asupra celui de fer, chiar în anul 1905, cînd s'a constatat abia un plug de fer la 10 hectare de pămînt, iar dintre acestea 32 la sută, tot cu grindeiul de lemn.² În 1873 numărul plugurilor de lemn față de cele străine era ca 5:1. Puterea tradiției este mai mare decît chiar necesitatea vremurilor.

* * *

Am luat exemple numai din latura materială a vieții poporului nostru, pentru a arăta, cu totul schematic, că în complexitatea manifestărilor lui, se întîlnesc destul de des forme arhaice, legătura încă prea strînsă cu natura mediului în care trăește. Numărul covârșitor de mare al credințelor, superstițiilor, până și al sărbătorilor păgînești, denotă același închistare, din pricinile spuse, în care poporul și-a creiat o lume a parte, produsul imaginației bogate dar necontrolate și mai ales altotdeauna pe inconștienta păstrare atavică a obiceiurilor din vremurile cu totul depărtate. În această privință există un material folcloric foarte abundent, dar care așteaptă interpretarea sintetică nu numai pe bază de influență între popoare, ci mai ales pe temeiul mersului evolutiv în gîndirea și lămurirea fenomenelor în mijlocul cărora trăia poporul.

Și în această direcție sînt unele lucruri importante. Se știe că printre rămășițele omului neolitic sau chiar eneolitic dela Cucuteni, s'au găsit o mulțime de figurine de lut, cunoscute sub numele de idoli, deși taina cea mai complectă stăpînește adevărata lor interpretare. Spre marea mea surprindere, în Muzeul destul de interesant de la Baia-Mare, am văzut o colecție de asemenea idoli recentă, întru totul asemenea celor dela Cucuteni, făcuți din lut cu o slabă pojghiță de smalt. Nu mi-a fost cu putință să aflu nici întrebuintarea lor, nici locul amănunțit de proveniență. Chiar dacă astăzi li s'ar putea da numele de jucării, după arhaismul chipului lor nu pot fi puse decît în categoria acelor amintiri atavice, care arată perseverența în timp îndelungat a unor forme embrionare artistice. Arhaismului material adeseori se suprapune și un arhaism în concepția despre lume, o întîrziere în adaptare la valurile nouă revărsate peste omenire. În arhivele ministerului de instrucție am dat peste o descriere recentă—cu vreo zece ani înainte de războiu—a împotrivirii brutale din partea populației dintr'un sat oltean la vaccinarea copiilor; în altă ordine de idei stimatul meu coleg d. *Bogdan-Duică*, îmi atrage atenția asupra pășaniei episcopului *Lemeni*, cînd a fost silit de împărat să facă vizite canonice prin părțile Hațegului, unde nefericiții locuitori au fost sălbătăciți mai înfricoșat și unde, „la vederea episcopului îmbrăcat în

1 *Fr. Damé*, Incercare de terminologie poporană romînă, București, 1901, p. 95.

2 *L. Colescu*, Statistica agricolă a Romîniei, București, I, 1907.

mantle, oamenii apucară fuga 'napoi ; în unele comune femeile și copiii numai cu aruncare de monedă mărunță puteau fi îmblinziți să se cuteze a se apropia de biserică și a intra în ea. Scene în adevăr dramatice s'au prezentat atunci ochilor aceluia episcop. Numai împăratul Iosef aflase în 1770 pe Romînii din Banat rămași de sub Turci în o stare atât de sălbatecă, precum au aflat acest episcop mai virtos pe locuitorii din părțile muntoase ale comit. Hunedoarei.* 1

Dacă așa era în unele părți ale Ardealului în 1833, același stare, din cauze aproape identice, se întâlnea în Moldova înainte de 1787. „Je n'effrayerai donc pas votre sensibilité, mon Prince“, scrie contele d'*Hauterive* către Ipsilante „en vous annonçant que vous regnerez sur un peuple abruti par l'esclavage, et malheureux de sa misère. Quand l'indolence est volontaire, elle n'est pas toujours un vice. Ici elle est une ressource et à voir les Moldaves au moment ou leurs intérêts demandent d'eux que leur activité se réveille, on juge bien qu'ils ne sont pas nés pour la paresse.“ 2

Condițiile istorice s'au suprapus celor geografice, pentru a întârzia evoluția unui popor, înzestrat dela natură dar stînjinit în progresarea sa. El și-a creiat proverbe precum e : „capul plecat sabia nu-l taie“ punindu-le în concordanță cu manifestații de supunere în fatalitate, ca o aparare a vieții etnice ; și-a închis sufletul într'o închistare izolatoare și a rămas credincios felului de viață pe care natura locului l-a indicat străbunilor săi. Așa se explică deseale forme arhaice din etnografia poporului nostru.

Între satele moderne dela poalele munților, Rășinari ori Saliștea, așezate pe căi umblate și mai ales în preajma popoarelor cu deosebită înaintare evolutivă, venite de departe, între satele românești de pe valea Mureșului, poarta largă deschisă a influenței apusene și populația văilor răzlețe, închise, din Hațeg, Maramureș ori a înălțimelor sărace și izolate ca acelea unde locuiesc Moșii, este o deosebire bătătoare la ochi. Într'o parte arhaismul e numai aburul de pe fereastră care nu împiedică lumina, în cealaltă parte e caracteristica dominantă. Tot așa s'a întâmplat și cu Bănășeni. Nici urmă n'a mai rămas din „sălbătăcia“ de pe vremea lui Iosif II. Contactul cu coloniștii aduși, i-au schimbat repede și pe ei. În schimb razeșii satelor basarabene, cuprinși mereu în ceață ori cel din Moldova, mereu gata de pribegie, sînt mai apropiați etnograficește de Maramureșeni decît de Sălișteni.

Arhaismul însă nu e primitivitate, după cum primitivii nu sînt sălbatecii năîngi și inapți de progres. Oamenii primitivi, preistorici, au fost doar cei mai mari descoperitori, căci ei au pus temelul elementelor civilizației omenești.

Arhaismele denotă cel mult o întârziere în drum. Putința progresului, prin variația condițiilor, este arătată la noi tocmai prin lipsa unei omogenități etnografice ca și prin pomenitele regiuni în contact mai intens cu elemente înaintate. Alături de simburii de întârziere sînt pete sau canale de adaptare la evoluția generală. Spiritul inventiv nu ne lipsește ; dovadă satisfacerea nevoilor complexe din simplul material al lemnului sau și mai mult, manifestațiile artistice ad-

1 G. Barilău, Părți alese din Istoria Transilvaniei, Vol. I, Sibiu, 1889, pag. 616.

2 Comte d'*Hauterive*, Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie, Ed. Acad. Rom., București, 1902, pag. 86.

mirate de toată lumea, direcția în care poporul și-a dat sbor imaginației și concretizării ei. Nu ne lipsește nici răbdarea—veacuri întregi poporul a răbdat,—nici putere de muncă. Condițiile progresului omenesc, în ce privește natura psihică, nu ne-au fost preocupate. Întârzierea nu se poate pune pe sama substratului psihic, ci pe sama complexului de fenomene geografico-istorice.

Dar tocmai această caracteristică etnografică cere multă prudență, și mai ales amănunțita ei cunoaștere, din partea celor care sînt chemați să luțescă evoluția, pentru a cîștiga timpul pierdut. Reacțiunea nu poate să vie prin mijloace nici pripite, nici împrumutate. Dovada o avem în fenomenele observate după împrumutarea prea bruscă și fără prealabilă pregătire. În loc să se observe un progres în agricultura intensă și rațională, sînt semne de revenire la un arhaism: creșterea vitelor. Abia s'a terminat cu „noi vrem pămînt“ și e mai mare cererea pentru islazuri.

Civilizația veche apuseană nu o putem în totul transpune la un popor care a stat sufletește închisat veacuri întregi. „Se poate întîmpla ca contactul cu alte civilizații să alunece fără să cuprindă a-dînc aceste organisme închistate, se pot căpăta împrumuturi, dar rămîn la față între societăți puțin pregătite să reacționeze una față de alta.“¹

Sufletul poporului român trebuie mai întălu cunoscut în toate tainele faldurilor lui și subț toate variațiile, provocate de condițiile diferite de trai, mai ales acum cînd sînt strînse în același cerc politic, ramuri supuse la influențe deosebite, deci în faze diferite de evoluție, oricît de puțin diferențiate ar fi între ele. Pe acest substrat, așa cum trecutul ni l-a frămîntat și păstrat, trebuie înrădăcinate toate celelalte mijloace care luțesc evoluția.

Progresul real, sănătos, pe toate cărările omenești, culturale și economice, sociale și politice, nu poate fi trainic decît atunci cînd mijloacele unei vieți nouă vor fi altoite pe specificul nostru etnic, cu toate arhaismele care-l dau nota de originalitate. Altfel mereu se vor naște, cum e azi, pături în totul străine de marea masă etnică; nu vor fi bine prinse unele de altele într'un tot, ci vor aluneca unele pe altele în mișcări și tendințe deosebite, care nu vor constitui în nici un caz progresul evolutiv al întregului aglomerat românesc.

Prof. I. Simionescu

¹ Vidal, l. c., pag. 205.

Voica

XVI

Și acum, rar, cite o femeie, în batjocură, îmi amintea :

— Da Voica, nu se mai întoarce? I s'a urit de tot cu noi? "

Iar Floarea, care, decind mîncase bătae, trecea uitîndu-se chiorîș la casa noastră, începu să vie din nou. Intra arțăgoasă, aducea în străchini mîncare pentru Dumitru, dereteca și pleca lăsînd ușa deschisă, în semn de dispreț: „s'o închidă Maria!”

Intr'o zi, am întreat pe Dumitru de Voica. Imi răspunse rar, solemn, ca o prevestire.

— Păi, ar fi bine să se întoarcă.

— Acum vrei să-i dai pămînt?

— Ba pămînt nu i-oiu da... dar să nu-i iau și ce are...

Sărmana Voica! De-ar ști, biet suflet, ce degrabă se învață omul cu mai răul! O durere nu poate să rămînă întregă la nesfirșit; durerea dacă nu te omoară, se vindecă, se uită. Atunci bucurii nouă se nasc, poate la început slabe, însă împuternicirea lor umple din nou viața, aducînd uitarea.

Sărmana Voica! Ce să fac? Să-i dau de veste? Dar ce să-i spun? Nu aflasem nimic.

Zilele treceau, așteptam întristată. Mă urmărea privirea ei din dimineața aceia—in care bătuse pe Floarea, ochii ei care la plecare cuprinseseră deodată cu atîta dragoste, toată casa, toată ograda—in care simțisem tot dorul ce-i năvălise în suflet.

XVII

Stoiana s'a făcut bine. A venit azi dimineață, gătită ca de Duminecă, să-mi mulțumească :

— De nu erai matale, nu chema românul meu pe coana moașă și tot zăceam, zău domnișoară!

Apoi urmă sfioasă:

— Să te întreb ceva și să fie cu ertare că ești numai un copil, dar vezi, știi carte iar noi... de, oameni săraci. Ce să-i faci, îndrăznim de nevoe.

— Ce e, fată?

— Uite zău, să nu te superi... dacă te superi să nu-mi răspunzi... Cum fac cucoanele dela oraș de n'au copii așa de mulți ca noi?

La o asemenea întrebare nu m'așteptam. Tăcui incurcată, neștiind ce să răspund.

— Vezi? Taci! Te-ai supărat? Să nu te superi, zău.

— Nu mă supăr, femeie, dar asta n'o știm noi, oamenii, o știe Dumnezeu.

— Da'păi! Crezi? Eu ziceam că fac ceva.

— Nu. Dar uită-te la cucoanele dela oraș: au putere să meargă la câmp să lucreze? Nu-l așa? Vezi bine că nu. D'apoi la mîncare? Mîncă ele cit mîncăți voi? Tot nu. Păi dacă nici nu pot munci mult ca voi, căci sînt nevoioase la putere, tot așa și la copii, cred eu.

— Zău? O fi, zău!

— Sigur.

Rămase țărâna întristată și mai murmură odată încet de tot:

— Ziceam că or fi făcînd ceva.

O întrebai:

— Dar de ce nu vrei tu copii, Stoiană?

— Pacoste, domnișoară, și greu. Până îi faci și până îi creștii îți blestemi viața. Mai rămii și beteșugită. Nu mă vezi?

— Dar nu vezi ce pățește săraca Voica, pentru că n'a avut?

— Ei bine, nici ca ea... unul, doi, trei haide, merge, dar așa cum avem noi în toți anii! Parcă sîntem iepurii!

— Ce ar zice bărbatu-tău de te-ar auzi?

— Păi de ce să m'audă?

— I-ar părea bine?

— Bine nu, că zice că se fac mari și sînt de ajutor.

— Dar chiar așa și e!

— O fi, dar până îi faci și până-i creștii...

— Dacă așa e dat!

— Așa-i.

Eșii cu ea afară. În poartă mă căuta o femeie bătrînă, lelea Ioana ca să-i cumpăr ouă și unt. Îi spusei:

— Uite, maică Ioană, ce zice Stoiana că ar vrea să nu mai facă copii.

— Ba, măicuțiță, să te pază sfîntu', că-i blestem urît ăsta. Nu vorbi așa cu păcat. N'o vezi pe Voica? Las' să vie copiii că's ai Sfîntului și cînd îi vezi colo flăcăi voinici și fete țepene,

să vezi cum ți se înveselește sufletul de parcă zici că-l cîntă lăutarii. Să-i vezi seara cînd se întorc dela cîmp cum umplu ograda de tinerețe și veselie. Lasă, maică, copiii să vie cînd dă Sîntul.

Stoiana sta cu capul plecat ascultînd sfioasă. Zise:

— O fi leică.

— Este, maică, este.

Stoiana plecă. Bătrîna îmi zise:

— Așa e tineretul. Vrea să scape de greu și numai la bine să dea de urmă. Asta nu se poate. Ce zici, maică? Nu spui eu mai bine? Să răbdăm și greul și ușorul cu inima tare, că de om fi slabi la fire, iute ne ducem în pămînt. Și apoi de... acolo cine știe ce o mai fi!—și surizînd șiret adaose: că de acolo, vezi, nici unu' nu s'a mai întors să ne spue cum e... Cumperi ouăle astea?

— Cumpăr. Să chem pe Maria să le tocmească.

Se învățaseră țărancele cu obiceiul acesta: Maria tocmea, Maria aducea banii din casă. Observasem că pe mine mă puneau totdeauna să plătesc mult mai scump ca Maria, „că e mai săracă”, ziceau, cu toate că știlau că tot cu banii mei plătește și tot pentru mine cumpără. De n'aveam bani mărunți și eșeam cu o hîrtie, vedeam cum le luceau ochii și cum nu se mai îndurau să nu ceară mult, exagerat de mult, chiar de se învolseră odată din preț.

Bătrîna dete ouăle, luă banii, se așeză pe buturuga din fata porții și încet, cu mișcări stingace, îl înfășură în basmaua în care adusesse ouăle și o puse în sin. Se uită apoi împrejur-i și văzînd că a rămas singură cu mine, îmi spuse pe furis:

— O să facă prostia Dumitru!

— Ce prostie?

— De! omului bătrîn—că de, nu mai e așa tînăr—fată mare îi trebuie?

— Care fată mare?

— Care încă nu știu, dar să vezi c'o face, că au înnebunit cu toții decînd cu blestematu' ăla de războiu. Auzi! om cu casă, cu nevastă, cu copil și umblă acum ca flăcăii!... Nu l-ai văzut Duminecă cum s'a găit? Cămașa albă cusută ca de nuntă și apoi de... ce să mai zic? Vădov, vădov, dar are parale și asta-i totu'. Nu una, zece fete n'au să zică ba.

— Voica știe?

— E—eh sărmana!... Eu, s'o văz, i-ași spune o vorbă: pe bărbat să nu-l lași singurel nici-o clipă că, vezi, el nu e femeie, nu bocește, el caută alta. Nu i-e dat să rămînă singur, și pace. Și așa, care femeie șade pe lîngă el, aia e mai tare. Tu te superi cu el și zici: las' că plec și să vedem ce se mai face fără mine! Tu pleci, și el te uită. Tu rămii cu plînsul, el cu nunta. E așa, maică?

— Așa e.

- Păi. O viață am trăit doar. Oi fi învățat și eu câteceva.
- Cu Voica ce facem ?
- Păi, zic, să trimitem după ea.
- Bine.
- Trimitem, dar cine se duce ? Că munca e în toiu și ni-e teamă să deș ploaia, să scuture grînele. Acum a sosit și mașina de treerat...
- Atunci ce facem?...
- Dacă găsești... nisca-i parale, se face—și vorbind repede— că plătim om de șade în locul meu la cîmp și eu dau o goană până la Voica. De... ce zici ?
- Bine, să te duci.
- E douzeci de lei pe zi la muncă. Și de om să n'ai grijă, am eu pe cine să pul.
- Știam că banii îi va ținea pentru dînsa, căci, fiind prea bătrînă, nu mai lucra la cîmp, și deci nu-i trebuia înlocuitor. Deaceia spusese să nu întreb de om. Mă învățasem însă cu ahtierea după bani a țaranilor, încît nu mă miră că nu se duce fără plată la Voica, la care, oricum, ținea. Zisei :
- Bine, țî-l dau.
- Dă-i acuma, maică, să-i plătesc și eu omul dinainte.
- Cînd m'am întors cu banii, bătrîna m'aștepta în picloare. Luă banii, scoase legătura din sîn și îl înfășură cu o vădită plăcere la un loc cu ceilalți, viri iar legătura la loc și plecă mulțumindu-mi.
- Să trăești, fata maichi, și să-ți dea Dumnezeu bărbat bun.

XVIII

- I-am spus tot, maică. Ce era să-i ascund ? mai rău făceam. I-am spus tot : iacă așa și așa și așa. Ea, sta numai pe gînduri și asculta și cînd am isprăvit, a dat un țipăt, s'a trîntit jos și a început să bocească.
- A venit și mă-sa cînd a auzit-o. De ce să nu vie ? Plîngea, Voica, plîngea sărmana de credeal că s'o mula și pletrele. Mă-sa înjura și blestema : „Să-i fie și să-i dreagă, cîinele și turbatu" l... Cică, auzi, că a bătut-o și pe ea, el.
- Cine ?
- Dumitru, cînd s'a dus acolo săptămîna ce a fost. Zău, măiculiță, că poate e păcat să-ți audă inima astfel de treburi, dar ce să-i faci ? S'a dus și le-a bătut pe cîteși trele : pe Voica, pe soră-sa Ana și pe mama lor, femei cu părul alb l... Iac'așa. Zău, așa e, cu toată rușinea ! Treabă e asta ?
- Și ce a zis Voica ?
- Hel... după ce a plîns și a plîns, și și-a mai ușurat sufletul, a zis :

— Malcă, eu mă duc la el!

— La turbatu'?'—a zis măsa—Cît oi trăi eu nu te-oi duce.

— Ba mă duc, malcă, pămînt, pămînt, dar Dumitru mi-e drag și nu-l dau alteia...

...Ce să mai zic, și-a făcut mă-sa cruce peste cruce, apoi s'au potollit amîndouă și am intrat în casă toate trele, de mă cinstiră cu rachiu. Și Volca a zis cînd am plecat: „Spune-i domnișoarei, sărăcuța, că vin și eu acasă și să nu-i spună lui Dumitru nimic“. Iată, asta-i. I-am spus tot. Ce era să-i ascund? Mai rău făceam. Nu-i?

— Sigur. Și cînd vine Voica?

— Astă grijă să rămie. Plec domnișoară. Uite m'asteaptă copiii în drum, că le e mama dusă la cîmp. Rămii cu Dumnezeu.

— Mergi sănătoasă.

Ce va zice Dumitru cînd va vedea-o pe Volca întorcîndu-se? Simțeam parcă mindria care-l va cuprinde cînd va înțelege că a biruit.

XIX

Au mai trecut două zile, zile fără întimplări. Azi, Sîmbătă, însă, pe seară, la vremea cînd soarele începe să obosească și să cadă spre pămînt, colo în dosul bisericii, a sosit Voica cu măsa.

Una lîngă alta, tăcute, cu picioarele goale, cu legătura în spate, au intrat în casă.

Un „sărut mîna“ scurt cătră mine apoi, cu un oftat adînc, un oftat de oboseală, au lăsat jos legătura și, întinzînd brațele ca să se dezmoștească, întrebă:

— Unde e Dumitru?

— La cîmp.

— Și cloara aia mică?

— În grădină cu Maria.

Voica eși în curte și strigă: „Hei! Mario!“! Maria sosi. Indărătul ei Ion, în cămășuță, cu capul întins, cu ochii lui negri holbați a mirare, sosea și el să vadă cine e.

Voica dădu mîna cu Maria, se uită la copil, îl apucă de cămășuță, îl suci într'o parte și într'alta batjocoritoare, și, scui-pindu-l, zise: „Barem de sămăna cu tat-su! Fugi, cioară!“! și-l îmbrînci brusc.

Copilul începu să plîngă, căutînd adăpost lîngă Maria, care rîdea întrebînd:

— Da' cînd ați venit? Stați mult?

Voica nu răspunse. Se întoarse în casă și luîndu-mi mîna mi-o sărută zicînd:

— V'a necăjit mult lighioana?

— Nu, Volco, că e copil bun.

Voica răspunse cu un „eh“! scîrbit și apoi tăcu'.

Sosi Stanca cu boii dela păscut. Voica o chemă îndată:

— Așa, fă! Și zici că te-ai băgat la Dumitru slugă?

— Păi!

— Și ce'ți dă?

— Un pol... haine... mîncare. Mă Ioane, hai în grădină să mîncăm poame.

— Stai, fă! Și nu te-a bătut până acu'?

— Hînhi... Hai, Ioane că le mînc toate singură.

— Aoleu că bine te-a mai învățat mîta să vorbești cu creștinii. Unde e Dumitru, fa?

Stanca supărată, încruntată, arată cu capul afară și zise scurt:

— Cîmp.

Voica deschise ușa și se răsti înfuriată:

— Hai, fugiți să nu vă mai văd.

Ei o sbughiră ușor, rîzînd cu poftă odată ajunși în curte, departe de amenințare.

— Și așa, zi, lume nouă în casă la mine?! S'au înmulțit rău de tot!... Da asta ce-i aici? Cine a mutat ceanul din loc?

— Floarea.

— Auziși? Floarea! Oiu așeza-o eu la loc și pe ea..

Cu privirea încruntată, minioasă, Voica scotocea cu deamă-nuntul în toate colțurile. O vedeam cu sufletul necăjit, simțindu-se străină în casa ei. Obosi. Se lăsă căzută lîngă mîsa.

După o liniște deplină, fiecare tăcut în gîndurile lui, se ridică glasul bătrînei, un glas umil, dureros:

— Fata mea, nu mai sta aci. O să te batjocorească. Vin acasă la noi.

Voica o privi și, cu un semn ușor al capului, nu primi. Bătrîna începu să plîngă:

— Ce-o să-mi vadă ochii! Vai de zilele noastre!

O întrebai:

— De ce?

Printre lacrimi înțelesei că spune:

— Mai bine nu pleca!

Voica tăcea, neclintită, rece ca piatra. Părea gata să rabde orice. Spusei:

— Dumitru nu e om așa rău.

— Rău nu e, dar o să-i fie stăpîn! Și pămînt tot nu i-a dat.

Voica, plictisită, îi făcu semn să tacă. Se făcu din nou liniște.

Se Innoptase de tot. Stanca și Ion sosiră obosiți. Se ghemuiră unul lîngă altul pe un petec de haină și după cîteva minute, respirația lor regulată de copii adormiți se ridică, amestecîndu-se cu plînsul înăbușit al bătrînei.

O chemai pe Maria la mine în odae. Dupăce îmi aprinse

lampa, îi dădău ceva de cusut, ca să nu se mai ducă dincolo, să le lase singure. Citeam. Era liniște. Rar, pe drum, un lătrat îndepărtat sau un scîrțlit de car rupea în răstimpuri liniștea.

Veni și Dumitru. Era cu alți oameni. Glasurile lor aprinse, rîsetele lor mă făcură să bănuiesc că se întorceau dela circiumă. Era doar Simbătă...

Dumitru intră singur în casă. Cînd fu înăuntru, pe întineric, se răsti:

— Cine-i?

Voica răspunse domol:

— Noi.

— Cine? Voica?

— Da.

— Hin, bine. Aprinde lampa.

Stam cu cartea pe genunchi și ascultam încordată. Se auzi chibritul, apoi glasul lui Dumitru continuînd, parcă fără pic de mirare:

— Ați venit? Să fi făcut barem focul și mămăliga... Ai venit cu mătă? S'o fi lăsat mai bine acasă. Iar începe cu de-ale ei.

— Pleacă mline.

— Bine.

Dumitru nu băuse mult, era numai înveselit. Norocul Voichii.

— Măi, strugurel, dormi? Hai la tata! Oh, of, ce durduluu mai e! Măi oiță, deschide ochișorii... Să vezi ce ți-a adus tata... Na bomboane, na, oiță, na!

Ion începu să scîncească. Voica zise:

— Lasă-l să doarmă!

— Că te-oi fi întrebat!

Și Dumitru, supărat, se încăpățină să deștepte copilul, care țipa cit putea.

Se deșteptă și Stanca. Voica îi porunci să așeze masa. Copilul plîngea mereu, din ce în ce mai tare și mai ascuțit. Se auzi o palmă și răcnetul copilului, lung, lung, fără respirație... Il bătuse Dumitru. Și numai din palma acela, dată așa de iute, înțelesei că e mișcat de sosirea Voichii. Bătrîna luă copilul, îl potoli mîngîindu-l cu blîndețe, izbuti chiar să-l adoarmă.

Acum, mincau cu toții. Se auziau strachinele și lingurile izbîndu-se ritmic.

* * *

Intr'un tirziu am eșit în curte. Cînd am trecut pe la ei, erau adunați toți trei lîngă focul ce abia mai trăia. Iși vorbeau pe șoptite. Bătrîna avea copilul în brațe. Spusei:

— Dumitre, acum ești bucuros? S'a întors Voica.

— Sîntem, domnișoară, dar mai bine nu mai pleca. Tot aci ajungeam. Timp pierdut în tolul muncii.

Dumitru vorbea cu îngîmfare ; Voica, cu fața plecată, luminată de flacăra roșie a vetrei, surledea ușor sfidătoare. Bătrîna îl privea sfioasă, cu neîncredere.

XX

— Dumitre, să-mi dai pămînt. Nu-ți face păcat cu mine. Suflet sînt și eu. Îți cresc copilul ; vezi bine : ți-am muncit de mi s'au rogojit mîinile. Simt cum mi s'a așezat pe trup toată truda. Rodul în hambarul tău l'om pune cași în ceilalți ani, dar numai să știu și eu că am cu ce trăi la o nevoie.

— Nu ți-l dau ; și mai taci, fă, odată ; sînt sătul.

— Dumitre, fii suflet milos. Nu mă lăsa așa. Uită-te la pămînt : sînt două pogoane numai din cinsprezece din cite ai tu ; uite, astea de lingă casă, astea secerate. Subt ochii tăi ai să-l ai. L'oi munci cum oi vrea tu. Cu ce am dela mama mi-e deajuns de oi închide ochii înaintea mea ; de nu, rodul să fie mereu al tău. Dumitre, zău fili suflet de om. Cu ce drag să mai muncesc cînd mă știu ca o slugă în curtea ta rămasă pe drumuri de nu ți-o mai plăcea de mine.

Dumitru asculta cu capul puțin plecat pe piept. Il ridicase numai la cuvintele : „uită-te la pămînt“ și apoi îl plecase iar. Credeam că se va înduioșa, însă răspunse rar, indiferent :

— Nu ți-l dau, înțelegi tu ? Nu ți-l dau. Dacă ai venit, la ce să ți-l mai dau, că n'oi fi prostit !

Subt lovitura cuvintelor aspre, Voica plecă fața și șopti înăbușind :

— Dumitre, nu fii ciine. Am muncit..

— Taci, fă !

— Ți-oi fi credincioasă la casă și la copil.

— Taci, fă !

— Dumitre, nu...

O înecă plînsul, ce i se urcase nod în gît, puse palmele pe față, iar corpul încovoiat i se sdruncina subt violența plînsului. Dumitru înălță nepăsător din umeri, parcă zicînd : „Nebună ! de !“ și plecă spre grădină.

Voica, simțînd că se depărtează, începu să țipe înjurîndu-l :

— Aah ! Ciine turbat, de se'ntinse cu țigăncile ! Neam de bulgar ! Corcitură ! De te-ar înghiți pămîntul ! De l-ași vedea peste tine, îngropat în el...

Dumitru se opri din mers și, locului, o prîvi încruntat :

— Nu taci ?

— Nu ! Nu tac, turbatule ! Nu tac ! Uite așa am să-ți zic pîn'te'i sătura ; pîn'oi închide ochii ori tu ori eu. Blestemat să fii ! Ciine ! ciine ! Blestemat să-ți fie și copilul ! Bles...

— Taci, fă, că te pocnesc !

— Să mă pocnești tu pe mine ? Așa ! Stai...

Și Voica se repezi cu pumnii înceleștați în Dumitru. Surprins, nu se putu apăra îndată; însă după câteva clipe o bătu crunt, o trinti jos, o lovi cu piciorul și plecă liniștit, scuturindu-și căciula prăfuită. O lăsă pe Voica tăvălindu-se, furioasă, urlând, blăstămînd în mijlocul ogrăzii.

La gard cîțiva vecini se adunaseră, așteptînd să vadă de nu e nevoie să-i despartă. Voica îi văzu, atunci se ridică de jos, o porni iute spre casă, cu minile la gură, ca vrînd să-și astupe țipetele.

În drum se lovi de Ion, care sta în mijlocul bătăturii înspăimîntat de cele ce vedea. Îi dete un brînciu, scuipîndu-l dușmănos și intră în vatră să bocească.

În curte, pe jos, Ion plîngea amar.

XXI

Noaptea adincă se luminează într'un tîrziu, de lună. Norii, alunecînd rar, o acopere și, ca niște pleoape obosite, îi întunecă privirile... Norii plecînd, ochii se deschid și razele de lună se preling din nou până la noi.

Pe Voica am simțit-o adîncioarea eșînd în curte. Am auzit-o plîngînd încet. S'a uitat pe fereastră văzînd lumina aprinsă la mine, dar n'a intrat.

Ies în curte. Acum e întuneric. În fund, grădina e o umbră mai neagră ca noaptea. Chem ușor: „Voică!”

Și-mi pare că răspunde infundat un hohot slab de plîns. E întuneric, nu știu încotro să merg.

— Voică! Voică!

O mîngîiere îmi atinge mîna: e cînele. Ochii îi lucesc.

— Voică!..

Și, deslușit, un bocet slab, întretăiat de hohotul plînsului, îmi răspunde.

Cînele pleacă. Îl urmez. Mă duce spre marginea bătăturii, spre gard. Aci, se ghemuește, se face mic și se strecoară printre lemnele rare ale îngrăditurii.

Rămîn în întuneric, ne-mai putînd înainta.

Luna, ce se sbătuse în nori, se desvelește. Pot vedea acum printre zăbrelele gardului tot ce-mi stă înaintea ochilor: cîmpul, pămîntul dorit de Voica, și la capătul lui, departe, profilat spatele casei vecine, gheboșată sub acoperișul ei de stuf. În mijlocul cîmpului, trîntită la pămînt, Voica. Cu fața în jos, plînge, cîntînd a jale, lung, ca la mort:

„Pămînt blestemat!.. Zilele mele, zile amare”...

Cînele, lîngă ea, o privește.

XXII

— Să nu v'arropiați că dau. Dau cu toporul în voi; dau, dau până fac moarte, sînge... Cîini turbați!..

Voica, în fața carului, cu toporul ridicat, cu dinții încleștați, cu ochii nebuni de furie, aștepta, iar Dumitru, Stoian și Floarea înmărmuriți se uitau la ea cu spaimă, neîndrăznind să înalteze, să lee căruța.

Cearța se iscase pentru o căruță veche, pe care Dumitru o dăruise lui Stoian, fratelui său, și pe care Voica nu voia să o lase din curte.

Cînd Voica văzu că-i poate opri ușor, lăsă toporul jos și se rezemă în el sfidătoare. Dumitru pe înfundate, o amenința, neîndrăznind totuși să se apropie :

— Fugi, fă, cătea!

— Auzi! Să dea căruța Floarei, dușmanței! Dă-i și pămînt, dă-ii...

— Taci, să taci că ia un par și te pocnesc... țigancă!

Iosă Voica, pornită, părea că dăduse drumul la zăgazul sufletului și că cuvintele, curgînd, o ușurau :

— Țigancă? Eu țigancă, turbatule?! Oi fi eu țigancă acu', și nebuna de-ți făcu copilul cu altul o fi romîncă!?... Copilul tău?! Copilul tău, zici!? E cum este și al meu! Făcut de alții! Așa! adună lepădătură de-ți înmulțește neamul!

— Taci, fă! Taci!!

— Să tac? Eu să tac? Așa! eu țigancă și ailaltă romîncă! Uite-o și pe Floarea, putoarea astălaltă! Dă-i căruța muncită de mine, dă-i că munca și sudoarea mea nu-s nimic. Dă-i căruța! Dă-i și caii să se plimbe boeroasa! Am să-i trag eu căruța! Jiganie!

— Taci!

— Luați-o numai, luați-o că v'arăt eu vouă!

Cu trupul drept, cu capul dat pe spate, cu furia în ochi, Voica era într'adevăr înfricoșătoare. Ar fi lovit fără cruțare.

Ei pricepură aceasta și, după cîteva cuvinte șoptite între ei, se depărtară...

Voica, rămasă singură, se uită desnădăjduită în juru-i și deodată toată încordarea ei de odinioară se frînse. Se lăsă căzută pe oiștea căruței și începu a plînge amar, femeeste, zdrobită.

Acum era în casă, o auzeam cum bocește :

„Maică, măculița mea, ce ți-am făcut?... Amar, amar de zilele mele“ și pe Maria cum îi spunea :

— „Lasă, leică Voică, nu mai plînge. Ce să-i faci!“

* * *

Dumitru și Stoian, umblînd ușor, tiptil, după ce au uns căruța să nu scîrție, au tras-o, prin fund, în curtea vecină. la

Floarea, care îi aştepta nerăbdătoare... Şi locul carului în şopron rămase pustiu.

* * *

Cînd a eşit Voica din curte şi a văzut carul lipsă, a dat un singur şipăt puternic, şi-a ascuns ochii cu palmele şi a fugit înapoi în odae. Şi nu se mai auzi nici un zgomot.

Ingrîjorată, mersei la Voica. Şedea pe pat, chirăcită, cu genunchii ridicaţi subţ bîrbia rezemată de ei şi înconjuraţi de braţele-i încrucişate. În faţa-i neagră, singur albul ochiului făcea pete puternice. Aşa nemişcată, îmi amîntea o statuie indiană, a vreunui Budha neclintit, cloplît în lemn.

— Voică!

Singură lumina ochilor se mişcă, în semn de viaţă.

— Voică! Ce faci?

— Nimic.

— Voică, ce ai?! Vorbeşte!

— Nimic.

— Voică, ce vrei să faci?

Voica izbucni:

— Ah! aşa merge? Bine! Să-i vedem. Le-oi arăta eu lor!

— Voică, ce vrei să faci?

— Las' că ştiu eu!

— Să nu faci vre-o nebunie!

— Las' că ştiu eu ce să fac.. Aah! aşa îmi sint?!

Se sculă şi-şi şterse energic ochii cu şorţul, punînd astfel capăt lacrimilor, bocelui şi nedumeririi. Şi, ca orice suflet omenesc, găsi linişte în hotărîrea luată.

* * *

În miezul nopţii o flacără mare în curtea Floarei, lumina pînă departe: ardea căruţa. Voica turnase gaz peste ea şi îi dase foc.

Cu toporul în mîină, umblînd prin faţa-i, nu lăsa pe nimeni să se apropie s'o stingă. Țărani adunaţi se cruceau: „Să arză bunătate de căruţa“! şi alţii: „Săraca! de!..“

XXIII

Voica linceazăşte lungită la umbră, pe prispă, cu minile subţ cap, cu ochii departe, trişti...

Dumitru soseşte din grădina cu un braţ mare de buruieni. Îl aruncă la porci, apoi, trecînd pe lîngă Voica, se opreşte, o priveşte lung şi în urmă o întrebă rîspicat:

— Fă! N'ai de gînd să te mai scoli?

Voica nu răspunde.

— Tu n'auzi? Du-te de adă sacu' de secară din cîmp.

Și cum Voica nu dădea semn de viață, el se răsti:

— Naa! Da' ce te găsi de cîteva zile? Sau crezi că te-oi ține de pomană? Să te scoli că-i treabă! Ori ești de omenie, ori... știi! Hai scoală!

— Las' că mă scol, cîine!

Dumitru plecă nepăsător, învățat acum cu ocările. Voica mai rămase mult așa, înadins, leneșă, scirbită, cu ochii mari deschiși.

Soarele, încet, topind umbra, se tira spre ea. O ajunsese, o lumină, o încălzi, îi orbi ochii. Atunci se sculă. Cu un gest molatec își scutură fusta, își așeză legătura pe cap, se întinse dezmoșindu-se și privi împrejurul. Dumitru ungea roțile unei căruțe noi, eu o priveam pe Voica. Atunci îmi zise:

— Vino, domnișoară, și matale în cîmp. După grădină, mai nițel.

— Viu.

Cînd am trecut pe lingă el, Dumitru îmi zise prietinește.

— Vă duceți și dumneavoastră, domnișoară?

— Da, Dumitre.

— Numai să nu v'apuce ploala!

Voica dete din umeri batjocoritoare, și-mi spuse:

— Haidem, domnișoară!

Și cînd ne mai depărtarăm: „Se dă bine pe lingă dumneavoastră ca să nu credeți la necazul meu, cîinele“.

Soarele, neclintit pe cer, dogorește. Cîmpul, de căldură, scoate aburi. Greerii, cu una și același notă scirțită, cîntă. Cîntă aici, colo, mai departe, și dincoace, și peste tot.

— Uite sacul! Așa. Să stăm nițel.

— Iar să stăm, Voică? Te ceartă Dumitru.

— Da' cui mai-i arde, domnișoară, de muncă! Să muncească dacă-i place!

Se trîntește jos, scoate șorțul și-l așeză pentru mine:

— Stai, domnișoară, că n'o fi grabă.

Voica se întinde, ca adinioarea pe prispă, cu minile sub cap, cu ochii în depărtare, triști. Pămîntul e cald sub noi și greerii cîntă, cîntă...

Vîntul a început să bată. Curge prin cîmp cald și nevăzut, apleacă în calea-i firele de iarbă, mîngîie obrazul și se strecoară sîsîind prin porumbul înalt semănat, colo, mai departe.

Ațipesc.

* * *

Cînd am deschis ochii, soarele se posomorise și albastrul cerului se încruntase de norii purtați de vîntul ce alerga nebunește. Deodată un ropot metalic, Voica sări în sus și:

— Fuga, domnișoară, plouă!

— Nu plouă încă, Voică, nu vezi? Dar ce se aude așa?

— E ploaia, colo, cade pe porumb și vine spre noi.

Ascultați.

Ca zgomotul hîrtililor mototolite aproape de ureche, mai puternic cu mult ca vîntul de toamnă în frunzele uscate, și acum din ce în ce mai apropape, mai distinct, ca ropotul de piatră mărunță ce cade pe tinichea, se înălța gălăgia din porumbul ce se sbătea sub biciul ploai. Și norul, ca o stropitoare mare, se plimba pe cer spre noi.

— Fuga, domnișoară!

Voica puse sacul în spinare și lute o pornirăm.

Aprape de grădină, norul ce ne urmărise ne prinse și ne stropi cu picături mari, grele, calde. În grădină pomii ne găzduiră o clipă, însă dela ei și până acasă ploaia ce cădea acum deasă și repede, ne udă de tot.

E foc în vatră. Voica se usucă. Se întoarce cînd pe o parte, cînd pe alta. Ion e adormit în brațe la Dumitru care cește rar, cu glasul pe jumătate, legănîndu-se la fiecare cuvînt, „Visul Maicei Domnului“. Pe prispă Stanca vorbește cu cinele.

Norul a trecut, ploaia a stat.

Dumitru, în curte, scoate căruța afară. Stanca a plecat din nou la cîmp. Ion doarme. Voica, chircită lîngă foc, cîntă a jale, fără cuvînte, apoi, fără să curme cîntecul, începe să plîngă. Uplea casa de gemete cîntate, dureroase, tărăgănate, nesfîrșite.

Maria îmi spuse:

— De n'o înnebuni leica Voica, domnișoară, să-mi spuneți ce-oți vrea. O să l se urce supărarea la cap. Nu mai vrea să lucreze nimic de cînd s'a întors. E supărat rău nenea și zău, domnișoară, cui să-i dai dreptate?

Înfundat, furios, glasul lui Dumitru se răsti:

— Taci! taci! că m'ai scos din fire... Taaci, că dau în tine cu ce-apuc!... Taci!

Un gemăt mai lung, mai jalnic, îl răspunse. Apoi, cît o clipă, liniște, și deodată un țipăt ascuțit, înspăimîntător. Eșii afară: Voica era pe prispă, lîngă Dumitru; îl ținea cu minile de cap și, printre degetele ei, curgea sînge. Dumitru gemea.

— Domnișoară, fuga, s'a rănit Dumitru. Ce să-i fac? S'a lovit cu secerea... ce să-i fac?

Ion, în cămășuță, speriat din somn, plîngea ascuțit.

* * *

Lovitura n'a fost puternică, însă nu puteam înțelege ce se

întimplase. Cînd îi întrebam, plecau amîndoi capetele rușinați și nu răspundeau.

* * *

Legat la cap, Dumitru s'a întins pe prispă pe țeale. Cere din cînd în cînd apă Marlei. Volca face mămăliga în vatră. Se grăbește acum. Ritmic zgomotul brățărilor ei sună.

— Dar ce s'a întimplat, Voică, ce a fost ?

— Da eu mai știu... iată... s'a mîniat.. și s'a repezit cu secerea la mine... da' știu eu... i s'a întors minla... și în loc să dea în mine a dat în el... Asta a fost...

Ritmic zgomotul brățărilor ei sună.

XXIV

Cînele Floarei moare de foame. E slab, prăpădit de slab și ochii lui blajini, cu privirea pierdută, înecată într'o expresie dureroasă, umană, mă copleșesc. Și ce e mai rău, nu-l pot ajuta. De cîteva ori i-am dat de mîncare, dar sărmanul se învăța la bine și căuta să intre la noi în curte, și atunci mai amar de zilele lui, căci Voica nu-l cruță : dă în el cu ce apucă. Eri a luat un lemn aprins din foc și l-a lovit.

Chelălăitul lui prelung, până departe, nesfîrșit, mă turbură peste măsură.

— Lasă-l, Voică, să-l dau de mîncare.

— Nu-l las că e al turbatei. Să-l ție la ea. A avut ea milă de mine ?

— Bine, dar cînele cu ce ți-e vinovat ?

— E al ei.

— Voică, Voică, te credeam cu sufletul mai bun.

— Nu sînt rea, domnișoară, dar e cînele dușmancei ; e al Floarei care, dè... ajuta să mi se strice casa. Să-l prind numai că-l schilodesc ! Ce vine aci ?

— Mai bine taci ! Lasă-mă ! Cînd vorbești așa, îmi ești urîtă.

Voica rîdea acum. Șiragul dinților albi și umezi sclipeau fantastic în obrazul ei înegrit de soare.

Zise :

— Nu te supăra, dar zău, rid ! Cîta milă pentru o pustie de lighioană !... Uite... tremur de mînie. Să-l prind și ți-l las lungit !

— Taci,

— Așa ?... Te supărași ? Las' că nu-i fac nimic... cînd ești aici...

XXV

— Poate să zică ce o vrea, nu mă mai doare; poate să-î ardă și casa, nu mai îmi pasă.

— Voică, nu te cred.

— Nu mai zic nimica, domnișoară, dacă nu mă crezi, dar vezi: așa e! Ce?! Pe el îl doare când plîng eu? Nu! Atunci...

— Voică, nu te cred. Tu ții la el și el la tine.

— Domnișoară, altădată mă uitam la el ca la icoană; acum, cînd văd că e năcăjit, îmi zic singură: „Așa! Să te doară și pe tine“... Asta e!... Dar, cîteodată, singurică, ce mai plîng! Ulte: plîng, plîng și zic: cum eram și ce am ajuns! Parcă mi-e sufletul o piatră, d'alea mari, de moară... atît e de greu, îmi apasă tot trupul. D'ala nici nu mai muncesc eu ca înainte. Nu mai pot, zău, mi-e greu! Și eu zic că mi-e așa, pentrucă a pierit dragostea din suflet. Parcă-mi ținea de ușor! Munceam ca un bărbat și nu simțeam truda... Asta e!... Să mergem, domnișoară, în grădină, amîndouă, să stăm acolo, la umbră, să știm că e sărbătoare... Spunea Dumitru că te duce cu caru' la noapte la niște fin. Calea ni-o lumina-o luna. Merg și eu... Tocmai pela miez de noapte ne...

Un foc de pușcă și apoi din depărtare, din grădină, glasul Mariei țipă:

— Leică! leică!... Fuga c'a împușcat purceaua aia mică, leică, leică!

Voica se sculă dreaptă, cu privirea încordată. Zise doar: „Auzi!!“

Eși grăbită în prag, și, scuturînd pe Dumitru care dormea în tindă, strigă:

— Hei, Dumitre! Fuga! Scoală! Auzi!

— Ce-i?

— Auzi!! Purceaua! A împușcat-o! Hai! Vină!

Și, luînd un par de jos, plecă hotărîtă spre grădină fără să-l mai aștepte pe Dumitru, fără să-l mai deslușească.

Se azea din ce în ce mai departe: „Leică! Leică! Nene Dumitre!“

Dumitru se sculă, își îndesă căciula în cap, și se îndreptă grăbit spre grădină. Se făcu liniște. Apoi, după un timp, glasul Voichii răsări din ce în ce mai puternic, mai furios:

— Auzi! Auzi! Să-mi împuște purceaua!... Purcea de șăizeci de galbeni!... Auzi că-i dezgroapă cartofii! Auzi, auzi vorbă!... Purcea mare, purcea hrănită de mine, crescută de mine! Auzi, auzi vorbă! S'o împuște!

Venea abia tirînd purceaua. Dumitru sosea blestemînd, cu glasul înfundat. Maria urma. Stanca, cu Ion de mină, alergau rîzînd.

Voica nu se opri decît în poartă, unde se adunaseră veci-

nil, puse purceaua jos, se așeză lângă ea să vadă de-i moartă, și, către vecinii adunați, începu să povestească violent, cu lacrimi în ochi, cu glas puternic, ocărind și văitându-se, tot ce se întâmplase. Femele se cruceau, bărbații, adunați lângă Dumitru, îl sfătuiau să dea omul în judecată: împușcase purceaua chiar pe ogorul lui Dumitru. Copiii, așezați jos, mîncău porumb fiert.

XXVI

Era după amiezi. Dormeam. Mă trezi un țipet. Ascultai speriată: striga un glas de om, dar odată cu el răzbea un chelălăit infundat, nebun, desnădăjduit, a moarte. Es alergînd din odae și în tindă dau un țipăt de revoltă și mă reped la Voica, o apuc de rochie și o smucesc în lături:

— Ai înebunit? Lasă-l! Lasă-l că dau în tine cu ce apuc! Lasă-l!...

Și, ridicînd un scaunel, o amenința. Voica se feri strigînd cu minie:

— Uuh, l-am scăpat!

Cu picioarele din urmă atîrnînd, cu o diră de sînge ce însemna calea sârmanului dobitoc, cînele Floarei se tîra chelălăind, gemînd. De nu veneam, îl omora! Il prinsese cu ușa, jumătate de trup afară, și așa strîns, neputîndu-se mișca, urlînd spre curte, Voica îl lovise cu sălbătăcie, țîpînd și ea în nebunia ei...

Plîngeam, cu hohote, scîrbită peste măsură, sdruncinată până în adîncul firii.

Voica, dezmețită, nu mai îndrăznea să se miște, căuta să mă împace. Poate că înțelegea acum ce făcuse.

— Domnișoară dragă, ce e asta? Nu fi copil! Nu mai plînge că n'are nimica! De n'o veni mine iar pe aici... să mă sculpi!... Vrei apă? Vîno până afară. Hai, că nu-l mai bat niciodată... Zău, crede-mă. Bată-l pustia de cîine!... Ai să te îmbolnăvești! Hai vin afară... Auzi! să plîngi așa pentru un cîine!... Păi să nu-l omor eu?

XXVII

— Domnișoară, să vă puneți și pălăria în cap.

— De ce, Voică? E mai ușor fără ea, că nu e soare.

— Iacă. Vă rog eu așa. Odată veniți cu mine la horă. O să ridă femele de mine, dacă n'o puneți. Le aud: domnișoară e asta? Nici pălărie n'are. Și eu nu vreau așa. Eu doar știu cine sînteți dumneavoastră. O puneți?

Răspunsei rîzînd:

- Bine, o pui dacă vrei.
- Dar nici la horă să n'o scoateți.
- Bine, Voică, oi face cum zici.
- Așa, mindra mea.

Plecă.

Aveam impresia pe care trebuie să o albă un cățeluș împopoțonat dus la plimbare de stăpînă-sa.

După o clipă Voica se întoarse și, sfioasă :

— Te-aș ruga ceva : să-mi dai și mie nițică pudră d'aia pe obraz. Că uite cu roșu m'am făcut ca o floare de mușcată. Aah, frumos miroși !

Din parfum nu îndrăzni să ceară, însă cînd văzu că-i dau și ei, înveselită îmi sărută mina de cîteva ori.

— Iac' așa..., Domnișoară, pe Ion l-am trimis înainte cu tat-su.

— De ce ?

— Iacă... Mi-e rușine de el.

— De ce ?

— Păi uite... nu e al meu... și zău mi-e teamă că rid femeile de mine. Spun drept. Am fost Duminică, știi ala trecută, și s'a adunat în jurul meu de parcă aș fi fost țigan cu ursu' învățat să joace. Spun drept... De ce n'am fost bărbat ! Toate cele bune tot lor. Ce ar face nu-i batjocorește nimeni. El aduce copil făcut cu alta și tot eu sint de ocară !

O clipă rămase adînc tăcută, apoi mă întrebă gînditoare :

— La oraș, tot așa o fi ?

— De, Voică, cam tot așa !

— Zău ! Eu ziceam... Hai să mergem.

* * *

Cerul, înorat ușor, lăsa să se cearnă căldura și lumina soarelui ca printr'o piuză ușoară și rară. Am plecat spre horă. Stanca a rămas să păzească bătătura. Cinele se luă după noi. Voica îl goni. Acum ea mergea viol alături de mine. Era încălțată cu ciorapi groși, roși și papuci care plescăiau. Maria, în urma noastră, cu fete și băeți din sat, sosea și ea. Fetele erau toate cu capul gol—spre deosebire de femeile măritate—cu părul frezat mărunt și, spre ureche, înfiptă în coc, cite o floare de mușcată. Toate grozav de văpsite cu hîrtie roșie mulată și frecată pe obraz și buze. Imbrăcămintea lor la fel cu cea a mahalagioaicelor bucureștene, cu bluze colorate, garnisite, demodate, cu fuste largi de stambă și numai salbele bogate așternute pe piept, aminteau de portul țărănesc. Bărbații însă, toți în costum național, alb distîns, curat, lucrat întreg de mînă.

În drum, din case eșeau și alți țărani pentru a merge la horă și fiecare, după ce da bună ziua, intra în vorbă cu Voica.

Era mîndră, sta lingă mine, parcă să mă păzească, parcă să se vadă că sînt cu ea.

Se auzea din depărtare, dela horă, aduse de vînt, frînturi din muzica lăutarilor. Instinctiv pașii se grăbeau.

La cotitura drumului, se văzu o casă mai mare și în fața ei, locul larg, bătătorit, al horii. Era cîrciuma.

Lumea furnica. Cu un grup de țărani, Dumitru cu Ion de mîna, ne eși înainte.

— Sărut mîna, domnișoară.

Apoi cătră Ion:

— Spune și tu, hai vină, sărută mîna domnișoarei.

— Lu mișoaa ?

— Da, pepenaș.

Ion veni pînă la mine, îmi luă mîna și puse buzele pe ea. Nu le mișca însă, neștiind decît să imite gestul sărutatului. Apoi, rușinat, se repezi cu capul înainte la tat-su și și-l ascunse în cutele cămășii lui largi.

— Hai, hai, strugurel!

Țăranii adunați rîdeau. Volca-l trase pe Ion la ea și-i potrivea hăinuțele. Era îmbrăcat și el țărănește, ca un om mare, cu opinci minuscule în picioare, cu căciula de lînă albă în cap, cu brîu roș peste cămășuța înflorită.

Dumitru zise:

— Numai de n'ar muri, că prea e voinic și înalt.

Se auziră glasuri: L-o feri sfîntul; însă Dumitru dădea din cap neîncercător. Apoi îmi spuse:

— Poftim încoace să stați colea, pe bancă, la umbră să vedeți hora.

Dumitru plecă cu Ion în brațe urmat de țărani. Volca rămase așezată lingă mine, extrem de măgulită de primirea ce ni se făcuse, cu toate că Dumitru se prefăcuse că pe ea nu o vede.

Cercul horii se învîrtea violu, ritmic. Rar cite un chlot puternic îi strica armonia, căci atunci hora întregă o pornea în partea inversă. Era prinsă numai de tineret și, parcă, amețindu-se, se învîrtea din ce în ce mai repede.

În cîrciumă oamenii puneau la cale din treburile lor, cînstindu-se. Glasuri răgușite, clocănit de pahare, ieșeau neîncetat dinăuntru.

— Uite, domnișoară, ăla de vine îmbrăcat nemțește e învătătorul: cu nevastă-sa și cu copilul și cu preotul.

— E om cum se cade dascălul ?

— E, de ce să nu fie ? Dar e față mai cînstită popa. Vrednic popă: muncește cit trei.

— Unde ?

— La cîmp, ca noi, că are sumă de copii. Își sumecă anti-riul, și cu sapa în mîna nu se teme să înnădușească. Să-l vezi cînd seamănă. Zău de nu-i ca o cioară, așa umblă negru pe ogor. Asta numai, cam bea. Da' nu întotdeauna.

Cînd au trecut pe lîngă noi, Voica dădu din cap un semn de ziua bună învățătorului, surise cătră nevastă-sa, iar preotul îi epuse un „sărut mina“ înveselit.

— Ei, te-ai întors, fată ?

— Da, părinte.

— Bine-ai făcut. Așa e mai bine: fiecare la casa lui. Copilul unde e ? Ce zice Dumitru ?

— Ce să zică, părinte...

— Bine fată, bine. Bine că te-ai întors. Mă bucur.

Voica ridică privirea și se uită bulmacă împrejurii, ca deșteptîndu-se din vis.

Preotul nu băgă nimic de seamă, se depărtă vesel, grăbit să-l ajungă pe învățător, depărtat cu o vădită gelozie față de mine care îi furam din succesul lui de Duminică. Voica îmi spuse într'un suspin:

— Domnișoară, domnișoară, cum mă doare sufletul. Vorbele popii parcă au turnat apă clocotită peste ei. Uite-l [colo pe Dumitru, uite cum se bucură de Ion, și eu de nimic n'am să mă bucur. Uite cum se uită la Ion și de focul meu cum a uitat... Iacă, așa o să-mi treacă zilele toate, uite așa în șir toate, una cite una, să mă uit la ei ca o străină.

Și, copleșită de valul acestel tristeți, nu mai răspundea decît cu gura pe jumătate la cuvintele femellor adunate lîngă noi.

Stanca, ce fugise de acasă, venise la horă. Sta ca de obicei chirlică pe vine într'un colț și privea. Voica o zări:

— Fugi ! fugi, fă, acasă că te omor ! Scapă vaca și boii și vai de oasele tale !... Fugi, fă ! N'auzi ?

Stanca închise ochii, strîngîndu-i cu putere, ca sub amenințarea unui pumn, dar nu se mișcă.

— Aah, drace ! N'aude ! Sta! numai !...

Se ridică îndreptîndu-se lute cătră Stanca. Fetița o sbughi în hohotele de ris ale femellor adunate.

— Și las-o Voică, e copilă ! N'ai vrea să șadă acasă să toarcă !... zise moș Nicolae, un bătrîn totdeauna gata de glumă. Și, văzîndu-mă că rid, adaose, privind șiret:

— Ziceam să vă rog ceva, domnișoară ?

— Spune, moșule.

— Iacă... am niște fin de păzit. Nu mi-l păzești dumneata ? Opt clăi, nici o oboesală. Poți dormi toată zîlulica, iar de se fură, iei din fiecare clae cite nițel și o faci la loc pe cea furată... Zici ?... Nu-ți place socoteala ? Apoi să te învoesc pe Duminică la sapă ?

Voica, încă necăjită de rușinea ce i-o făcuse Stanca, zise:

— Lasă domnișoara, Moș Nicolae, ce o să creadă de matala ?

— Ce să creadă, nu vezi că rîde ? Sau i-o place mai bine ce-i spui tu ? Hai, fată ?...

Țăranii, cunoscîndu-l pe moș de glumeț, se adunaseră în

jurul lui și rîdeau ascultîndu-l, iar bătrînul încîntat, puțin înveselit și de rachiul cîrciumarului, se uita mîndru împrejur, și oftă a șotie:

— De nu mai sînt ca voi... colo tînăr... satul întreg l-ași invîrți.

O voce îi strigă:

— Te-ar iubi iar fetele!

Hohote de ris se înălțară. Voica înveselită imi zise îngăduitoare: „Numai prostii vorbesc“.

Soarele apusese, hora nu curma. Pașii mulți, bătătorînd pămîntul, întovărășeau surd, în cadență, cîntecul ascuțit al vio-riilor. Lumea mișuna în praful ridicat.

Cu Voica, am plecat mai devreme spre casă, pe înserate. Mergeam tăcute amîndouă. În urma noastră zgomotul glasurilor, chiotelor, se amestecau într'un murmur din ce în ce mai slab.

Singur cîntecul ascuțit al vio-riilor se mai auzea din cînd în cînd adus de vînt.

XXVIII

Voica strigă vioae, glumînd:

— Nu închide poarta dela drum, parcă-l astupi gura cu mîna! Las-o largă, să ridă deschisă.

— Cum așa, leică?

— De! așa imi pare mie.

— Bine, dacă zici matale... Uite că vine nenea cu oameni dela horă... S'a trîntit Ion în praf... Uite-l ce mai rid!

— Blestematul, îl bat de și-o murdări hainele.

— Ia vino zău, leică, și vezi: a innebunit Ion: țipă, rîde, se svîrle și se cațără de oameni... Vino fuga: iată s'a trîntit pe spate și stă cu picioarele în sus! Uite... îl vezi?

Voica neliniștită se uită o clipă, apoi fața i se luminează și zise rîzînd, iertătoare:

— Să știi că l-au îmbătat!... la veniți și dumneavoastră, domnișoară, o să rideți! Fuga domnișoară! Ha! uite ce nebun e!

— Vai, Voică, să știi că l-au îmbătat pe săracul copil!

— Păi, ce crezi!... Uită-te ce nebunii face!

Dumitru, apropiîndu-se, puțin amețit și el, strigă mîndru:

— Vi l-am adus pe Ion!

Îl ridică din praf și-l săruta. Ion îl lovea cu picioarele în burtă.

— Naa! turbatu'!

— Vai, Dumitre, ce i-ați făcut? Săracul copil!

Dumitru răspunse îngîmfat:

— Ce sărac! A băut ca un om mare!... Pepenaș, spune sărut mîna domnișoarei. Spune cît ai băut?

Ion apucase de coadă un cine ce umbla pe lângă el, și-l trăgea cît putea. Cînele mîrîi, se smuci și scăpă. Ion căzu jos amețit, cu picioarele în sus.

Un hohot de rîs îl înveli.

Adă-l mai aproape!—strigă Voica.—Adă-l să-l vedem și noi.

— Voică, are să se îmbolnăvească bietul copil.

— N'are nici pe dracu'! Hai veniți!

În mijlocul curții, Ion găsisse un mototol mare de hîrtie. Da în el cu picioarele cu atîta putere încît, pierzînd echilibrul, cădea pe spate și iar se scula, făcea cîteva pași clătînat și cînd să dea în hîrtie, cădea. Așa de cîteva ori, sîrînd tot mai mare haz, până ce, asudat, congestionat de credeai că-i va țîșni singele din obrazu-i grăsuț, începu deodată să urle, tăvălindu-se în praf în convulsii...

Voica se repezi și-l ridică.

— Dumitre, să știi că îți omori copilul așa, îl omori fără milă!

— Nu moare, domnișoară, din atîta! E țapăn ca o piatră. A băut rachiu... de s'a stîns!

— Asta-i o nebulie! Sărmanul copil! Cum să te fac să înțelegi că-l omori, îl tîmpești! Să plîngi de mila lui! Credeam că ai mai mult suflet pentru el!

— Lasă-l, domnișoară, că nu-i nimic. Se învață el și cu asta... Asta-i obiceiul la noi la țară! Ce credeți, ca la oraș?

— Lasă. Nu mai vorbi. Caută mai bine și te desmețește dumneata... Nu vezi că i-e rău?..

Voica ținea pe Ion aplecat, iar copilul, cu sforțări dureroase, da afară tot ce înghițise. Aproape leșinase și femeile adunate îl stropeau cu apă. Mai la o parte, bărbații, care acum nu mai aveau ce vedea, stau liniștiți de vorbă.

Dumitru, cu obișnuitul său gest de nedumerire, îl privea scărpinîndu-se în cap.

— Ce să-i dăm, domnișoară? Scîrba! Auzi pentru nițel rachiu! Zic că n'a fost un pahar plin din alea mari! Ce să-i dau?

— Știu și eu... Poate un ceai ușor de tei.

— Dați-i.

Și Dumitru plecă fără să se mai uite la copil, nevrînd să se vadă că e îngrijorat. Întră în vorbă cu ceilalți oameni.

Voica zise rîzînd ușor:

— Ați văzut ce ne-a făcut Ion? Ia te uită!

Îi ridică o mîină, o lăsă. Mîina căzu jos, ca moartă. Ion, cu ochii închiși, lăsînd să se vadă o lumină albă spălăcită, sta nemișcat, cu gura crispată în amărăciune.

Fu bolnav cîteva zile, cu temperatură mare, cu trupul zdrobit, plîngînd dureros cînd se deștepta, vindecîndu-se greu. Cu toată paza mea, ca să-i facă plăcere, îi dădeau să mînce pe verde, brînză...

XXIX

— Vezi, domnișoară, se rupe ceva ori te lovești, dregi lucrul, se vindecă locul, dar tot rămîne semn. Uite așa și inima mea: rîd, mă mir și eu; plîng, mă mir și eu... că vezi sint eu aci, la casa mea, cu creștinul meu, și tot credeam c'o să-mi treacă, dar nu mai e ca înaintea. Nu mai mi-e rost de nimicuja pe lume și zău îmi vine să mă culc la pămînt și să plîng... până or seca lacrămile din mine, bătu-le-ar pustiul de lacrămi, că o să-mi ardă ochii... Și zic: acum, s'a sffrșit cu mine și apa toată din fîntînă s'o beau și tot nu-mi sting focul din suflet.

— Voică, nu mai plînge. E timp puțin de cînd te-ai întors, dar să vezi tu peste cităva vreme: ai să uiți și tu și el și ai să fi iar ca înaintea. Înaintea plîngeai și mai mult.

— Geaba... S'a sffrșit: dragoste dreasă... poți s'o svirli pe drum. A văzut că poate fără mine, că de, umblă fete mari după el... Acum, ce i-oi face, bine tot n'o fi; pămînt n'a vrut să-mi dea... și-mi stă petecul înaintea și atîta m'am uitat la el și i-am dorit că de-oi închide ochii, îl văd așa întreg, cum e, parcă i-ași număra și firele de iarbă...

Voica închise ochii ei mari, lucioși de patimă și lacrimi... o clipă, și îi deschise desnădăjduiți:

— Copil a făcut cu alta, gîndul poate îi e la ea; eu nu mai sint ce-am fost. Și-mi vine la cite o vreme, uite da: să plec în lume, la oraș; să las tot, să mă bag slugă undeva, poate chiar la dumneavoastră, și acolo să uit de casă, de pămînt, și de el și de mine. Voica mă privi cercetător, apoi șopti: Dar eu zic că numai moartă m'oi potoli... Sau poate aș mai gîndi ceva... s'o găsec pe ai țigancă, cea însemnată cu păcatul mai mare și... vezi minile mele?... Uite așa cu ele, da, uite, s'o string de gît, să-i vezi ochii cum se înneacă în moarte... cum s'au...

— Voică, nu mai vorbi așa.

— Și eu zic, domnișoară, că nici la judecată nu m'ar pedepsi și că Domnul nu m'ar blestema de ași face-o, că ar fi necrezut de mic păcatul meu pe lîngă al ei, și ași face numai dreptate...

Sosi Ion. Il acoperea doar o cămășuță, trupul lui plin se ghicea la flecare pas. Tîra după el, de coadă, un biet pisoiu...

— Mamă! foame!...

Se apropie de Voica, se urcă cu caznă la ea în brațe. Pîsoiul, printr'o svîcnitură mai energică, fugi. Ion rîse:

— Mamă! pisu!

Voica, mi-l arată cu ochii:

— Il vezi? El ce știe, îmi zice „mamă“!...

— Voică, acum îl iubești? Văd că-l săruți mereu...

— Da mai știu și eu! Ași zice da, cînd îl simt așa mic și

fraged lingă mine; dar cînd îl văd pe bătătură și mă gîndesc că e al alteia cu tat-su... vai de zilele mele! L-ași da cu capul de pămînt și d'ala mi-e mai milă de el.. El ce știe?

— Mamă, mi-e foame!

Voica se sculă și se lăsă dusă de el, făcîndu-mi semn cu umerii:—de, ce să-i fac!

Cum slăbise, blata Voică! O surprindeam atît de des dusă pe gînduri, cu fața încruntată într'o sforțare dureroasă, cu sufletul înneecat în gînduri din acelea triste fără îndreptare.

Din casă se auzi risul ascuțit al lui Ion, înneecat în țipete scurte de bucurie. Fugind, eși cu coșul de mămăligă în brațe. Voica îl urmărea rîzînd și ea și prefăcîndu-se că-l prinde.

— Prinde-l, domnișoară, prinde-l!

Ion se înneca de tot în ris și, ne mai putînd alerga, se așeză pe jos și ascunse coșul cu brațele:

— Nuu-i! a păpat cuțul...

— Vezi hoțu'!—și Voica se aplecă și-l sărută zgomotos. Apoi îl săltă ca pe o pană, sus, sus de tot. Ion țipa mîndru.

Acum, așezați jos, se jucau. Voica îl mușca ușor, iar el, gîdilat, se tăvălea rîzînd. Cum îl lăsa în pace, el se scula, o prindea de haină, mușcînd și el. Voica se repezea iar la el, Ion, roșu în obraz, rîdea și mai tare. La urmă, Voica se sculă, își așeză rochia scuturîndu-se de praf și zise:

— Ajungă-ți. Vine tata și găsește mămăliga nefăcută!

Dar Ion, aprins, nu voia s'o asculte și cu zburdălnicie o întindea de rochie. I-o rupse. Voica se întoarse și îi plesni o palmă. Furios, Ion o apucă de mină și i-o mușcă pănăla sînge...

— Uh! Blestematul!... și, până să-l pot scăpa, îl bătu cu cruzime.

— Na, șarpe, șarpe!

Copilul, culcat pe jos, lungit în praf, obosit mort, plîngea infundat cu suspine scurte.

O certai pe Voica:

— Îți pul tu mîntea cu un copil? Să știi că mi-e rușine de ce ai făcut și că n'am să mai stau la voi. Te miri că te bate Dumitru... Să dai așa în copil!...

Voica, cu ochii turburi de mînie, îngîna:

— Șarpele! Știe că nu-i sînt mamă! Șarpele!

Imi arată mina învinețită.

— Dar de unde să știe că nu-i ești mamă?! Tu l-ai ațîțat. El a crezut că e tot joc.

— De face acum așa, ce o să-mi facă cînd o fi mare!

— Atunci nimic, căci o să aibă mîntea. Tu crezi că el știe acum că nu-l ești mamă?

— Zici!... Auzi șarpele să mă muște el pe mine! Il îmbrac.. il spăl.. și el.. auzi!...

— Dar înțelege încă odată că nu e el vinovat acum, ci tu. Uite, să fiu Dumitru, m'ași supăra rău pe tine.

Voica mă privi rugător. Urmăi:

— Bine înțeles că n'am să-i spun nimic dar știi!.. nu mi-ai plăcut de loc, dar de loc!

— Ertăți-mă... dar prea-i afurisit. M'a îmbătat singele, că așa l-am simțit parcă cum mi se urcă la cap... Auzi! să mă muște așa copilul altelei!..

— Tu nu înțelegi? Ori începem din nou? Să fi fost și copilul tău și tot așa făcea!

— Zău? O fi!.. Ha! vino, afurisenie, să te spăl... Auzi, să mă muște așa!

Copilul se feri de ea, mototolindu-se la pământ.

— Hai, că nu-ți fac nimic! Uite, țicălosule, ce mi-ai făcut!

Și-i vîri subț nas mîna învinețită. Ion, speriat, începu să plîngă. Voica îl luă de jos cu ușurință și plecă cu el. Ion oboșit, își lăsă capul moale, legănîndu-se într'o parte și alta, ca frînt.

XXX

Vîntul adie ușor.

— Uite, domnișoară, tîdem ogorul ăsta secerat, ca să ajungem mai curînd, pe urmă, vezi unde lucește apa lacului? Mai înainte de el cu mult o luăm spre stînga. Cînd ajungem la pomii ăia răzleți, o să se vadă și clopotnița bisericii, că ea tot în satul vechiu a rămas, cu săracii. D'ala nici nu ne prea ducem noi, că e departe. Intrăm în sat...

— Voică, bătrîni unde mergem sînt oameni săraci?

— Nu, că nu stau chiar acolo; slot mai spre noi. Ei mai au o casă și la celălalt capăt al satului. Domnișoară, vedem și o nuntă, peste drum de bătrîni. E nuntă cu dar, adică înțelegi mata ce e asta? Fiecare plătește ce bea și ce mincă. Ei numai ce au gătit mincările și au așezat masa.

— Da?

— Da.

— Leică Voică, — zise Maria din urmă — Ion svirle în Stanca cu țărînă!

Stanca văzîndu-se apărută, începu să plîngă ascuțit.

— De nu v'astîmpărați, vă bat pe amîndoi.

Risul lui Ion sună o clipă și apoi, în liniștea cîmpului, singuri pașii se mai auzeau, și rar, ușor, freamătul sfios al vîntului. Voica umbla liniștită, uitîndu-se departe. Zise:

— Domnișoară, nu e fată mare mireasa.

— De unde știi?

— Știe tot satu'. Da' tot o ia ăstă!altu, că l-a mai dat

tat-su o vacă peste ce se invoise. Așa, ca să se șteargă rușinea.

— Cîți ani are? E urîtă?

— Optsprezece și nu-i urîtă, bat-o pustia.

— Și unde e băiatul acela? Dece n'a luat-o el?

— E la armată. Dar tot n'o lua nici cînd se libera, căci e cel mai cu stare din sat... și frumos.

— De ce n'a lăsat fata în pace dacă n'o iubea?

— D'apăi el ce a pierdut? Oricînd ia alta. Ea a fost proastă, săraca, de i-a iubit. A rămas cu rușinea și acum, cu lacrimile în ochi, face nunta cu altul că de... nemăritată nu putea sta, o rîd toți. A luat unu' mai bătrîn, vădov și cu doi copii.

Și Voica tăcu, liniștită, cași cum cele spuse de ea n'ar fi închis nici o durere, nici o nedreptate.

Până departe, nesfirșit de departe se întindea zarea. Cuprindeam din ea cit poate cuprinde privirea, până acolo unde, alburii, cerul aplecat spre noi îmbrățișează pămîntul, nesfirșit de departe.

Am cotit spre stînga și am intrat între pomii cei răzleți, arătați de Voica adineaoarea, apoi în sat. Biserica dărăpănată, case sărace, vechi, cîni înfometate, copii mulți. După cităva vreme o casă curată, cu curte mare, unde sta o masă lungă, rudimentar lucrată, așezată cu mîncări, și bănci de jur împrejur. La poartă un măr bătrîn, încărcat de poame și ani, noduros și de aceia parcă încordat în sforțarea ce o făcea să ducă greutatea lui și a mulțimii de copii suiți în el, pentru a-i culege fructele. Glasurile lor—ciripit curios—goniseră păsările ce de obicei se odihneau acolo.

— E devreme, domnișoară! N'a venit încă lumea la nuntă. Dar să mergem peste drum, la bătrîni. Stăm acolo ce stăm și cînd plecăm acasă, ne întoarcem iar pe aci. Pe Ion îl lăsăm cu Stanca și cu Maria să se joace cu copiii aici.

Cînd am intrat la bătrîni în curte, o senzație minunată de liniște și de răcoare ne cuprinse, căci chiar și soarele dacă pătrundea până acolo, se strecura sfios, cernut prin frunzele pomilor verzi și deși, lucrînd jos din umbra frunzelor o dantelă fină tremurătoare la adierea vîntului.

Iarba asurzea pașii, nici un cîne nu lătra. O bătrînă slabă eși din casă și, recunoscînd pe Voica, bucuroasă o primi:

— Tu ești, fată? Da ce inimă bună îmi faci că vii și pe la noi. Să-l chem și pe moșu meu. Moșule, a venit Voica și a adus-o și pe domnișoara ei. Să poftiți vă rog în casă, zău, la răcoare.

Moșul, încovoiat, sosi și el cu pași mărunți, grăbiți. Dete mina cu Voica și apoi blind, îmi sărută mina după obiceiul locului: o duse la gură, la frunte și iar la gură.

— Poftiți în casă. Dar Dumitru ce face?

— Păi, tot așa...

Curat și în casă, ca în poveștii de curat și de bine. Vor-

beau cu glasurele mai stinse. Acum o întrebau pe Voica de cele întâmplate ei în urmă. O sfătuiau să fie cuminte, să rabde, să nu se mai certe...

Și în ochii mari ai Voichii, lacrimi luceau. O simțeam îmbunătă.

— Tu știi, că am crescut cu mamă-ta. Te-am văzut și pe tine de nu umblai. Vedeți, domnișoară, îi sînt ca o mamă, ce să mai spui. E mai bine cum zicem noi... Să rabde.

— Așa e, dadă Ană, dar mă doare, mă doare sufletul...

Și Voica plînsese.

— E mai bine cum zicem noi, e mai bine. Nu se poate altfel...

Și printre lacrimi, Voica repetă: „Nu se poate altfel“.

* * *

Mergem spre fundul grădinii. Se aude un murmur surd, molcom. Cînd am eșit dintre pomi, apa Neajlovului ni se arată. Păcuroasă, grasă, neagră, curgea greoaie între rîpile înalte, sterpe, clișoase. Moșul zise:

— Nicăeri nu e Neajlovul mai sălbatec ca aci. S'au dat și lupte pe malurile astea, de s'au îngrășat peștii cu morții prăvăliți în el. Și tare-i adînc și viclean. Te trage la fund ca un blestem. Noi zicem c'o fi vrăjit... Nici sufletul celui necurat nu e atît de negru și fără milă. Cînd trece în cîmp Neajlovul și dă de soare, se înveselește el din nou, dar geaba, limpede ca Argeșul tot nu-i. De Sfintu' Ilie, tot în Neajlov se înneacă omul nu în Argeș.

— Dadă Ană, spune-i și domnișoarei cu fetele cele două care s'au scaldat atunci.

— Păi să-i spun, să știe să se păzească: De Sfintu' Ilie pe căldurile cele mari, două surate, din acelea legate prin sînge și jurămînt, nu le-a fost teamă și au ispitit pe cel de care nu trebuie vorbit. Au spus: „noi ne scaldăm azi“. S'au dezbrăcat, s'au zvîrlit una lîngă alta în apă, și au plecat înnotînd. Pe mai, boceau mamele fetelor de credeai că e la mort. Tare, tare. Noi am auzit că fetele rîdeau și le-am văzut că se grăbeau, se întreceau, sărmanele... Domnișoară... să-mi fie cu pedeapsă de oi minți că numai ce auzirăm că nu mai rid și că, depărtîndu-se, plîngeau. Și noi ne minunam, căci ele tot mai departe erau și tot mai tare se auzea cum se tînguesc a jale; iar de pe mal, mamele lor boceau de se umpluse văzduhul până sus de țîpete... S'au pierdut așa departe din ochii noștri. Și nici odată nu s'au mai întors și nici nu le-a mai găsit nimeni pe nicăeri, așa cum i-e dat creștinului ce se înneacă de iese la față.

În șoaptă moșu adaoase: Asta-i Neajlovul! te trage la fund ca un blestem!

— Dar de ce-au vrut să se scalde, maică bătrînă?

— Știm și noi, domnișoară? S'au ispitit. Ce-i dat omului... D'apoi acum să mergem spre grădină. Se lasă seara și aci e rece chiar cînd dogoară în cîmp da-mi-te pe înserate.

— Să mergem.

— Domnișoară—zise Voica—dumneavoastră nu v'ați scâl-da aci?

— Nu, Voică. Dar dece?

— Uite... eu m'ași scâl-da... poate de!... aș scăpa de ne-
cazuri.

Bătrînii se închinară iute, sculînd ușor spre pămînt, spre Necuratul. Moșu, așezîndu-i apăsât mina pe umăr, zise:

— Doamne, ce cine e durerea! Cum te face să gîndești! Fată Volcă, nu mai vorbi așa, ăsta e păcatul cel mare.

— Iaca, zic numai așa. Nu te supăra...

— Ba mă supăr, zău. Fii cu mintea la suflet nu-l lăsa să stea singur. Cînd e lovit... sufletul e slab..

— Bine... bine... dacă ziceți dumneavoastră.

* * *

— E nunta în toiu. Lăutarii cîntă, la masă se minîncă, hora se învîrtește chiotînd puternic, copiii se joacă; răgușite, gla-surile bețivilor cîntă sălbatec. În capul mesei, mireasa gătită, sulemenită, stă neclîntită.

Noi plecăm iute spre casă. Ion, obosit, plînge nemaî putînd umbra. E ud de tot pe haine. În lipsa noastră, a căzut în noroiu, iar Stanca l-a spălat la fîntînă așa îmbrăca t.

— Cum să-l iau în brațe? Mă murdărește și pe mine. Tu ar trebui să-l duci, ticăloasă. Uite, ce ai făcut copilului.

— Păi se usca noroiul așa pe el și tot mă bătea!

Iar Maria rîzînd spuse:

— Scot eu șorțul să-l învelim.

Infofolit ca un pachet, Ion adoarme la Voica în brațe. Din cînd în cînd ea îl privește și spune, fără dușmănie, ca pentru ea: „Scirba“.

Simt că-i e puternic, dureros acum în suflet gîndul că ea niciodată nu va avea unul al ei... singele ei, viața ei...

O clipă o văzui cum îl strînse mai tare la plept, apoi își domoli mișcarea și mai zise odată, încet ca o mîngiere: „scirbă“!

XXXI

Din loc în loc, singur porumbul e înalt, încolo, neted, tuns de toate semănăturile, cîmpul calm, matur, odihnindu-se după atîta muncă, stă culcat și liniștit.

Și cerul, cu o privire blindă de ochi albaștri, îl acopere.

Cîte un țaran, cu furca în mînă, a lene răstoarnă iarba cosită, în care mii de flori s'au uscat. Pe drumuri, încărcate cu fin, trec căruțele. Sus în vîrf pe patul moale, cîte o femeie stă cu ochii în depărtare, cu trupul legănat de mersul boilor, ca într'o plutire.

Soarele e în apus și atît de roșu, infierbîntat de căldura lui, încît parcă se topește, mînjind cerul în juru-i. Nori ușori, ca pînze de pîianjen, trec sfioși, se îmbujorează, apoi se sting.

Lacul Cilniștea Neajlovului, înfrigorat de unda lui rece, se încălzește la cele din urmă raze de soare. Cînd trece mîngierea vîntului, flori îi sbirlesc trupul într'o tremurare ușoară.

Spre pădurile de teiu, copacii, copleșiți de frunziș, încrezători în bogăția lor, stau liniștiți, nebănînd că în curînd frunzele vor fi împrăștiate de nebunia vîntului de toamnă.

În zare colo și colo, sate mici, albe, unde s'au culbărit oameni, cu durerile, bucuriile și frămîntările lor.

Henriette Yvonne Stahl

In Piață

In piața tîrgului, pe unde vin
Și pleacă veșnic drumurile'n țară,
S'aducă grîu și valuri mari de vin,—
A poposit mulțime grea de cară.

Deasupra crîșmelor cu guri adînci,
Cu zgomote și pivniți subt zăvoare,
Se'naltă carăle, ca niște stînci,
Spre cerul mut și rumenit de soare...

De lîngă ele oamenii s'au dus
In crîșme : o femee
Cu dinții știrbi și glasul răgușit,
Strivind în pieptul ei un cîntec trist,
Le umple 'n șir gărăfile, să bee :

Și nu mai știu decînd s'au întîlnit,
Decît că soarele-i la asfințit
Și peste noapte stele-au să răsără:
Că mîne, soarele se'ntoarce iară
Să le'ncălzească sufletul pustiu
Mereu cu vin stricat și cu rachiu...

Pe fruntea carălor, demult stinghere,
In preajma sării, din apus adie
Puzderii de lumină și tăcere...

Cum le-au adus de mîină pas cu pas,
Pe lingă ele boii au rămas
Drept singuri paznici credincioși și buni.

Copiii de pe stradă
Au alergat cu grabă ca să-i vadă
Și-au început a-i desmerda pe git,
Să afle de la dînșii doar atit:
De unde vine soarele și unde moare?
Că pîn'acum, din tîrg, nici un copil
Nu s'a putut apropia de soare...

Și boii blînzi, cu ochii lor frumoși
Și limpezi cași noptile de vară,
Șoptesc copiilor de lingă cară:

Că soarele din iarbă se ridică
Plutind deasupra holdelor, ușor,
Și trece peste munți și peste ape,
Să doarmă, noaptea, subț pământ,—aproape;

Că lumea asta pentru soare-i mică,
In țîrg e cerul strîmt și-i colb pe stradă,
De-aceia, niciodată n'au să-l vadă...

In crișmele de-alături, oamenii
S'au îngropat sub ochii lor pustii
Și zgomotul i-adoarme ca o vrajă:

Pe țîrg se 'ntinde noapte și tăcere:
Iar carăle 'ncărcate 'n veci stinghere,
Deasupra întunericului, stau de strajă...

G. Bărgăuanu

Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

Așa cum ni s'a păstrat, *Descriptio Moldaviae* este foarte importantă. Nu este o întâmplare că s'a publicat în ajunul și republicat în cursul războiului ruso-turc terminat cu pacea dela Chiuciuc-Cainardji, după cum nu este un hasard, că Dimitrie Cantemir a început cu ea seria operelor de informații relative la trecutul românesc.

Chestia situației internaționale a Moldovei reinteresase foarte mult lumea politică începînd din 1683, ba chiar ceva de mai înainte. În cazul tratativelor, care au dus la pacea-sfîrșit al luptelor Ligii sfinte, soarta viitoare, atitudinea politică de atunci a Moldovei a fost semn de întrebare, la care s'au silit să răspundă în felul lor special și pentru propriile lor interese imperiale, Polonii etc. Și cînd Carol XII agită înaintea Turcilor spectrul războiului cu Rusia, cei interesați, și mai cu grijă sau mai radioși de speranțe s'au întreat, ce va face Moldova. Țara Moldovei, restaurată în vechile hotare prin creștini, ar fi însemnat un echilibru sau într'un caz mai rău pentru Moldova, biruința anumitelor tendințe imperialiste. Continuarea suzeranității turcești se considera ca cel mai mare rău. Forțele vii și forțele materiale ale Moldovei meritau pentru orice imperialism orice efort, dar o reculegere, o restaurare, o revenire la trecutul ei politic dinainte de furtuna turcească merita Moldova și pentru sine, și pentru Moldovenii săi.

Este firesc prin urmare că apar cărți informative despre țările române, și fiindcă imperialismul habsburgic, cași cel polonez în ajunul lichidării politice a principatului ardelenesc viza ambele principate, informația se dă în același timp despre Țara-Romî-

* Vezi „Viața Romînească”, No. 7, 8 și 9 din 1924.

nească și Moldova. În timp am putea spune, că e seria a treia de informatori impuși de împrejurări în vremuri cînd nu existau agenții telegrafice, ca azi. Primii informatori sînt dinîntîiul veac al tiparului, cînd în sec. XV principatele romine luptau pentru aceste regiuni europene.

Altă tendință de a informa lumea politică despre țările noastre produce o literatură de broșuri în vremea și în legătură cu Mihai Viteazul. Pentru întăia oară acum informația este mai amplă, mai bogată, ca broșurile lui Francus, lui Eyzinger, Meurer, ale lui Samuel Dilbaum,¹ care scoate și o hartă a țărilor romine și alte *Relationes historicae*, cînd apare și oarecare literatură poloneză, precum broșurile lui Paszkowski etc. În Polonia se scrie și cronica lui Palamede etc..

Mijloacele de comunicație erau la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII mai puține, interesul chiar de a cunoaște situațiile politice mai mic, masele mai puțin hotărîtoare într'o sforțare îndelungată războinică. Cît de multă lume europeană însă a asistat interesată, cu nerăbdarea simpatiei la luptele ligii sfinte, al căror rezultat va încheia în aceste părți europene, politicește, secolul! Pînda dela Rin avea tot atîta interes general, pentruce va fi, zelul creștin al papei Inocențiu XI răscolește pentru bani chiar Spania îndepărtată și lua vama sfîntă și dela cealaltă lume catolică, cînd și cum putea, lupta cu Turcii era și un capitol de întregire al năzuinților pentru păstrarea sau restabilirea echilibrului politic în Europa apuseană. Toate acestea sînt tot atîtea motive, ca literatura de informații generale politico-istorice să fie mai bogată decît mai înainte. Țările de recucerit dela Turci mai interesau acum opinia publică și pentru valoarea lor economică.

Operele străine mai de seamă din această vreme —seria a treia de informatori—sînt: Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia etc., de Anton Maria del Chiaro (Veneția, 1718). *Theatrum novellarum mundi: Beschreibung...* Wallachey, Moldau, Ukraine, Wolhin, Podolien und Dniester Fluss, 2 *Curiose Beschreibung von der Moldau und Wallachey etc.*³

De astădată avem și opere scrise de Romîni. Cel mai mare cronicar moldovean al vremii și-a luat sarcina să informeze cercurile politice conducătoare din Polonia despre trecutul, originea neamului său și să dea oarecare informații, de care Polonia aveau nevoie. Dlugosz era editat, numai o parte. Cărțile lui Cromer, Strijkowski, Sarnicki, Zamoyski⁴ etc., nu erau la îndemîna tu-

1 Samuel Dilbaum, Bericht und Kurtze Erzählung des heroischen Gemüths etc. fürst und Herr Sigismundus Batori, München, 1596 și *Tebvarivs anni 1597, Historische Relatio*.

2 Augspurg, 1686.

3 Cf. și Bulettnul Societății Geografice Romine XVI. 1895 pag. 115 și urm. (după ediția din 1699).

4 Opera lui Zamoyski a fost cunoscută istoricilor noștri (Miron Costin, Dimitrie Cantemir etc.) numai după Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*, (Lyon 1667) care o cunoștea în manuscris și-i zice odată Ștefan, altădată Ioan (pag. 25, 48, 53).

turor. Înainte de a-și scrie *Letopiseșul*, așa cum îl avem pentru anii 1595—1661, Miron Costin avusese de gând să alcătuiască Istoria Moldovei „din descălecatul ei cel dintăiu, carele au fost de Traian împăratul” până la vremea sa. N'a putut realiza acest program, dar urzise „începătura letopiseșului”.¹ Ni s'a păstrat lucrarea „De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor”,² care a fost dată însă publicității vremii sale cu interpolările lui Nicolae Costin. Așa a cunoscut-o Dimitrie Cantemir. Miron Costin a tratat cam același subiect și polonește. El dedica în Iulie 1684 din Daszow regelui Jan Sobieski poema: *Opisanie ziemle Moldawskiej i Multanskiej*. În această poemă, mult apreciată în literatura polonă, Miron Costin tratează originile neamului românesc și-l trece repede prin peripețiile, după care apoi Negru Voevod și Dragoș, vor înființa unul Țara Românească, al doilea Moldova.³ Aceiași problemă o tratează în proză polonă, lucrarea cu titlu în traducere românească: *Cronica țării Moldovei și a Munteniei*.⁴ Intervenția lui Miron Costin în tendințele generale de a informa străinătatea despre noi era de foarte mare însemnătate. În *cronica Țării-Românești și a Moldovei*, după ce povestește originile, dă câteva știri și despre situația internă a țării. Aceste note vor fi mai multe și mai bogate în adaosul dela *Poemul scris polonește*. Interesantele note despre funcționarii și ținuturile Moldovei, note, care atât de mult se apropie de conținutul unui foarte important capitol din *Descriptio Moldaviae*, au putut fi cunoscute lui Dimitrie Cantemir. La sfârșitul notelor găsim adică însemnarea datată din 10 Septembrie 1700 că Wargalowski, fostul pisar de limbă polonă al lui Constantin Cantemir, a dăruit această carte unui membru al acelei solii polone, în fruntea căreia era Rafail Leszczynski.⁶ La primirea soliei — știm — a avut rol important și Dimitrie Cantemir.

1 Miron Costin, *Cronica* ed. II Kogălniceanu, *Letopiseșe*, vol. I, pag. 247.

2 Cea mai bună este ed. Giurescu, București 1914.

3 În *Miron Costin, Opere complete*, II, (București, 1888). V. A. Urechia a dat din nou textul și traducerea (pag. 74—127), făcând „mici îndreptări” — ne spune — la traducerea publicată de B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică*, III. Pentru textul polon a avut copia făcută din inițiativa Academiei Romine, în Polonia după vol. 1348 al bibl. Czartoryski. Textul și traducerea, cum a dat-o Kogălniceanu, *Letopiseșele*, III, ed. 2 este după un extras separat al scrierii Pisma de contele Ios. Dunin-Borkowski (Lwow I. pag. 239—274), iar traducerea e a lui B. P. Hasdeu.

4 Cf. text și traducere la I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor*, București 1895 pag. 178 și urm..

5 Miron Costin, *Opere complete*, II, ed. Urechia, pag. 128—141.

6 *Ibidem*, pag. 141, Wargalowski — Neculce îi zice Vargalovici — a fost, după cum spune nota, pisarul lui Constantin Cantemir. Se vede că în 1700 era la Iași, în anturajul curții lui Antioh Cantemir. Vom arăta la locul său deosebirile dintre *Descriptio Moldaviae* și aceste note. Deocamdată anticipăm, că în aceste note nu se găsește *șinutul Ismallului*, despre existența căruia știa Dimitrie Cantemir (ed. cit., pag. 38—9).

Descriptio Moldaviae va urmări un plan mai vast decît cum avușese Miron Costin în lucrările sale, va da mai multe informații și mai amănunțite despre trecutul și situația Moldovei. Autorul, cași Miron, cunoștea de cele mai multeori prin propria experiență situațiile, pe care le descria, iar pentru deslușiri istorice va recurge la cei care cetise în Moldova, în Constantinopol, la ce putea ceti și afla dela anturajul său din Rusia. Și planul lui Cantemir a fost conceput pentru contururi mai largi. Miron Costin insistă a expilca, desface zgura uitării de pe origini, Cantemir se străduiește să dea geografia istorică, politică, economică a Moldovei, să arate evoluția statului și societății moldovenești. Invitația de a scrie o astfel de informație istorică asupra Moldovei îl venise dela Academia din Berlin. Iată ce ne spune, după ce terminase *Descriptio Moldaviae*: „împinși și poftiți fiind dela unii priateni streini, și mai cu deadins, dela însoțirea noastră, carea iaste Academia științelor de Berolin, nu numai odată sau de două ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentruca de începătura, neamul și vechimea Moldoveanilor, precit adevărul pofteaște, măcar cit de pre scurt, să-i înștiințăm, așjiderea de lucrurile, carile în vremile stăpînitorilor, din *descălecatul țării Moldovei, cel vechiu*, până la vremile noastre s'ar fi timplat, de starea și pusul localul ei; de așezămîntul aerului, bișugul pămîntului, ocolitul hotarilor, și de altele, carile spre folosul vieții omenești caută; și încă și obiceiaele, leagea, țerămonille politicești și bisericești și de alte carile spre orînduiala și cinsteșlia omenească stăruesc, pre cit în putința slabei noastre știință va fi să-i adevărim. Cu a pomeniților dară priateni îndemnare și cu a Academii în învățături luminată... a Berolinului poftire“, ¹ Dimitrie Cantemir, în timp ce-și revizuia îndreptînd și adăugînd *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othmanicae* concepu un plan grandios. În 1714 avea schițată o lucrare despre originea Moldovenilor. Din aceasta va eși în 1716 și 1717 *Descriptio Moldaviae* și conform planului conceput am fi avut Istoria Romînilor dela origini până în zilele autorului.

Descriptio Moldaviae avea să fie numai prefața pregătitoare a marelui opere, ce va să vie. În același timp până'n 1716 inclusiv redacta părți sau corecta capitole din Istoria imperiului otoman, *Descriptio Moldaviae* și Hronic. În 1717—am văzut—*Descriptio Moldaviae* era gata, cași Istoria turcească și Hronicul în forma latină. Tocmai de acela este interesant de subliniat faptul că în 1717, anul cînd a terminat cu redactarea Descrierii Moldovei, în planurile sale se constată persistînd intenția de a scrie întreagă Istoria Romînilor, pentru care op ne prepară a-l aștepta de câteva ori.

Scriînd *Descriptio Moldaviae*, afirma despre întimplările în

¹ Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, ed. Tocilescu, pag. 178—179.

legătură cu diferitele domnii: „Dar aceste toate le vom arăta pe larg, cînd vom afla vreme să expunem împlîrile patriei noastre, dela descălecat pînă în zilele noastre“. ¹

Din acest program original a dus la capăt mai întăiu lucrarea *Descriptio Moldaviae*, cel mai bogat magazin de informații —am putea zice—pentru Moldova pînă la începutul secolului XVIII.

Lucrarea este împărțită în trei părți: 1) partea geografică, 2) partea politică și 3) despre starea bisericească și literară a Moldovei.

Partea întăia tratează despre a) numele vechi și de acum ale Moldovei, 2) despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei vechi și de acum și despre climat, 3) despre apele Moldovei, 4) despre ținuturile și tîrgurile de acum ale Moldovei, 5) despre munții și mineralele Moldovei, 6) despre cîmpii și pădurile Moldovei și 7) despre animalele sălbatice și domestice. Partea a doua are următoarele capitole: 1) despre forma statului moldovenesc, 2) despre alegerea domnilor Moldovei, 3) despre obiceiurile vechi și de acum la așezarea domnilor Moldovei, 4) despre întărirea sau înoirea domniilor, 5) despre scoaterea sau maziirea domnilor, 6) despre boerile moldovenești și despre stările lor 7) despre armata Moldovei, 8) despre obiceiurile și ceremoniile curții moldovenești la eșirea și ospețele domnilor, 9) despre vînătorile domnului, 10) despre îngroparea domnilor, 11) despre legile țării Moldovei, 12) despre divanul de judecată al domnului și al boerilor, 13) despre veniturile cele vechi și cele de acum ale Moldovei, 14) despre tributul și darurile, pe care Moldova le plătește curții otomane, 15) despre nobilimea moldovenească, 16) despre ceilalți locuitori ai Moldovei, 17) despre moravurile Moldovenilor, 18) despre obiceiurile, pe care Moldovenii le observă la lo-

¹ Trad. cit., pag. 67. Hronicul este arătat ca gata la pag. 138 nota. Puteam presupune și că este vorba de formalatină a *Hronicului*. Toate datele, cite le găsim în *Hronic*, ne arată că *Descriptio* a fost de autor considerată gata în anul 1717. În *precuvîntarea* scrisă în 1719, căci vorbește despre moartea lui Carol XII—acesta a fost găsit mort pe cîmpul de bătălie la 11 Dec. 1718 (vezi *Hronic*, ed. Tocilescu, pag. 169 și urm.)—spune că înainte cu doi ani s'a terminat redactarea *Descriptiei* (Ibidem, pag. 179). Iar în capitolul V din cartea X, autorul ne trimite la „cartea hotărîrii țării Moldovii, pre care cu pairu ani mai înainte în limba lălinească am scris-o“ (pag. 472). Cantemir scria cartea X după 22 Ianuar 1721, cînd a scris și înștiințarea către cetitori (pag. 49 și urm). Trimiterea dela pag. 64 în legătură cu Miron Barnovschi, se referă la același op, pag. 88. Cf. și *Hronicul*, pag. 179—180. În Istoria imperiului otoman, trad. cit., pag. 149 nota 36, pomenind pe Cassiclu Vodă, adică Tepeș, pe care-l confunda cu Tepeș, spune afiș de greșit că Dracula a fost în Moldova „cu mult mai înainte“ de Dragoș și afirmă că despre aceasta va vorbi mai pe larg într'alt loc, nu se referă la intenția autorului de a scrie toată Istoria Romînilor, ci *Descriptio Moldaviae*, care în vremea redactării acestei note, era numai proiect și autorul nu-și alcătuisese nici cadrele generale ale lucrării. Celelalte argumente speciale pentru *Hronic* le vom discuta, cînd vom trata despre acesta.

godne și la nunți și 19) despre obiceiurile moldovenești la înmormintări. Partea a treia ne deslușește 1) despre religia Moldovenilor, 2) despre ierarhia bisericii moldovenești, 3) despre mănăstirile Moldovei, 4) despre graul Moldovenilor și 5) despre literale lor.

Pentru a duce la bun capăt această lucrare, pentru a epuiza chestiile aranjate în atâtea capitole, se cerea ca autorul să fie din atâtea părți informat, cum nu putea să fie orișicine. Situația înaltă a autorului, importantul rol politic ce l-a jucat, neobositul său zel de a se informa cât mai bine, a contribuit ca să ne poată da informații mai multe și mai complete decât oricare altul, despre cât mai exacta fizionomie a Moldovei dela începutul secolului XVIII. Chiar și vremea în care ne dă informațiile, ridică valoarea lucrării. Epoca ce a urmat, vremea fanariotă va produce transformări mari în statul și societatea moldovenească, cu toate hipostasele acesteia.

Dar lucrarea lui Dimitrie Cantemir se referă și la trecut, pe care a-l expune „mai pe larg... ne oprește acea mare întunecime, care învăluiește toate istoriile neamurilor aceluși timp”—zice autorul, când vorbește despre alegerea domnilor. Despre trecut găsește de multe ori așa de puține știri, dar se consolează ca un nou Sallust în chipul următor: „a da știri despre acest lucru chiar dela începutul neamului nostru, ne-a oprit *negrija strămoșilor, cărora le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decât să scrie*“.

Scriind *Istoria imperiului otoman*, Dimitrie Cantemir ne-a dat din cînd în cînd știri de istorie românească. Redactînd *Descriptio Moldaviae* trebuia să facă totdeauna legătura dintre prezent și trecut—așa își făcuse autorul programul, conform căruia viața istorică din Moldova va fi expusă mai pe larg sau mai pe scurt, după cîtă nevoie are pentru a desluși situația de azi, sau după cîtă informație găsea în izvoare. Pentru multe chestii și situații, a căror origine o căuta și evoluție încerca să o determine, izvoarele de orice fel erau foarte nesatisfăcătoare la diferitele întrebări. Mai ales despre situația internă a țării, despre variațiile vieții sociale, economice, culturale, informația indigenă, cronicarii au așa de multe lipsuri. Autorul n'a avut arhive la dispoziție. Amintește „documente”, 1 diplome domnești, 2 registrele statului despre veniturile din Cîmpulung etc., pe care în scurtele-i domnii sau fiind la curtea tatălui și a fratelui avusese prilej să le cunoască. Dela Moldovenii refugiați cu el în Rusia, Cantemir putea să afle cîte ceva din ceiace-l interesa; mai ales Ion Neculce, fostul său hatman și nepot prin alianță, 3 i-a putut da informații

1 Trad. cit., pag. 91.

2 Ibidem, pag. 131.

3 Ion Neculce ținea în căsătorie pe fiica lui Lupul Bogdan și a domnișei Ruxandra Cantemir.

prețioase. Dela Moldovenii săi a putut afla Cantemir despre stinca cizelată de natură în chipul unei bătrîne înconjurată de oi pe virful Ceahlăului. Autorul adăoga numai explicația, că a putut servi în vremuri depărtate la cultul păgîn. Tot dela aceștia poate a aflat despre oile dela Soroca, care au o coastă mai mult decît celelalte, despre oile sălbatice moldovenești, despre rîmătorii din ținutul Orheiului cu unghia nedespîcată, ca de cal, despre ieruncă, găina sălbatică, proastă și surdă. Cantemir culesese material și din izvoarele, în baza cărora scrisese *Istoria imperiului otoman*—este interesant de notat că Dimitrie Cantemir după prepararea Istoriei turcești a ajuns a scrie Istoria romînească, iar d. Iorga învers,— multe fapte—și aici e foarte prețios—le știa prin sine însuși din experiență. Ce prețioase sînt tocmai din aceste motive capitolele despre alegerea, confirmarea și scoaterea din scaun a domnilor moldoveni, sau detalierea ceremoniilor în legătură cu acestea. Astfel din *Descriptio Moldaviae* ar reeși că Constantin Vodă cel Bătrîn a lăsat testament, în baza căruia fratele cel mai mare a fost sacrificat desemnîndu-se ca domn fiul mai mic. Altădată vorbind despre procedura penală din Moldova, scrie: „Boerii, dacă au întrebuințat pentru trebuințele lor private ceva din visteria statului, ori dacă au pus la cale vre-o conspirație împotriva domnului, ceiace din pricina firii nestatornice a Moldovenilor, nu rar se întîmplă, fără să se mai consulte ceilalți boeri, ei pot fi pedepsiți de domn cu viața și cu averile lor. Dacă însă din întîzire nu este de temut vre-un rău, și nici nu este teamă că ceilalți conjurați, din necesitatea schimbată în virtute, ar urma sfaturile lor, domnul, ca să arăte dreptatea judecătii sale și ca să inspire spaima în ceilalți, poruncește, ca răzvrătutul să fie adus în divan, și dacă din scrisorile interceptate ori din alte dovezi, se convinge de trădare, îi hotărăște pedeapsa capului ori altă pedeapsă”. 1 Nicăiri în lucrările sale Cantemir n'a dat așa de clar justificarea teoretică a judecătii sumare, care sfîrșise viața lui Velicico și Miron Costin.

Această calitate face din *Descriptio Moldaviae* un izvor de primul rang pentru începutul secolului XVIII și un complement foarte prețios la expunerea cunoscută cronicărească. Oare care ceremonii dela curtea moldovenească pentru jumătatea a doua a sec. XVII avem și'n Călătoriile patriarhului Macarie, în memoriile lui Kemény, în citeva descrieri lăsate de solii poloni spre Turcia: pretutindenea în acestea sînt lipsuri mari. Despre organizarea administrativă a Moldovei avem adaosul dela cronica veche moldovenească în prelucrarea lui Nicolae Brzeski din vremea lui Alexandru Lăpușeanu, 2 știrile din Cronica țării Moldo-

1 Trad. cit., pag. 127-8.

2 I. Bogdan, Vechile cronice moldovenesci până la Urechia, București 1891 pag. 233. Cf. și textul din Arhiva istorică a lui Hasdeu ed. Kogălniceanu, Letopiseje ed. a 2-a.

vei și a Munteniei de *Miron Costin* ¹ și adaosul dela poemul polon. Sint însă multe știri, care se găesc numai în *Descriptio Moldaviae* într'o formă complectă, aiurea întâlnindu-se numai fragmente. Autorul a trebuit în atitea părți să caute știri. Aceste știri găsite în operele străinilor de multe ori erau colorate cu dușmănie. Când prezenta în cartea sa însă fapte și informații foarte greu accesibile străinilor, autorul putea fi ispitit să cază în exagerări eufemiste. Cantemir însă totdeauna tinde spre adevăr. Dominat de nostalgia trecutului glorios, autorul vede prea des chiar în culori negre vremurile sale. El zice odată: „Cei care vor să descrie moravurile Moldovenilor, lucru de altfel cunoscut la puțină streini ori chiar de nimeni, iubirea de patrie insistă și poruncește să încărcăm cu laude acel popor, în care ne-am născut și să recomandăm pe locuitorii unei țări, care ne-a dat viața. Se opune însă spiritul de adevăr și ne oprește să afirmăm cele ce dreapta judecată ne sfătuește că sint de reprobate. În adevăr va fi mai folositor pentru patrie ca să se pue sincer sub ochii locuitorilor ei acele defecte, de care sint plini, decît să fie înșelați cu o lingușire măgulitoare și cu o scuză ghi-bace, încît să creadă că sint împlinite de dînșii corect cele ce toată lumea de pe glob crescută în moravuri mai fine condamnă”. ² În *enciclopedia sa moldovenească*, cum s'ar putea numi cu drept cuvînt *Descriptio Moldaviae*, arată calitățile Moldovenilor, dar nu uită să înșire defectele, de care—afirmă Cantemir—nu au în număr mai mic, decît alte popoare. Moldoveanul țaran dela sfîrșitul secolului XVII era dirz și semeț, îndrăzneț, certăreț, dar glumeț și vesel. Cantemir vede deosebiri de temperament între țaranul din țara de sus și cel din țara de jos. Lupta cu vinul dintre Moldoveni și Munteni pe podul Focșanilor, cînd Munteanul umflat de prea multă băutură a murit, este ceva luat din graiul comun moldovenesc. Cantemir însă nu ține socoteală de evoluția istorică și de prea marea influență a situației politice asupra firei temperamentului poporului, cînd îi înșiră defectele. El adică se întreabă și nu știe să răspundă, cum acești Moldoveni dela sfîrșitul sec. XVII n'au putut fi supuși, desființați politicește cu sabia de cătră Turci, așa cum fuseseră Ungurii, Sirbii, Bulgarii și prea înțeleptul popor al Grecilor. Cărțile sale mai cu dinadinsul întrebate i-ar fi putut răspunde, că principatele romîne s'au epuizat apărîndu-și solul și oprînd pătrunderea Turcilor înspre nord, că Grecii din 1453 nu erau Grecii antici etc., că țararii dela sfîrșitul sec. XVII erau așa de mult la discreția arbitrară a stăpînilor de moși, a strîngătorilor de dăjdi, a lăcomiei domnești și turcești, care scotocea prin cele mai depărtate taințe, cum afirmă de altfel însuși autorul. Pentru cine să adune pe acele vremi țaranul? Lucrarea are fapte inedite și singulare. De unde am ști noi fără spusele lui Cantemir, că Vasluenii sint singurii Moldo-

1. I. Bogdan, *Cronice inedite aîngătoare de Istoria Romînilor*, București, 1895, pag. 178 și urm.

2. Trad. cit. pag. 151.

veni, care nu primesc oaspeți : cînd știau că vine vre-un oaspe, ei se îmbrăcau în zdrențe și cereau de pomană dela călător.

Cantemir nu înțelegea greutatea de plumb a situației politice asupra fizionomiei sociale și economice a Moldovenilor, nu înțelegea urmările faptului că aproape cu totul vom fi prinși în felul de viață turcesc, cum nu va înțelege mai tîrziu Carra, Bauer, Thornton și alții alții.

Generația moldovenească dela sfîrșitul secolului XVII va fi în cadre generale repetată între 1800—1837. Se ridicase o pleiadă de tineri, care ar fi dorit mult să schimbe anumite părți din edificiul țării, dar nu vedea că prefacerea trebuie să fie generală, restituirea trebuie făcută pentru toți și numai într'un nou edificiu, complect restaurat se pot căuta urmașii acelor Moldoveni vechi, isprăvile cărora le amintea cu evlavie Cantemir.

În același fel cite pasagi interesante din considerațiile optimiste, or pesimiste mai mult ori mai puțin asupra vremii sale, cer discuție !

Uneori așa e și pentru părțile în care ne relatează situațiile mai vechi, considerînd faptul că trata chestii, care cu cită amplitudine voia el, nu mai fuseseră tratate de nimeni, iar altele mai mult ori mai puțin. Așa se explică asimetria diferitelor capitole.

Cantemir și aici își citează izvoarele. Avea la dispoziție „tiparul cel vechiu“, cum îi zice în *Hronic*, sau poate ediția din 1711 a lui Dlugosz ¹ cu anexele sale, Orichovius ² și Sarniccius ³, un manuscris cu istoriile lui Herodot, în care ar fi citit despre Taifali, ⁴ se referă la Cavatius, ⁵ la Piasecki, la analele Rușilor, ⁶ la Sozomen, ⁷ la Ammian; ⁸ se atribue lui Ptolomeu de bună samă din vre-o prelucrare tîrzie, ce nu-l aparține; ⁹ cunoștea pe Bonfini, ¹⁰ pe Matei Pretorul, ¹¹ Pandectele lui Leunclavius (146 și cap. 71). ¹² Își aducea aminte de cronică lui Ureche în forma ei interpolată, unde se spunea că boeriile moldovenești le-a înflințat Alexandru cel Bun după ce împăratul Ion Paleolog i-a dat titlul de despot și diadema regilor, că și-a format curtea după modelul celei constantinopolitane etc.. Forma interpolată a cronicei lui Ureche, Cantemir o amplifică cu tradiția dela Neamț? ¹³ Din opera lui Nicolae Costin știe că Soroca

1 Trad. cit., pag. 54 nota 150.

2 Ibidem, pag. 20, 150.

3 Ibidem, pag. 37 nota 150.

4 Ibidem, pag. 29.

5 Ibidem, pag. 180.

6 Ibidem, pag. 166.

7 Ibidem, pag. 37 nota.

8 Ibidem, pag. 21, 35 nota.

9 Ibidem, pag. 21.

10 Ibidem, pag. 23 nota, 26, 36 nota 2, 37 nota.

11 Ibidem, pag. 35 nota.

12 Ibidem, pag. 37, 54, 60.

13 Cronică lui Ureche este amintită cu titlul : „Analele noastre“ (pag. 59, 99), „Analele țării“ (pag. 110, 131, 134), „Cronici moldave“ (pag

se zicea în vechime Olchionia și o așează acolo, unde era Car-sidava. ¹ Altădată scriind despre Despot, căruia greșind îi dă ajutoare turcești, ca să ajungă domn, ne spunea că „istoricii noștri“ îl zic *eretical*, iar vorbind despre al doilea descălecat scrie : „fiindcă *istoricii neamului nostru* mărturisesc toți într'un glas că Moldovenii, când s'au întors din Maramureș în patria lor cea veche, au găsit țiguri și cetății pustii, de aici nu fără dreptate se poate vedea că întemeierea lor trebuie pusă în timpuri cu mult mai îndepărtate“. ² „Istoricii noștri“, „istoricii neamului nostru“ nu pot fi decât Ureche și Costineștii.

Depozitul principal de știri era reprezentat prin cronică la Ureche în forma ei interpolată, ale cărei știri le utilizează nu având textul înainte, ci, după cum își aducea aminte el și cărturarii moldoveni pribegiți împreună cu el, și iarăși în primul rând trebuie să ne gândim la Ion Neculce. Dacă Cantemir ar fi avut la dispoziție o cronică moldovenească, când scria *Descriptio Moldaviae*, cum se explică marile erori, pe care le întâlnim la șireaua domnilor d. e. după Cantemir, Roman I este fiul lui Lascu etc.. Cei doi frați, care se luptă pentru domnie, pomeniți la anul 1359 în cronicile lezești, la Cantemir își vecuesc ambițiile după Ștefan I și înainte de Ioga. Același Cantemir are și el un domn Ștefan după Petru Vodă, care va fi înlăturat de Roman, fiul lui Iliăș Vodă. De unde ia însă că auzind de moartea lui

111). Pentru tradiția dela Neamj vezi Cartea prea frumoasă numită Minunile Maicii Domnului... scrisă grecește de Agapie Crilteanul Agioritul... ed. Neamj 1847, pag 148 și urm. George mitropolitul Moldovei în 1723 consemna următoarele : Subt Alexandru cel Bun trecu prin Moldova venind dela Beciu „gînerile chesarului“ (?) Ion Paleolog, viitorul împărat țarigrădean. I-au eșit înainte Alexandru Vodă cu mitropolitul Iosif, care cu ieromonahul George *Ceambiac bogoslovul* a fost la soborul al optulea ; boerii de divan asistau la această înlîmpinare. Ion Paleologul se interesă de poporul, de statul, de biserica moldovenească etc. I s'a spus că Moldova este independentă, că bisericește ține de Ochrida. Atunci acela făgădui că va face mitropolia Moldovei independentă ca Ochrida și Ciprul. Ajuns în Constantinopol convoacă sobor a 4 patriarhi și toți mitropoliții, în care se scoate Moldova de subt Ochrida. Holărirea scrisă pe pergament fu trimisă domnului moldovean. Mitropolitul George a văzut însuși aceste cărți, care au existat în mînăstirea Neamșului „până la stricarea și răsîpirea țării, ce s'au întîmplat în domnia lui Dumitrașcu voevod“. Ion împăratul a mai trimis lui Alexandru Vodă coroana imperială și alurghidă, pot observat de domni până în vremea lui Alexandru Lăpușeanu, mitropolitului o sfință icoană a Maicii Domnului, mltră și sacos, iar doamnei Ana icoana Sf. Anii, care fu așezată în mînăstirea Bistrița, pe cînd icoana Maicii Domnului fu lăsată la Neamj.

Pergamenturile soborului din Constantinopol au fost celile de Nicolae Milescu la 17 Febr. 1655.

Fratele lui Postolache Milescu – se adaogă – a fost și capuchehaie a lui Ștefan George. Fiind la Constantinopol a tradus biblia, care apoi fu lipărită de Șerban Cantacuzino. Ștefăniță Lupul îl însemnase la nas. – După Bralski Trud 1860 cart. 3 pag. 21 apud Golubinski, Privire scurtă asupra istoriei bisericei etc. trad. Caracivoevanu, Iassi 1897 pag. 44 nota, unde se afirmă fără să se indice izvorul – că tradiția de mai sus cu împăratul Ioan Paleolog și autocefalizarea bisericii moldovenești era cunoscută cătră sfîrșitul sec. XVI, adică mitropolitului George Movilă.

1 Ibidem, pag. 31 nota 2.

2 Ibidem, pag. 39, 62.

Ștefăniță Vodă, măjerița din Hirlău a mers la boerii adunați să aleagă un domn nou și le-a arătat hrisovul, prin care Ștefan Vodă cel Mare o scutise de dări și declarase că Petru este fiul său: astfel ajunge domn Petru Rareș. Nu este evidentă aici contribuția lui Neculce?

Nu știe nimic despre Alexandru Cornea și din acest caz, cași din altele reiese că neavînd la dispoziție textul cronicei lui Ureche, Cantemir a utilizat pe Bielski, la care în cursul textului acestei lucrări trimite pentru Polovți etc. ¹ După Bogdan, fiul lui Lăpușneanu, adaogă că voturile boerilor îi dau domnia—repetă atitudinea lui Bielski—lui Ioan Armeanul „om foarte învățat în limba latinească și grecească, fost coleg de școală cu acel vestit erudit grec, Ioan Lascaris, ale cărui scrisori adresate lui există și azi în *Turco Graecia* lui Crusius”. ² Domnia lui Petru Schiopul și Iancu Sasul are alțtea lacune, cași a lui Aron, căruia pe nedrept i se impută că a dat Turcilor Tighina, în loc să scrie despre satele cedate hanului de cără Ierimia Movilă. După Ștefan Răzvan nu se amintește trecerea glorioasă a lui Mihai Vi-teazul prin Moldova, ci se introduce imediat Ieremia Movilă.

Nici seria domnilor din secolul XVII nu este exactă. Cînd scria *Descriptio Moldaviae*, nu avea cronica lui Miron Costin, are însă știri interesante pentru unele domnii, din care cîteva merită anume amintire. La Miron Barnovschi, pe care-l face Polon—Miron Costin îi zice „om de țară”—spune că din cauza trecerii lui Miron în tabăra polonă, boerii abdic de dreptul de a-și alege domn, boerii, „dădură Turcilor de bună voe dreptul de a face domn, numai că acesta să fie de viță domnească și de religie ortodoxă”. ³ Miron Costin spune altceva, ce face numai interpretat prin exagerare poate să dea explicarea lui Cantemir. ⁴ La Moise Movilă, ne spune că a fost dăruit de sultan cu trei tuleri; aceasta în Istoria imperiului otoman o spune la Ieremia Movilă. Domnia lui Vasile Lupu a fost jug pentru Moldoveni; la Duca „născut dintr’un neam necunoscut” ne spune că a putut obține prin bărbăția lui nu numai cea mai mare demnitate a Moldovei: domnia, ci și pe fiica domnului ca soție. Anastasia, era fiica din altă căsătorie a doamnei lui Dabija.

La domnil următori se aruncă cite-o lămurire, care se întilnește și în Istoria imperiului otoman. Dar Constantin Cantemir, zis cel Bătrîn este Constantin III, nu al doilea, cum scrie Cantemir, care nu consideră domnia moldovenească a lui Constantin Șerban. Dimitrie Cantemir este desemnat moștenitor de tatăl său pe patul de moarte și îl ung dol patriarhi: cronicile amintesc

¹ Ibidem, pag. 40.

² Ibidem, pag. 63. Atribuirea greșită, ce o face D. Cantemir, derivă dela aparatul explicativ adaos la scrisoare. Cf. *Turco-Graeciae libri octo*. ed. Basel 1584 pag. 247 și urm. Și aici Cantemir cita din memorie?

³ Ibidem, pag. 64.

⁴ Miron Costin, *Letopiseșul* ed. Kogălniceanu ed. 2-a pag. 296 (ed. V. A. Urechia).

pe Gherasim de Alexandria și Iacob de Țarigrad,¹ Turcii aprobă însă în domnie pe Constantin Duca : intervenția — nu ne-o spunea aici — fusese a lui Brîncoveanu. Apoi avem o știre prețioasă: mărturisirea că sultanul ar fi destinat domn după prima domnie a lui Constantin Duca pe Dimitrie Cantemir. Acesta însă abzise în favoarea fratelui său mai mare, Antioh. Constantin Brîncoveanu era „vrăjmașul de moarte” al neamului cantemiresc. Este curios că seria domnilor nu este exactă nici chiar pentru vremea colorată în istoria Moldovei prin intențiile politice ale autorului. Lipsește prima domnie a lui Mihai Racoviță; la domnia a doua a acestuia termină zicînd că serascherul de Silistra i-a provocat mazilirea acuzîndu-l de defectie, pe cînd Neculce arată apriat că Brîncoveanu prin oamenii săi avizase pe sultan că Mihai Vodă vrea să se hăinească, să treacă la Ruși. Din lipsa iarăși a unei informații mai amănunțite, și concluziile scoase din seria domnilor pentru a stabili dreptul de succesiune la tronul moldovenesc, sînt șubrede. Căci să luăm una singură: la punctul al treilea afirmă că după stîngerea neamului Drăgoșeștilor pînă în vremea Movileștilor alegerea domnilor a fost lăsată de Turci în sama boerilor, iar cu ceva mai înainte ne spunea că Petru Schiopul, care a fost fiul lui Mircea pretendent muntean și nu domn, cum din cronica lui Ureche își aducea amînte Cantemir, a fost impus de Turci domn țării. A încerca la începutul secolului XVIII să dai o soluție alegerii și dreptului de succesiune al domnilor Moldovei, era o îndrăzneală, considerînd că nici genealogia diferiților domni nu era deslușită. Cantemir a dat mai mult decît orișicine, iar erorile derivă din graba, cu care redacta lucrarea, pentru ca să-și înceapă opera sa fundamentală: Istoria Romînilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele sale.

Cu informația ce o avem azi la îndemînă, găsim lipsuri în toate capitolele *Descrierii Moldovei* și părți de corectat. Întrebarea trebuie pusă altfel: cunoștea Cantemir, ce se știa în vremea sa despre faptele în legătură cu trecutul nostru și dacă izvoarele sînt utilizate cum trebuie. În această privință numai comparația lucrării lui Cantemir cu opera Costineștilor ne dă adevărata măsură a valorii, cită o are *Descriptio Moldaviae*.

O trăsătură comună leagă pe Miron Costin de Cantemir și indică predilecția amîndurora pentru aceleași *epoci ale istoriei romîne*. Două lucrări scrise polonește ale lui Miron Costin și una scrisă romînește² tratează primul și al doilea descălecat, adică originile, care preocupă și pe Cantemir în două lucrări. Miron Costin ne-a lăsat pagini de istorie aproape contemporană sieși. Cantemir la rîndul său scrie și stăruie de atîtea ori însem-

¹ La cele două amintite se adăogă: De neamul Moldovenilor. Din ce țară au eșit strămoșii lor, vezi ed. G. Giurescu, Comisia istorică a Romîniei, București, 1914.

² În *Vita Constantinii Cantemyrii* (Operele ed. Acad. Rom. VII) pag. 76 se arată că la căpătîul muribundului Constantin Cantemir era și Dositei, patriarh de Ierusalim.

nind evenimente din vremea sa și cea din trecutul nu prea depărtat de sfârșitul secolului XVII.

Nu se poate afirma că Miron Costin pentru origini este mai bine informat decât Cantemir. Trăsătura de unire, care leagă ca rezultat al cercetărilor pe Cantemir, Costinești și Constantin Cantacuzino stolnicul, este: constatarea unității neamului românesc de pretutindenți și originea lui romană în legătură cu cucerirea Daciei de Traian. Se despart numai în ceiace privește originea Romînilor din Balcani. În *Hronic* Cantemir va scrie: „Moldoveanii, Munteanii, Maramorășeanii, Romîni de peste Dunăre și Coșovlahii, din țara grecească . . . toate aceste năroade, dintr'aceiași Romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vreamilor istorii mărturisesc”.¹

După *Descriptio Moldaviae* cei mai vechi locuitori ai pământului românesc au fost Sciții, pe care cași Miron Costin îi va coborî din Tătari. În vremea Grecilor sînt Geți și Daci, iar în vremea Romanilor Daci, asupra cărora triumfează Romanii. Traian parte îi stîrpește, parte îi împrăștle prin diferite locuri, Dacia rămîne provincie romană colonizată și avea trei părți: măluroasă, mijlocie și muntoasă, împărțire, care nu se mai admite azi. În altă parte a lucrării scrie însă, că Romanii din Dacia au avut servitori daci, unii soții dace, dela care s'a introdus în limbă o sumă de cuvinte dace.² În fața seriei de barbari, care nu se mai intrerupea, Romanii se vor retrage în munți, cei din Moldova în Maramureș. Cînd se vor reîntoarce cu Dragoș, fiul regelui (sic!) Bogdan, vor găsi „cîmpi mînoși, udați de rîuri, tîrguri și cetăți întărite, dar *deșerte de locuitori*“. Romanii rămași singuri la nord de Dunăre și'n munți totdeauna și-au avut regii lor. Bogdan, tatăl lui Dragoș, derivă din acel Ioan „domu prea vestit al Romînilor“, cu al cărui nume ne întîlnim în cronica lui Niketas Honiates.³ Toți cei aduși de Traian fuseseră cetățeni romani, deci nobili. Mai tîrziu au venit și streini în Moldova. Descălecătorii fiind toți nobili și-au adus mină de lucru din țările megiașe. De aceea „țăran curat moldovenesc nu este nici-unul“⁴, ceiace arată și faptul că țăranului i se zice vecin. Cu această ocaziune Cantemir ne dă date interesante despre țăranii vremii sale din Moldova. În Moldova de sus sînt mai multe gospodării țărănești, pe cînd în cea de jos boerii au cumpărat cele mai multe gospodării, au fost supuși și o mare parte dintre răzeși vinzîndu-și proprietatea boerilor. Nu este stabilit, cit să lucreze țăranul proprietarului, de moșia cărula ține. Stăpinul nu-i poate lua însă averea particulară: banii și vitele. Bătîndu-l poate însă să-l ia cu sila orice. N'are drept să-l omoare, nici să-l vinză

¹ *Hronic*, pag. 153; cf. și pag. 157; *Descrierea Moldovei*, trad. Pascu, pag. 182 etc.; *Hronic*, pag. 242: Arbănașii și Coșovlahii, care locuiau—știa Cantemir—in Epirurile amîndouă.

² Trad. cit., pag. 15—17, 124, 181.

³ Pag. 53—54, 121, 16, 50, 138.

⁴ Pag. 146 și urm.

În afară de satul în care s'a născut. După Cantemir „țărani moldoveni sînt cel mai nenorociți, dacă bogăția pămîntului și sămănăturilor nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor“. Și'n *Hronic* Cantemir va accentua, că boerimea țării de sus are mai mulți moșci podani Ruși, decît de alte neamuri. 1

Liber este oricine, care are proprietate sau dovedește că strămoșii lui au avut cîndva vre-o bucată de pămînt și atunci poate fi primit între călărași, curteni și aprozi.

Cantemir încearcă să ne facă și o oarecare schiță istorică a nobilimii moldovenești. Nu se poate afirma—spune el—că Dragoș a împărțit gradele superioare civile și militare după felul și mulțimea titlurilor de noblețe ale tovarășilor săi, cu care a descălecat Moldova, ci după vrednicie și nobilii au dat nume satelor 2. Mai înainte ne spunea că Teodor Cantemir pîrcalab de Chilia și de Smil (sic!), care apăruse acele locuri cu vitejie în contra Tatarilor, după ce acestea au fost ocupate de Turci, și-a părăsit proprietățile părintești și a fost dăruit de Ștefan cel Mare cu trei sate în ținutul Fălciu, și a fost făcut mai mare peste cordul Chigheciului și mare căpitan al călăreților chigheceni. Strămoșul astfel inventat al lui Cantemir, dela Silișteni se va zice Silișteanu.

Nobili străini, sirbi, bulgari, greci, tătari, poloni, cerchezi etc. se refugiară în cursul vremii în Moldova și fură primiți de domni în demnități de boerie, după cum mai mulți moldoveni fuseseră cooptați în nobilimea poloneză. Despre Costinești d. e. scrie că sînt Sirbi. De unde ia această știre? Altădată ne spunea că domnul poate să dea slujbele oricăror persoane ar vrea, fie chiar din treapta cea mai de jos 3. Cea mai mare slujbă din țară, marea logofeție, putea să fie dată unui țaran, dacă vroia domnul.

Boerimea este împărțită în trei categorii 4. Domnul nu poate scoberii pe un boier la un grad mai jos, îl poate însă mazili din slujbă. Dar Cantemir nu arată, ca să nu mai rămie nici o controversă pentru barierele celor trei categorii de boieri. El ne spune că locul dintîiu s'a dat boierilor, pe care domnii îl ridicau la serviciile cele mai înalte, sau erau urmașii unor astfel de familii. Curtenii avînd proprietate strămoșească un sat sau două, constituiau clasa a doua, fără ca să fie însă boeri, categoria a treia o alcătuiau călărașii, sau uzufructierii moșiilor dăruite de domn, pe care-l însoțeau la războiu pe socoteala lor.

Cantemir amintește și o a patra categorie: razeșii, care mai mulți locuiesc un sat și-și lucrează singuri pămînturile sau prin muncitori tocmîți. Aceștia, după același Cantemir, s'ar putea numi mai curînd coloni liberi, nu nobili.

1 *Hronic*, pag. 325.

2 Pag. 138 și urm., 131.

3 Pag. 107, 57.

4 Pag. 86, 139, 100 (despre curteni). Dar Miron Costin în raportul său le zice: boieri.

Constantin Mavrocordat va încerca să discifreze această situație și să stabilească o normă, să stabilească *niamuri* etc. Într'altă parte a lucrării sale ¹ Cantemir vorbește mai pe larg de boeri. Tratează mai întâiu despre *boerii de sfat* care erau: 1) logofătul, (Miron Costin ne spune că semnul demnității logofătului era un baston verde încrustat cu osulețe vopsite galben-auriu, iar Cantemir zice că purta la gît un ghiordan atirnat de un lanț de aur.); 2) vornicul de țara de jos [=dela Dunăre la Iași]; și aici Costin adaogă că bastonul îl era albastru împletit cu aur; 3.) vornicul de țara de sus (=dela Iași la Hotin, Soroca); 4) hatmanul, care era și părcalabul Sucevii, După Miron purta baston roșu împletit cu aur, iar în tabără buzdugan. Acesta din urmă afirmă că e o funcție nouă introdusă de Ieremia Movilă. Noi însă știm că era mai veche și se dădea numirea polonă portarului Sucevii încă în vremea lui Lăpușneanu. (Nicolae Brzeski amintește de hatman-vornic); 5) postelnic mare; 6) spătar mare. (Despre ținuta acestuia Costin dă mai multe deslușiri: cînd la sărbări și sărbători ține în stînga sabia, iar în dreapta buzduganul domnesc, are halne și șapcă aurită. În zile obișnuite, cînd merge domnul la biserică, poartă aceste insignii spătarul al treilea). După ambele informații marele spătar administrează jumătate din ținutul Cernăușilor, deși Cantemir într'altă parte, la descrierea ținuturilor atribue marelui spătar administrația întregului ținut. Același însă spune mai înainte, că dijma ținutului Cernăuți revine marelui logofăt, care prin urmare trebuie să fi avut de administrat cealaltă jumătate din ținut. 7) Paharnicul mare ar avea și administrarea ținutului Cotnari, care localitate mai înainte fusese arătată ca fiind în ținutul Hărlăului. Și Costin îl amintește cu stărostia Cotnariilor, nu ne dă datele prețioase ale lui Cantemir despre această slujbă, dar ne spune ce a uitat Cantemir să scrie, că la oștețe domnești, era îmbrăcat cu caftan aurit și încins cu un briu roșu. Amîndouă izvoarele adaogă la aceste slujbe înalte și pe vistier, slujbă foarte rea azi, zice Costin, avînd necontenit griji multe și mari.

Boerii de divan sînt de trei ranguri. Stolnicul mare, comisul mare, medelnicerul mare, clucerul mare, serdarul, marele sulger, jltnicerul mare, pitarul mare, șătrarul mare, armașul mare, logofătul al doilea, ușarul mare, aga, postelnicul al doilea, logofătul al treilea, căpitanii de darabani țîn de rangul prim, deși serdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea, precum și căpitanul darabanilor se consideră la ordinele celorlalți, deci ar ține de categoria a doua. Tot rangului întâiu se socotesc vameșul și cămănarul. Costin termină seria boerilor de divan cu aga și ne dă informații despre îmbrăcăminte, care nu sînt în Cantemir, detaliînd și alte părți ale diferitelor funcții. Stolnicul mare apare la masa domnească în caftan cu flori de aur, încins cu briu roșu și are sub ordinele sale pe grădinari,

pescari, administrarea lacurilor de lângă Prut și Nistru, lacurile dunărene fiind atunci în mîna Turcilor. Și medelnicerul mare are caftan cu flori și e încins cu briu. Tot cu briu roșu erau încinși și medelnicerli mici, care umpleau la masă paharele cu vin. Despre serdar ne spune că trebuia să-și aibă sediul sau în Lăpușna sau în Orhei.¹ În *Hronic* va da și detaliul, că oștile țării de jos erau mai înainte sub comanda vornicului respectiv, pe cînd în vremea sa le comanda serdarul, care ascultă de ordinele hatmanului.²

Cantemir ne înșiră și pe boerii de rangul al doilea și al treilea, dîndu-ne informații, care sînt unice în cartea lui. Slujitorii interni ai curții domnești se ziceau boerinași.

Ni se prezintă și numele familiilor boerești din Moldova, dintre care unele sînt foarte vechi, altele însă au origine foarte proaspătă: se pot recunoaște boerii, mulți boeri făcuți, ridicați de Constantin Cantemir și de înaintașii imediați ai acestuia.³ Și cronica a însemnat supărarea boerilor mari pe Constantin Cantemir. „Erau la curtea domnească boeri mari tot feciori de mojiți, Codreni și Gălățeni, și zicea Cantemir Vodă că domnul face niampurile, domnul le stinge; și-i erau urîți feciorii de boieri, să nu-i vază în ochi, de pă cum îi era natura lui”—a însemnat Neculce.⁴

Scriind despre boerimea vremii sale Cantemir este prins de nostalgia vremurilor trecute, mai bune. Se indignează că'n vremea sa „mîndria crește cu sărăcia”, că fel de fel de oameni sînt ridicați la cele mai mari slujbe. Așa își explică Cantemir că printre cei mai mari boeri se întilneau în vremea sa „oameni trufași, aroganți, presumțioși, incapabili nu numai de a administra statul, ci lipsiți total de disciplina moravurilor, oameni, în care nimic nu vei găsi de lăudat, decît doar că natura lipsită de educație și instrucție, a dat unuia sau altuia vre-o calitate”... Societatea moldovenească, în care Cantemir era un întirziat, se găsea în preajma epocii fanariote, pentru a cărei înțelegere Cantemir răbojindu-și impresiile ne da cheia necesară.

Din nici o altă parte nu știm pentru secolul XVII așa de detaliat ceremonia instalării și confirmării în diferitele slujbe boerești, cum o arată *Descriptio Moldaviae*,⁵ unde ni se dau amănunte și despre obiceiurile Moldovenilor, despre ceremonia nunților și logodnelor, ne spune, cum se înmormîntau Moldovenii, ni se arată superstiții populare, cîntece etc., cum fără să le înțeleagă totdeauna ni le va descrie cătră sfîrșitul secolului XVIII Wolf, Sulzer, Raicevich etc..

De cîte ori este vorba de stat, Cantemir încearcă să ne

1. Miron Costin, Opere complete ed. V. A. Urechia, II, pag. 128 și urm.. Wolf în *Beiträge* etc. pag. 79—80 dă Chișinău pentru Orhei,

2 *Hronic*, pag. 244.

3. Trad. cit., pag. 140 și urm.

4 Ed. cit., pag. 240.

5 Trad. cit., pag. 143 și urm.

deie adevărate capitole de istorie, care însă considerind insuficiența informației de atunci, azi totdeauna au nevoie de comentariu.

Insistă foarte mult asupra originilor, care sînt curat romane și subliniază afirmînd că puținii Daci sau femeile dace ajunse soții ale Romanilor, n'au alterat compoziția adevărat romană a poporului moldovenesc, după cum nu a stricat-o străinimea refugiată și admisă în rîndurile noastre. Combate ideea lui Aeneas Sylvius că Moldova a fost numai loc de surghiun pentru Romani. Urmașii cetățenilor și soldaților romani aduși de Traian au locuit neîntrerupt în Dacia—teza aceasta a arătat-o apoi pe larg în *Hronic*,¹ —iar revenirea Romanilor cu Dragoș era a doua descălecare. Cantemir întîrzie totdeauna cu plăcere și detaliază, cînd e vorba de a arăta cea mai veche viață romînească pe plaiurile și cîmpiile moldovenești. Antichitățile îl interesează foarte mult. Totdeauna caută să identifice localități din vremea sa cu localități amintite în scriitori greco-romani, cînd amintesc aceste locuri.² amintește urme preistorice lângă Cosmin, Birlad, la Prut, unde cași N. Costin³ atribue lui Herodot că au fost Talfalii. Cantemir afirmă că el însuși a ordonat să se facă acolo cercetări.⁴ Unele tîrguri, cetăți după părerea lui ar putea fi nu numai romane sau genoveze, ci și dela Daci.⁵ Ni se descrie valul lui Traian, despre care, cași despre cetăți putuse ceti și'n „Istoria de Dachia” a lui N. Costin, deși același ceartă pe istoricii mai vechi și mai noi că n'au pomenit nimic despre această „mărturie veșnică” a romanității noastre. În *Hronic* specifică însă faptul că nu știe de unde au luat Miron și Nicolae Costin povestea cu *troianul*.⁶ Dar „țaran curat moldovenesc nu este nici unul”. Numele de *vecin* este o indicație că sînt din țările dimprejur. ⁷ Țăranii aduși din Polonia în Moldova de mijloc și-au uitat complet limba. Mai știu leșește și rutenește numai țăranii dela granița către Polonia.

După reîntoarcerea Romînilor în regiunile, cîmpiile, plaiurile mînoase, care au constituit țara Moldovei—numele îl explică aici și Cantemir după tradiția cunoscută a descălecării—urmă o înflorire repentină a vieții de stat, înflorire în strînsă legătură cu calitatea descălecătorilor și bogățiile țării, despre care autorul ne dă amănunte totdeauna binevenite pentru cercetători. Ștefan cel Mare a dat țării cele mai întinse hotare. Dar dela lupta cu regele Mateiaș, Cantemir ajunge la concluzii, care nu și găsesc sprijin în altă informație: în baza unul tratat de pace încheiat de Ștefan cu regele Mateiaș, cel dintăiu ar fi cîștigat pentru Moldova din șirurile de munți, care despărțeau de Ardeal, „acele părți,

1 Pag. 158.

2 Pag. 27 și nota, 28, 29, 30 nota, 31 și nota 1, 32, 33, 36.

3 De neamul Moldovenilor, ed. cit., pag. 46 aparat.

4 Trad. cit., pag. 29.

5 Ibidem, pag. 41.

6 *Hronic*, pag. 192.

7 Pag. 147-8.

care se aflau la mijloc între riurile care curg în Moldova. Așa dar o linie a fost dusă dela izvoarele râului Cîrîmuș, peste izvoarele riurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Trotuș până la riul Milcov¹. Epoca lui Ștefan cel Mare reprezintă apogeul statului moldovenesc și după el începe *descrășterea*, care va merge până „la sărăcia care este acuma”².

Ne arată, cum schimbaseră Turcii hotarul spre Marea Neagră. Luînd Basarabia și Thighina, hotarele moldovenești au fost trase mai spre nord așa că în vremea lui Cantemir, Moldova avea hotar în această parte Prutul, dela gură până la satul Traian „de aici la șanțul lui Traian peste riul Botna și în linie dreaptă la gura riului Bîcul, unde se varsă în Nistru”. Cantemir știa că provincia adaosă de Ștefan cel Mare la nord mergea până la gura râului Serafinet.

(*Va urma*)

I. Minea

1 Trad. cit., pag. 19.

2 Ibidem, pag. 20.

Balaurul

„Frații mei! a început cu mare putere comisul Ioniță, și s'a ridicat în picioare, cit era de nalt și de uscat; adevăr mărturisesc în fața lui Dumnezeu că istorisirea cuvioșiei sale părintelui Gherman mi-a zbirlit părul subț cușmă; dar ceiace vreau să spun eu e cu mult mai minunat și mai înfricoșat!

— S'ascultăm povestirea comisului... a strigat atunci cu glasul-i răpezit, moș-Leonte Zoderul. S'ascultăm povestirea cinsti-
tului comis! Să vedem dacă avem pe lingă noi ce ne trebuie și s'ascultăm. Chiar tare voiam să te rog, comise Ioniță, să nu-ți uiți datoria și cuvîntul. Noi, aici, decînd țin eu minte, încă de pe vremea Ancuței celei dedemult, am luat obiceiul să ținem sfaturi și să ne îndeletnicim cu vin din Țara-de-Jos. Gustînd băutura bună, ascultăm întîmplări care au fost. Socot eu, cinstite comise Ioniță, că nu se mai găsește alt han ca acesta cit ai umbla drumurile pămîntului. Așa ziduri ca de cetate, așa zăbrele, așa pivniță, așa vin,—în alt loc nu se poate. Nici așa dulceață, așa voiebună ș'asemenea ochi negri: eu parcă tot subț ei ași sta până ce mi-a veni vremea să mă duc la limanul cel fără de vifor... Nu trebuie să-ți încrunți sprîncenele, jupîneasă Ancuță, căci eu am fost prietin maicii tale. I-am căutat și ei în cartea de zodie, cum ți-am căutat și dumitale. Foarte bine și foarte adevărat i-am spus, și socot că nici dumneata n'ai rămas nemulțămîită.

— Ba am fost mulțămîită, răspuse hangîța rizînd.

— Se 'nțelege, căci altfel nu se poate, jupîneasă Ancuță; căci eu în tașca asta dela șold am carte veche întru care se spune tot adevărul. Cînd m'ai întreat, ți-am spus toate după rînduială: mai ales că porți după dumneata miros de busuioc și faci pe bătrîni să dorească anii tinereții.

— Asta-i foarte adevărat, întări răzeșul dela Drăgănești; însă asta o puteam spune și eu, fără carte de zodie.

— Se poate, comise Ioniță, și te poftesc, nu-ți uita cuvîntul. Cum am spus, asemenea povești numai la un asemenea han

se pot auzi. Deci am ascultat pe părintele Gherman, care iar s'a învălțat întru întristarea sa și tace. Ci eu nu știu, comise Ionță, dacă ai să poți a ne arăta ceva mai înfricoșat. Vă spun drept că numai odată, decind sînt, mi-am mai simțit așa inima, ca potîrnicea în cîngile șoimului“.

Hangița a întors spre bătrîn ochii ei aprigi, c'un glas pripit:

„Cînd ai văzut întăiu balaurul, moș-Leonte !

— Da, incuvîntă bătrînul, cînd am văzut întăiu balaurul“.

Toți ne-am întors pe dată cătră zodier, și s'a ridicat și părintele Gherman din barba sa.

„Ce vorbești de balaur, frate ? a întreat cu tulburare comisul Ionță, și s'a așezat la locul lui. Care balaur ?—Și ne privea încrucișat și nedumerit, parcă atunci căzuse între noi.

— Cînd am văzut întăiu balaurul... grăi cu liniște moș-Leonte. Eram așa, flăcău trecut de douăzeci de ani, și părintele meu mă învăța meșteșugul lui, căci și el a fost zodier și vracu care nu se mai afla pe lume. Și pe după Sîntiile, sînd cu el la tîrlă pe dealul Bolîndarilor, îmi arăta ziua buruenele și rădăcinile pămîntului, iar noaptea stelele cerului. Atuncea am văzut întăiu balaurul“.

Răzășul dela Drăgănești răsufflă prelung și aruncă o privire ca de dușman spre moș Leonte :

„Asemenea dihanie mie încă nu mi s'a arătat... mărturisii el, și glasul parcă-i era slăbit și fără curaj. Spune răpede, moș-Leonte, căci vreme mai avem destulă.

— Mult n'am de spus, se apără zodierul, fără decit numai ce-am văzut. Cu voia comisului Ionță, am să povestesc,—și mare dorință am să ascult pe urmă istorisirea dămîsale“...

Moș-Leonte își potrivea cu coatele chimirul, își pipăi tașca, și se uită în juru-i, ca să se încredințeze că oala cu vin i-i la îndămină. Era un țaran dela noi, de pe Moldova, ras și cu musteața albă, plin la obraz, volnic și c'oleacă de pîntece. Și cînd grăia și rîdea i se vedeau măselele ca niște bucăți de criță. „Cît am moara asta, striga el cînd avea chef, nu mă tem de Cea cu dinții lungi“...

Incepu a vorbi cam răpezit, cum îi era obiceiul.

„Apoi cum îți-ași spune eu mai degrabă asemenea întîmplare, cinstite comise ? cuvîntă el. Trăia la noi, la Tupilați, pe vremea aceia, un boier mare și fudul: îl chema Nastasă Bolomir. Era nalt și 'ncrunțat ș'avea pe piept o barbă mare cît o coadă de păun. Acu' se 'nsurase el de două ori, cu toată rînduiala. Și luase întăia oară o fată de boier dela Birlad, ș'aceia mult n'a putut suferi asprimile și minciile lui și s'a întors bolnavă și plîngînd la părinții săi. Iar de-al doilea s'a însoțit cu văduva unui grec Negrupunte: frumoasă femeie ș'aceia, și bogată. Dar n'au trecut doi ani decind le-a pus popa cununiile pe cap—și 'ntr'o toamnă am văzut-o galbănă și ovilltă, parc'o

bătuse bruma; și s'a dus la doftori prin strălătați, unde-a și murit. A rămas boierul nostru singur o vreme, și i se dusesse numele că-i mor nevestele. Erau muleri în sat, frumoase, dar proaste, care stupeau după dînsul, cînd îl zăreau, ca după dracu'. Tata chiar spusese rîzînd că deacuma cuconu' Nastasă Bolomir moare văduv, — dar nu-i pasă, căci are curtea plină de țigănci tinere... Așa trecînd o vreme, numai ce s'aude că boierul se 'nsoară iarăși. Cum se poate? Cu vre-o văduvă de cele de abanos, cu vre-o cneaghină de cele dela Muscali, care umblă cu ciubote de iuft și cu nagaică: numai așa femeie ar fi pe potrivă lui... Cînd colo, ce vedem noi? S'a dus la leș și s'a cununat chiar la sfînta Mitropolie, ș'a adus la Tupilați în droșcă cu patru cai o copilă ca de șaptesprezece ani. Cînd s'au dat jos la scara curții, deabia ajungea cu capul la barba lui. Și era bălae și rîdea, parcă era soarele. Iar babele, dela poartă și de pe lingă odăile slugilor, au prins a o căina ș'a o plînge: că-i așa de puțintică și de frumoasă, — ș'are s'o răpue și pe asta bărbosul. Iar Bolomir a luat-o așa, frumușel, de două degete dela mîna stîngă ș'o purta ca pe-un odor de mare preț pe treptele de piatră, așternute cu covor. Dar n'a apucat a o duce pînă sus, că numai s'a întors cătră dînsul rîzînd, a clătinat din cap și parc'a vrut să-l împungă cu niște cornițe; s'a desprins de el ș'a fugit singură înainte.

Era și tătucu de față. A clătinat el din cap și nu i-a plăcut o treabă ca asta.

Așteptăm noi o vreme, după vorba babelor: vedem că cucoana Irinuța nu-și pleacă fruntea. Ba-i eșiseră două ruje în obraji, și rîdea totdeauna arătînd niște dinți mititei ca de șoricel. Dar erau pe semne dinți ascuțiți, căci pe boierul nostru cel mare îl vedeam mai scăzut și mai tăcut. Avea cucoana Irinuța gust să se plimbe pînă la Roman, ori să se răpadă pînă la leș, apoi numai un deget mișca ș'o vorbă în gîna și cuconu' Nastasă își pleca barba și-i făcea pe voie. Acu' nevasta grămăticului și cu cămărășița aflaseră nu știu de unde că drăcușorul boierului nu-i nici bogată și nu-i nici din cine știe ce neam. Un fel de față a unei nepoate de-a părintelui mitropolit.. Așa zimbeau ele și făceau cu ochiul vorbind despre asta, cum îi treaba muierilor, că eu, ca un flăcău prost ce mă aflam, nu înțelegeam nimica.

Acu' într'o vară, mă aflam la țîrlă, precum am spus, și de la Sintilie venise la oi și tata; și stăteam într'o colibă de frunzari aproape de malul Moldovei, mai la o parte de ciobani. Și de-acolo dela noi se zăreau girlele și scruntarele și hanul acesta; la spate, departe, erau pădurile și munții pînă unde se vede ca o negură albastră. Ce se mai întimplase în sat, la curte, nu știam, și nici nu mă îngrijam eu de asta. Iaca 'ntr'un rînd, la amiază, fiind singur și priveghînd ceaiul pus în cujbă deasupra focului, — aud tropot de cal și văd cu mare uimire pe cuconu' Nastasă Bolomir oprindu-se și descălecînd la coliba noastră, în singurătate.

„Noroc bun, băiete, — zice, — tu ești feciorul lui Ifrim zoderul ?

— Sărutăm dreapta, cucoane, eu sînt.

— Unde-i tată-tu ?

— Tătuca, — zic, — îl la făcut fin nu departe de-aici, pe coastă. Trebuie să vie la mîncare

— Dă o fugă și-l cheamă. Să vie numaidecît în clipeala asta !“

Eu stăteam în cumpănă; dar boierul s'a uitat așa de urit la mine ș'a întins mîna spre harapnicul dela obînc, încît am și apucat-o pe coastă, cu capul gol. L-am întilnit în drum pe tătuca: venea la mîncare. Cînd a auzit că-l cheamă așa de aprig boierul, a făcut: Hm ! ș'a clătînat din cap; dar nu mi-a spus nici o vorbă. Cînd am ajuns la colibă, am găsit pe boier tot lingă cal, sprijinit c'un cot în șea și cu barba 'n piept. Eu m'am dat în dosul frunzarului. Tătuca a pășit cu îndrăzneală înainte.

„Ce cauți aicea, bre Ifrime ? grăiește boierul cu supărare. Eu te caut în sat și tu sălășluești în pustie ?

— Sărut mîna, luminate stăpîne, răspunde tata; am venit la nevoile mele. Dar dacă mi-ai fi trimese, măria-ta, un cuvînt, ași fi lăsat tot și m'ași fi infățîșat numaidecît ia curte.

— Știu, grăește boierul tot supărat, — dar eu n'am cînd aștepta. Ascultă, Ifrime, — nimene nu știe și poate nici tu nu știi, ce amărăciune mare apasă sufletul meu.

— Supărarea-i dela Dumnezeu, stăpîne, și trece.

— Nu trece. Vorbești ca proștii, pentrucă nu știi.

— Ba știu, măria-ta, că supărările de dragoste sînt mai rele, dar trec ș'acestea...”

Boierul s'a uitat la el încruntat:

„Ce știi tu, bre Ifrime ?

— Măria-ta, zice tata, eu știu multe, c'ășa-i darul meu. Eu cetesc nu numa 'n zodii, ci și pe obrazul omului.

— Atuncea știi tu, bre Ifrime, că 'n casa mea a intrat un demon și că nu mai pot avea liniște ?

— Știu, luminate stăpîne.

— Știi tu că mă chinuește ca pe domnul nostru Hristos ? și-s ca un om însetat pe care-l pedepsești legîndu-l de colacul fîntîni ?

— Așa este, stăpîne, precum spui.

— Ascultă, omule: n'am putut face nimica nici cu minia, nici cu rugămintea. Și pentru puțin lucru, mi-am supus toată ființa mea ca un rob. Iar acuma, chiar în dimineața asta, cămărășița mi-a adus rușinoasă veste: că drumurile soției mele la Roman sînt pentru ocară mea și obrazul cuconășului celui mai mare al lui Vuza Vornicul. Este unul Alixăndrel Vuza, poate l-ai și văzut: în vara asta a intrat în casa mea de două ori, subt cuvînt că are de vînzare niște cai albi din țara muscălească. El însă venea pentru altceva, și eu n'am înțeles. Acuma am ho-

tărit eu în inima mea ce să fac, am venit însă și la tine, ca să nu greșesc cumva. Tu ești un om care poți cunoaște adevărul și vreau să mi-l cetești și mie“..

Boierul nostru era așa de tulburat și așa de rătăcit, cum am văzut puținii oameni în viața mea. Iși rodea barba și n'avea as-tîmpăr. Iar tătucu fără întîrziere a intrat în colibă și a eșit în clipă cu tașca aceasta pe care o vedeți la soldul meu. Și scoțînd cartea, s'a așezat lîngă foc pe scăunel, a imbalat degetul ș'a început a întoarce foile. Boierul aștepta în picioare, lîngă cal.

„Măria-ta, în ce lună și'n ce zi ai văzut lumina lumii ?

— M'a născut neneaca într'o Marți, Ifrime, în optsprezece zile a lunii lui Octomvrie.

— Atuncea, a cuvîntat tătucu pe gînduri, se cuvîne să deschidem la zodia Scorpiei, căuțînd și'n alte locuri, după rînduiala adevărată. Luminate stăpine, aicea se spune adevărul, cumcă măria-ta ești om mînios : deci cunoscînd această patimă, nu trebuie să te lași în voia ei“.. Și a prins a-i ceta tata din cuvintele zodiei,—cele ce se potriveau unui asemenea om naprasnic cum era boierul nostru... Și cugeta că poate va putea să-l domolească.

Dar boierul își scutura barba cu mare nerăbdare.

„Spune-mi, Ifrime, ce scrie despre căsnicia mea“.

Tătucu s'a uitat cu luare-amînte în carte și i-a răspuns astfel :

„Măria-ta, casa nunții domniei tale este Taurul. Cununia cu cucoana Irinuța ai pus-o măria-ta în luna lui April, în săptămîna luminată, după sîntele Paști. Deci aceasta este însoțirea cea bună și adevărată după zodie. Iar aicea, stăpine, scrie astfel : casa împreunării nunții lui este Taurul, atuncea va avea mare noroc cu mulerea lui...—Și mai spune aici mai departe, măria-ta : casa norocului lui este cumpăna : la acel ceas va avea tulburare mare a minciunoaselor mărturii... Apoi, slăvite stăpine, dacă sînt scrise aici aceste cuvinte, apoi atuncea eu socot că vorbele auzite sînt netrebnice, și trebuie să depărtezi dela inima măriei tale gîndurile cele rele“..

Boierul a stat puțin cugetînd.

„Se poate, Ifrime, să fie cum spui tu ?

— Slăvite stăpine, așa este precum spun.

— Atuncea dece s'a dus la Roman cucoana Irinuța ? A plecat eri, cu vorbă că vine azi.

— S'a dus, măria-ta, căci așa a voit Dumnezeu, să nu se întîmple o cumpănă, după vorbe minciunoase și minie...

— Se poate... a mormăit boierul ceva mai domolît. Intr'adevăr, altfel, s'ar fi întîmplat faptă cumplită... *Aferim*, omule ; am auzit vorbe adevărate din cartea ta și altădată. Atuncea ce socoți tu că trebuie să fac ?

— S'aștepți, măria-ta, căci are să fie bine...“

Cu acest cuvînt a plecat boierul dela coliba noastră. Iar

tătuca s'a uitat după el lung și zimbind, pănăce nu l-a mai văzut. Apoi a lăsat ceaunul în cujbă pe focul stins și mi-a poruncit să pun calul la căruță. Cuibărindu-ne amîndoi în iarbă, ne-am lăsat la vale, am trecut prin vad,—și am mînat numai o fugă pănă aici la han. Aicea sta așteptînd în prag Ancuța cea de altădată.

O întrebă tătuca răpede, trăgînd căruța lingă prag :

“Fină Ancuță, spune-mi, te rog, o vorbă bună. Asară a trecut cucoana Irinuța dela Tupilați spre Roman ?

— Trecut, cum nu, vînașule...

— Și înapoi așa-i că încă nu s'a întors ?

— Nu. Poate-a trece mai cătră sară.

— Atuncea ai spus, fină Ancuță, cuvînt plăcut lui Dumnezeu.

— Dar ce este ?

— Ce să fie ? S'a milostivit un suflet bun să deschidă ochii lui Bolomir—ș'acum el își scutură barba, crișcă și vrea să verse sînge.

— Cum se poate ! Cine-a făcut asemenea faptă ?—a țipat Ancuța pocnîndu-și palmele. S'o omoare și pe asta, după ce-a asuprit ș'a pus în pămînt două femei ? Partea lui pe lumea cealaltă are să fie Caraoschl, —încaltea las' să-i plătească una de-a noastre și pe astă lume“...

Așa vorbind părintele meu cu jupîneasa Ancuța, amîndoi s'au sfătuit s'ație drumul cucoanei și să-i deie de știre să se păzească.

Într'adevăr, cinstite comise și oameni buni, asta s'a întîmplat chiar în ziua aceia, pe la toacă. Soarele se'nvăluise la amlază în mare ferbințeală și'n aburi, și de pe munte se ridicau împotriva lui nouri alburii. Cînd s'a întîns umbra asupra șleahului, iaca vedem venînd de cătră Roman în nouri de pulbere căleașca cu patru cai a cucoanei. Trece în lungul unui lan de păpușoi, pe lîngă un colț de dumbravă,—și tătuca ese înainte, în mijlocul drumului, și începe a face semne de primejdie cu brațele.

Țiganul depe capră oprește. Atuncea din colb a eșit înainte cătră tata un călăreț tînăr pe-un harmasaraș negru. Tata l-a cunoscut numaidecît, după frumusețe și după îndrăzneala ochilor.

„Cucoane Alixândrel, zice tata ; întoarce-te, că-i primejdie. Nu cuteza a trece mai departe.

— Ce este, omule ?”—s'a auzit și glasul cuconiței ; ș'am văzut-o plecîndu-se la scara trăsorii, cu găteliile ei albe, subțun cortel trandafiriu și mititel.

Atuncea s'au întîmplat două lucruri. A pornit dintr'odată a juca un vînt iute dinspre apa Moldovei ș'a mînat pulberile pe miriști ca pe niște perdele. Și 'ntr'același timp am văzut dinspre cornul de dumbravă năvîlînd bolerul, cu barba 'n două părți, cu slujitorii după el, rîcnînd toți cu mare glas.

Am rămas înlemniți, și eu am simțit pe mine cămeșă de ghiată. Alixândrel și-a opîntit harmasarașul în două picioare ș'a cercat a trage un pistol dela coburi. Cucoana Irinuța a slo-

bozit un țipet și s'a ascuns sub cortel. Boierul cu slujtorii s'au năpustit, au încunjurat trăsura, au prins pe tata ș'au dat jos din șea pe feciorul vorniculul Vuza.

„Mișele!—răcnea cu strășnicie Bolomir cătră tătuca. Asta-i credința ta, ș'asa-ți este știința? Luați-l și legați-l și să-mi ju-piți din spînarea lui de-o păreche de papuci; dar să nu cumva să-mi iasă pielea c'o creștătură, ori c'o spărtură, că vă spînzur! Și tu, hoțule! Ești feciorul vorniculul Vuza?—ești neam de boier? Am să vă arăt eu la amîndoi, și ție și jupinesel, cum știu eu să plătesc... Măi!—se 'ntoarse el cătră argați, apucați și desfundați căruța solomonarului și descălțați-i roatele de ciolane, și după ce-ți lăsa-o numa'n pinteni, să-i legați pe amîndoi de dînsa,—c'asa vreau să-i duc numa'ntr'o goană la leș, pănă'n ogradă la sfînta Mitropolie“!

Țiganii au și apucat căruța ș'au prins s'o fărme și s'o des-calțe. Alți slujtori au apucat pe tătuca între harapnice. Unii au prins a rupe straietele de pe Alixăndrel Vuza. Iar spre cucoana Irinuța s'a îndreptat pufînd de minie și gîfînd, Insuși boierul, cu biciu plumbuit în mîna stîngă. Il căzuse cușma din cap și vîntu-i împrăștia și-i amesteca barba cu pletele.

Atunci a răsărit de sub cortelașul ei cuconița, sprintenă, subțire și minioasă ca o viperă. Și l-a înfruntat c'un țipet și cu ochi plini de ură:

„Nu te-apropia de mine, uritule și blăstămate!“!

Zvirlise cortelul și deodată îi crescuseră parcă la mîni ghiare agere, cu care-și amenința soțul. Mi s'a părut că văd în părul ei auriu și cornițele cu care volse odată să-l împungă. În același timp tatăl meu răcnea cu glas înalt subțire cuțitul lui Pirlea țiganul:

„Cucoane Nastasă, are să te-ajungă minia lui Dumnezeu!“!

Cînd a răcnit astfel subțire cuțitul bătrînul, s'a făcut o clipă tăcere. A scăpărat ș'a trăsînit cu sunet mare în munte. Și deodată am văzut cerul îmbrăcat cu boltă joasă de nouri, și vîntul veni dela asfințit c'o izbitură, închizînd și detunînd ușile hanului.

Peste Moldova, dincolo de dealul Bolîndarilor, cerul se mișcă și se aplecă rotîndu-se împotriva pămîntului; ș'un muget peste fire și nemaiauzit umplu văle venind dintr'acolo; și toată lumea care se afla față, întorcînd ochii holbați, a văzut balaurul venînd în vîrtej sucit, cu mare iuțală.

L-am văzut și eu și m'am cutremurat. Venea drept spre noi. Cu coada subțire ca un sul negru pipăia pămîntul, și trupul i se înălța în văzduh, iar gura i se deschidea ca o leică în nouri. Și mugînd, venea cumpănindu-și coada; iar în răsufliările lui sorbea și juca în slavă clăi de fin, acoperișuri de case și copaci de zădăcinați. Și peste mugetul lui ne învălu c'o revărsare de grindină și ape, parcă'ar fi luat pe sus albia Moldovei ș'ar fi prăvălit-o asupra noastră..

La vederea puterii lui, Țiganii au căzut cu fețele la pămînt.

Ancuța s'a mistuit undeva într'o cotruță a hanului. Eu m'am răpezit la tata să-l dezleg,—ș'abia am avut vreme să mă tupilez lângă el, subt căruța cu roatele fără ciolane. Droșca, cu cail învâluindu-se, a întors în loc ș'a apucat-o în goană spre Roman, avînd și pe feciorul vornicului Vuza într'însa. Iar balaurul, alungînd în partea cealaltă pe boier, l-a cuprins, l-a sucit și l-a izbit amestecîndu-i barba cu virtejul,—pîn'ce l-a lepădat aproape mort într'o rîpă, mai încolo. Și cum s'a întîmplat asta, năvala de ape și piatră a stătut, și numai mugetul flarei a mai rămas stăpînînd,—ș'am văzut-o cum se ducea cătră miază noapte, ca un stilp, pe urmă ca un fum, pînă ce încet-încet s'au alinat cuprinsurile.

Apoi dintr'aceia i s'a tras moartea lui Bolomir. Iar unii oameni au scornit că părintele meu ar fi chemat balaurul, din salașul lui. Ca solomonar cuminte, tata îi lăsa pe oameni să vorbească,—însă el știa mai bine decît oricine de care poruncă ascultase dihania furtunilor. Intr'adevăr, de drăcușorul cel balan nu s'a mai auzit nimic, și nimene nu l-a mai văzut niciodată.

Mihail Sadoveanu.

La moartea lui Anatole France

L-am văzut, sînt de atunci patru ani, într'o stradă din Paris.

Celace impresiona în această figură de octogenar era paloarea ei diafană. O mască de ceară prin care nu străbătea nici o suviță de sînge. Pe deasupra, o piele uscată ca pergamentul făcută, parcă, dintr'o materie anorganică. Nicăeri, nici o urmă de sanguinitate în această fantomă deplin spiritualizată, în care descompunerea materiei nu mai avea ce căuta, fiindcă corpul, eliminînd celace era organic în el, se pietrificase într'un echilibru chimic stabil, capabil să cunoască eternitatea.

Asimilarea și dezasimilarea se opriseră într'o justă echivalență.

Mi-am zis atunci, în deplină credulitate, că, în baza unui misterios paralelism psihofizic, trupul luase forma cea mai potrivită unui suflet ce izbutise să alunge din el toată bestialitatea vie, aceia care trăește violent, dar care, atinsă de germenii morții se descompune fulgerător. Cași fahirii indieni, Anatole France putea să trăiască mult, fiindcă în el nu mai avea ce să moară. Și fiecare, cu restul fatal de suflet ancestral ce-i mai rămîne gîndea: cine știe dacă nu se întîmplă cu el minunea aceia, pe care milenii de încordare o așteaptă, cîndva, la apusul civilizațiilor.

Astăzi, faptul ireparabil e o simplă unitate care se adaugă imperceptibil la numărul înfinit de speranțe decepționate, pe care nebunia de Sisif a lumii, încă din noaptea timpurilor, se îndărătnește să le refacă la fiecare ocazie.

Totuși, moartea aceasta, pentru mulți oarecare, dă de gîndit. Ea e o diră de mitologie care străbate timpurile, din antichitate pînă azi. Atît era de plin cu lumea senină a vechei Elade, atît crezuse în zeii ei, încît flința lui s'a modelat încetul cu încetul după secretul zeităților antice. Același voit și declarat amestec de perfecție și slăbiciune, aceeași picantă notă omenească, care se așterne ca un accent pe monotonia desăvîrșirii divine, aceeași conștiință de limită, de sfîrșit, fără de perspectiva căreia, nu există adevărată voluptate—căci nimeni nu poate ști, dacă nu cumva ideia morții, amenințînd veșnic cu neantul, nu oferă cadrul antipodic din care reesă plăcerea.

Astfel de zei, pătați de imperfecție, ne sînt mai aproape, fiindcă posedăm în noi, măcar la unele din gesturile lor, criteriul de a le înțelege.

Dacă gîndim o clipă la senzul în care a evoluat omenirea, o concluzie firească ne apare: mersul omului e în contra biologiei, am zice aproape în contra vieții. Intelectualitatea, morala, religia, iubirea sînt capitele care n'au nimic de aface cu instinctul de conservare.

Toate sînt victorii ale absurdului asupra logicului. A gîndi în loc de a lucra, a erta în loc de a urî, a te închina idollor și a jertfi viața pentru fictiva lor plăcere, iată conduite pe care logica directă, rapidă, a fiziologiei animale nu le cunoaște. Gloria omului e de a se cheltui pentru nimic. El însuși, marele maestru a spus-o: „dacă toți oamenii s'ar transforma în intelectuali, planeta ar fi periclitată“. Dar această absurdă intelectualitate care eliminase dintr'însa omenescul, creîndu-și alături de viață o altă lume, era el. Inteligența sa monstruos hipertrofiată nu cunoscuse legile adaptării practice. Se dezvoltase în sarcina aceasta stranie, de a gîndi, de a nega și depăși apoi lumea, dar mai ales de a se măsura și nega pe sine; cu o furie destructivă plină de nobleță generoasă, oferindu-se, în momente de suprem lux sufletesc, în dar, ilogismul universal.

Și prin alte aspecte ale persoanei sale, marele maestru, suise o treaptă mai mult, peste aceia pe care o atinsese speța noastră comună. Nu s'a înfuriat și nu s'a lăudat, n'a urît, n'a batjocorit, nu s'a dat niciodată în spectacol. Bunul gust i-a fost

așa de definitiv, încît l-a dezlipit cu totul de obiectul cel mai frequent al patimilor : gloria și corolarul său invidia. N'a polemizat, propriu zis, niciodată cu nimeni și nici n'a cunoscut vanitatea eforturilor disproporționate.

Te înfricoșează atîta măsură. Figura sa n'are nimic omenesc fiindcă nu conține într'însa ridicolul. Ori, nimic nu leagă mai mult decît conștiința ridicurilor respective. La dînsul, nici o urmă de toate acestea. Perfect până la absurditate, nu s'a lăsat niciodată complect înțeles de comunul muritorilor. Cași Moise al lui Vigny, el a fost admirat, temut și singur. Poate chiar că o ușoară rancună a plutit în jurul său, ca în jurul zeilor lui Homer, nutrită de acei pe care l-a ofensat cu perfecțiunea sa. Căci ceiace numim de obicei om simpatic e cineva care lasă să i se observe ceva inferior nouă. S'a zis doar : „pour disposer quel-qu'un en ta faveur aie l'air embarrassé devant lui“.

Anatole France a scăpat din nenumăratele curse pe care le întinde ridicolul printr'o filozofie cum numai cuminența antică cunoștea. „Ataraxia“ era o stare de suflet care excludea surpriza în fața plăcerii ca și a durerii. Convîns că toate aspectele vieții sînt umbre palide ale unui adevăr neînțeles pentru noi, filozoful antic se antrena încetul cu încetul să-și elimine din suflet speranța zadarnică, cași mirarea naivă. Nimic nu e sigur, totul e posibil—era credința lui de toate zilele.

În această ambianță omul e o biată scîndură bătută de toate valurile : neputința lui e radicală. A întreprinde în asemenea condiții, acțiuni eroice, disproporționate, e o vanitate ce nu poate aduce decît dezamăgiri. E mai cuminte să trișăm cu viața : să-i cerem puțin ca să nu aibă ocazia se ne refuze nimic. O modestă umilință care se poate aștepta la orice și la nimic, o îndolgență care nu condamnă pe nimeni, fiindcă din punctul lui de vedere—și ce reprezintă o individualitate omenească altceva decît un punct de vedere ?—fiecare are dreptate, o iubire nesfîrșită pentru cei mici și umiliți, un dispreț duios și compătimitor pentru despoți și călăi—nu e aceasta starea de spirit a unul semi-zeu ?

E greu de găsit în civilizația modernă un suflet mai lipsit de animalitate prin extirparea violenței și a impulsivității ca acela al marelui maestru. De aici și liniștea sa divină. Calmul în-

seamnă rezolvirea conflictului, adaptarea supremă la dialectica lumii senzibile, victoria finală printr'o sinteză definitivă a celei Hegel numea lupta între contrarii. Și acest calm de regal aristocratism, fără crispație, fără plebeiană sfortare, l-a păstrat toată viața.

Indulgența și ertarea totală nu e posibilă însă nici în lumea divină. Fiindcă există Dumnezeu și oamenii trebuie să fie și deosebiri erarhice. Cei sus așezați își sancționează rangul, fiindcă altfel l-ar pierde. Clădită după modelul claselor sociale, divinitatea trebuie să pedepsească ori măcar să judece. Anatole France cere și el o sancțiune, mai exact două : mila și ironia, mai ales ironia.

După cum asigură mitologia indiană, providența obișnuiește să se amuze, lumea noastră nefiind altceva, decît una din cele treizeci și șase de comedii, care servesc la distracția ei. Una din temele cele mai favorite ale acestei comedii, e acela care se complăce să încurce aspirațiile și planurile omenești într'un total quiproquo, într'o bufonerie a cărei neînțeleșuri sînt cu atît mai rizibile. Și Anatole France privea la fel anarhicul peisaj al vieții. Rîsul său nu era grosier, țărănesc în bonomia sa suculentă ca al lui Rabelais, nici crispat de răutate ca al meschiului Voltaire și nici de un straniu macabru ca al lui Swift. Era un rîs, mai degrabă un surîs, lucid și dizolvant desigur, dar schițat cu grație și dulceață, fără rancună personală mai ales, de natură universală asemenea unui sistem metafizic. Rîsul său era cosmologic, oamenii însemnînd în cadrul universului doar simple detalii de înscenare, minuscule simboluri reprezentative pentru eternele fenomene : foamea și dragostea.

Forma prin care s'a exprimat nu e nici ea o derogare de la atributele sale supra-pămîntești și nu era întru nimic inferioară gîndirii sale. E, întăi de toate, impersonală fiindcă nu era vorba de exprimarea unui temperament original dar sărac, ci de o exprimare valabilă pentru toți oamenii și toate timpurile. Perfecția ei se masca cu un fel de banalitate, fiindcă adevărata perfecție se apropie mult de truism. Orice stil pe lîngă al său e o vulgară grimasă, o convulsie chinuită cătră o formă pe care nu o poate ajunge, cătră care tinde însă din răspuțeri, cu o sfortare pătată de neputință. Artă lui Anatole France se înfățișează calmă, odihnită : jucîndu-se, creiază lumi.

În această lungă enumerare a calităților divine ale ilustrului mort, una, ar putea să apară ca o scădere. Voesc să vorbesc de naivitatea sa.

Îi plăcea câteodată lucidității sale să îmbrace haina copilăriei și să rătăcească în lumea basmelor, în lumea iluziilor fecunde, care fac viața suportabilă. Era oare aceasta, partea sa omenească, punctul vulnerabil al lui Achile ori Siegfried, prin care eroul devenea muritor? Trebuie să ne îndepărtăm dela un astfel de răspuns. Din contra naivitatea e grația zellor. E mijlocul prin care aceștia intră în contact cu oamenii. Ea e destinderea și recreația lor. Sabaoth însuși a creat lumea într'un moment de naivitate, de joc sau de glumă. Un geniu fără naivitate ar fi odios. Lui Anatole France îi plăcea să se coboare adesea până la împărăția fericită a copilăriei, a ignoranței sau a sărăciei de duh. Acest însetat curios ardea de nerăbdare să înțeleagă mințile de subt el cași pe acelea de deasupra lui. Se costuma atunci cu haina naivității, ca altădată, în basmele copilăriei Dumnezeu și Sf. Petre cu haina sărăciei, și peregrina, înțelegător, în lumea săracilor.

* * *

Cazul Anatole France rupe cadrul unui fenomen de istorie literară ori filozofică, ca să se înscrie de-adreptul în biologie. În evoluția frământatei noastre spețe, el pare să fi trecut stadiul, în care se menține orgoliosul „homo sapiens“ de câteva zeci de mii de ani. Și cu toată strălucirea progresului tehnic, multe din apucăturile scheletului dela Heidelberg,—cel mai bătrîn strămoș al nostru,—trăesc cu virulență în respectabilul civilizată al erei noastre.

Numai din când în când, la distanțe de câteva veacuri, curba leneșă a evoluției e ruptă de o izbucnire individuală, monstruoasă prin superioritatea ei față de mediul care a produs-o, izbucnire precipitată și nerăbdătoare, încercînd să sară mai departe în gol, în viitor. E ceface numim în istoria civilizației geniu, iar în biologie mutație. Hugo de Vries a descris felul de evoluție realizat prin aceste sărituri neașteptate ale unor monștri desprinși cu totul—cine știe prin ce ciudate împrejurări,—de mer-

sul lent al semenilor lui, efectuind printr'o singură combinație fericită, adaptări viitoare necunoscute încă, spărgînd perspective posibile în imposibilul de ieri. Aceștia sînt Dante, Shakespeare, Newton, Kant... Se va întîlni Anatole France cu ei în pantheon? E el din rasa și neamul lor? Și el a realizat un salt în gol peste frontiera speței, dar genealogia și natura geniului său e alta.

Există revoluție și evoluție, există mutație și transformare lentă. Progresul se poate înfăptui, astfel, pe două căi. Ne-am obișnuit să numim geniu o uraganică deslănțuire de forță, care apare brusc ca un meteor, care se afirmă mai ales prin discontinuitate, prin opoziție cu trecutul, cu tradiția, cu momentul istoric în care trăește. În acest senz, Anatole France nu e un geniu. Apariția lui putea fi prevăzută și se impunea ca un fenomen necesar. Nu e de ioc sigur însă, că evoluția umanității se face numai prin salturi. Acumularea anonimă de innumărați factori lucrează pe nesimțite, cu aceeași eficacitate și cu aceeași fecunditate cași momentele catastrofale. Anatole France e un produs al naturii normale, al evoluției obișnuite, sigură de inevitabilul ei mers. El nu s'a impus ca o curiozitate stranie, fiindcă geniuul său a fost preparat de milenii civilizatorii, cu răbdare și susținere. Suflet rezumativ al tuturor tentativelor făcute de oameni de a evada din ei, el e mai bogat prin această experiență decît geniile catastrofale, limitate într'o facultate obsedantă și unică. El e o lume, o umanitate întreagă cum voia Goethe, care, cu toate deosebirile, trebuie privit ca singurul său precursor.

Fără să rupă continuitatea, marele maestru, e un moment dintr'o serie, ultimul azi, depășit poate, mine. Dar afirmarea sa în sinul naturii, cași opera sa în istoria civilizației, s'a făcut discret, cu nobleță, cu același bun gust plin de adresă și subtilitate, care își cere dreptul la viață, scuzîndu-se că atrage atenția numai fiindcă își permite să trăiască.

* * *

Aproape în toate domeniile, a înțelege înseamnă a putea. O mașină căreia îi pricepi mecanismul îți devine sclavă docilă, un om căruia îi cunoști patimile ori slăbiciunile îl poți educa ori

intrebuința. Excepția cea mare dela această regulă, apare în fața morții. A pricepe ce e moartea nu înseamnă a o evita, nici măcar a o evita ceva mai mult ca alții.

În nenumărate pagini, Anatole France a înțeles cu o rară luciditate care e realitatea morții. A înțeles ce neînsemnat eveniment, în mersul acestei lumi, e dispariția cuiva, atunci când a arătat în sfârșitul din „Les Dieux ont soif“, pe Elodie spunînd, ad litteram, aceleași cuvinte noului său amant ca acelea pe care le spusese cu cîteva luni înainte lui Evariste Gamelin, întrebînd cu ultimul amant trucuri identice, ca să înșele vigilența tatălui său. A înțeles, mai ales, fenomenul morții totale, atunci când, într'o supremă viziune, a descris dispariția completă a vieții de pe această planetă: pămîntul pustit de viață, înghețat, mut, ră-tăcînd dezmetic ca o nălucă în infinitul gol și întunecat, dar purtînd pe flancurile sale, cu o macabră fudulie, ca o glorioasă zdreanță, ruinile Parthenonului.

Și fiindcă a înțeles atît, nu s'a găsit nimeni în acest Cosmos surd, să-l dărulască, drept premiu, cîteva decenii de viață mai mult, ca să poată însemna și prin neobișnuința vristei, față de noi ceilalți, acea superioritate pe care o însemnase prin măreția unică a sufletului său.

Mihai D. Ralea

In Trentin și la Lacurile italiene

Note de călătorie

2 August

San-Candido I
Italia.

Un bersalier cu pană la ureche și pantaloni bufanți. Tinăr și destul de oacheș, primește trenul cum ar primi colonelul său o defilare.

Până mai eri, locul se chema — în limba oficială de atunci — Innichen. Lovită peste degete, Austria și-a tras mina, și deasupra slovelor de porunceală, care par șterse de vreme, s'a așezat vechiul nume italianesc: San Candido.

Bufetul gării este o mică gheretă de lemn; dar pe teighea câteva piersici durdullii fac curte unui strugure de aur. Compania lor mă atrage, și deschid ușa vagonului. Un gest scurt al omului cu pană la ureche mă invită să reintrez domiciliul meu rulant: *Dogana e Passaporto!*

Trebuie să așteptăm obișnuitele forme. Dela București până aici, de șase ori în patruzeci de ore, la fiecare graniță de intrare sau eșire: vamă, pașaport. Este, probabil, un gest necugetat al noilor frontiere care țin să se impue călătorului printr'un „memento“ greu de uitat. Înainte de războiu, Europa începea dela Predeal, și puteai călători într'insa fără piedici. Victoria noastră din 1918 a ridicat cite un dublu Predeal de chinezerie birocratică la fiecare graniță. Este singura noastră înriurire asupra bătrinei Europe, care în alte privinți rămîne încă destul de deosebită de scumpa noastră țară.

Și mi-am deschis astfel, pentru a șasea oară, geamandanele. Vameșul trecu gentil, destul de indiferent, și nu mi l-ași aminti

dacă'n timpul vizitei lui, piersicile durdulli și strugurele de aur n'ar fi dispărut de pe masa bufetului... Dar să trecem... Viața e făcută din renunțări, tot atit de benevole.

Peste cîțiva kilometri, Dobiacco. Trebuie să schimbăm trenul pentru Cortina d'Ampezzo. Dar cum avem două ceasuri de așteptare, putem face înconjurul localității și dejuna.

Sîntem în Trentin, Tirolul sudic de eri, și fiecare sat este o stație de villegiatură. Peste tot, oțelurile șed strînse în jurul gării, ca precupețele în jurul pieței. Sporturile de iarnă au dublat numărul sezonelor și oțelaria nu mai este nicăeri prin părțile acestea o industrie de vară. De altfel, aproape fiecare casă e un mic otel, și florile din ferestre, grădinița sulemenită, treptele netede din fața ușii, sînt tot atîtea undițe întinse călătorului... Dobiacco se chema Toblach, și a rămas Toblach pentru numeroșii vienezi care n'au pierdut obișnuința de a petrece aici luna lor de odihnă. În tren, am călătorit cu o doamnă și fetița ei, austriace din Triestul italian, care străbătuseră vechea lor patrie—de dincolo de Gorizia, prin Villach, până la San Candido—ca să-și regăsească sălașul de vară tot în Italia, la Dobiacco. Amîndouă vorbeau foarte bine limba învățată după războiu a țării celei noi. Fetița avea într'un coșuleț, confortabil ca un dormitor, o broască țestoasă nu mai mare decît un ou de curcă.

— *La piccola tartaruga!*—exclamați cu cit mai multă grație, ca să-mi arăt resursele vocabularului.

— *E italiana anche essa*, replică fetița nu fără oarecare mîndrie.

— *E fascista*, adăogai eu și mai mîndru.

— *Si puo dire*, interveni doamna, cu un ușor suspin: *man-gia tutto*.

— *Ma, come: e viva?*

— *Siccuro!! Lei l'a creduta in carta* (Ați crezut-o de carton?).

— *.. Ma ...che dire ...Da noi* (blestemată mîndrie națională) *le tartarughe sono sempre grande grandissime... come... come...*

— *Come un bue*, strigă fetița, așezînd pe dată tartaruga pe podeaua vagonului.

Și învățai, cu acest prilej, că o tartarugă mică merge mult mai repede decît una mare. Tinereța, bat-o focul—cum zicea biata bunica.

Dela Dobiacco la Cortina nu sînt decît treizeci de kilometri. Îl parcurge încetîșor și gîfiind un tren cu linie îngustă, care zvîrle toată zgura sa necăjită în obrazul călătorului. Lăsăm valea Puster, larg coridor dela Apus la Răsărit al Tirolului de

jos și ne îndreptăm cu hotărîre spre Sud. Fiecare stație tiroleză care se respectă își are lacul ei; lacul poate fi mare cît un basin; chiar și așa, luciul său de un albastru special dublează suprafața de azur hărăzită localnicilor. Mîndria acestora nu poate fi decît cu totul explicabilă. Dobiasco se respectă și își are lacul; unda sa este un geam albastru-verzui, pe care lunecă lin două bărci pescărești. Expresul nostru le privește peste umăr și trece.

Urcăm cu toată seriozitatea. Drumul fuge mereu în sus, cătră izvoarele Rienz-ei. Pentru ochii noștri deprinși din prunție cu haina de brad a Carpaților, priveliștea este în fiecă clipă surprinzătoare. Stîncile Ceahlăului, repetate în mare și în infinită serie, cu un spirit de invenție oricît de deosebit, n'ar putea da decît o palidă imagine a peisajului dolomitic. Imense mase de calcar, cînd albe, cînd sure, cînd roze, așezate după regulile unei gotice incomparabile... Urcăm în umbra catedralelor. Străvechile ziduri, brăzdate de mușchiu, străpunse de nenumărate creneluri și ferăstruici asupra cerului, uvrajate în fel și chip, se pierd în lumină. Arhitectura Dolomiților este, la fiecă pas, fan-tezia dezolată și copleșitoare a unui artist de geniu și nebun.

Dar trenul urcă. O stație: Landro. 1407 m., stație de vară frecventată, scrie ghidul. Un portar cu galoane de general așteaptă oaspeți care nu se coboară. O băbușcă împietrită, chimeră căzută de pe ziduri.

Alt lac de sticlă, și în fund, la stînga Le tre Cime di Lavaredo, piscuri tăioase de marmoră, iar în față, Monte cristallo, gigantic bătrîn cu coamă de zăpadă.

Nu băgăm de samă cînd am ajuns la altă stație, al cărui nume îmi scapă. Vălea cotește spre Apus și noi după dînsa. La dreapta, sus, o namilă sîngerată scrișnește spre senin: Croda Rossa, uriașă cascadă de singe împietrit. Peste un timp, începem să coborîm. Trenul nostru își arată puterile. Drumul șerpuește pe coama muntelui, se furîșează printre stînci, se ascunde în tuneluri, face tot soiul de schîme rîului de jos spre care fuge pe calea cea mai lungă, dar tot așa de iute pecît de greu suise. Culmile se dau la o parte și valea își arată finețele. Le simt nările înaintea ochilor. Stogurile dese sînt în Moldova noastră niște băbuște gheboase care rotesc cu grijă ce le-a mai rămas: fustele. Aici, mai multe și mai agere, ele sînt niște pitici șireți care flecăresc într'un picior. Insfirșit: Cortina. O vastă poiană, destul de accidentată, un rîu de munte grăbit și gălăgios, sumbre și dese convoiuri de brazi încovoiate la genunchii munților... Aceștia par a se reculege. Nu mai stau să se lovească, s'au desprins din încăerare. Din depărtări, se măsoară... Soarele spectator pasionat, s'a retras și el. Din ascunzîșuri, mîni nevăzute învălue poiana. O lumină schimbătoare stăruie pe culmi, stropind ici și colea, cu reflexe fugitive, un acoperiș mai țanțoș sau un zid mai zglobiu.

E prea frumos ca să tragem la un otel prost. Și iată-ne la *Miramonti*: Palace, bine 'nțeleș. Tariful camerii—100 lire pe noapte—ne-a luat orice dispoziție de-a mai admira munții. La drept vorbind, culmile acestea dințate și goale sînt destul de plăcutoase. Priveliştea e măreață, nu se poate tăgădui, dar Buccegii noștri sînt mai amabili și n'au aerul să se distreze pe contul drumeților care dau 100 de lire ca să le vizeze toată noaptea.

Răzbunarea ni se oferă însă dela sine: Nu vom cîna la *Miramonti*. Macaroanele sînt tot una de lungi peste tot, iar sticlutele de Chianti tot atît de pînticoase: Coborîm cu satisfacție treptele otelului. În hall, un giovine superb absoarbe două doamne. Sînt mai găiîgioase decît riul din vale, dar nu există. Giovinele, mut, le copleșește. E brun, are pantofi albi, ciorapi albi, pantaloni albi, o vestă de flanelă mauve, iar cravata de cel mai jovial roș. Stă înclinat și privește. Se vede, probabil, în ochii femeilor; suride. Ele vorbesc: Cascade de vorbe sonore, în două tonuri, împletite într'un torent inepuizabil... Pentru întăia oară, pricep puterea tăcerii masculine.

Ieșim. Minunat amurg. Avem doi kilometri pînă 'n sat, dar îi binecuvîntăm. Fînețele sînt peste tot: pe pămînt, în aer, în urechi. Aroma lor cîntă. Toate ierburile și toate gizele lui Dumnezeu își au glasul în cîntecul acesta. Ceface simțim e atît de deosebit de ceface ne ofereau acum trei zile Bucureștii noștri, că putem uita pe *Miramonti*.

În ulița mare, care nu-i decît drumul dela Dobiacco la *Venezia*, s'a ghemuit tot tirgușorul: poșta, primăria, biserica, poliția, agențiile de voiaj, multe magazii, destule restaurante și mai toate otelurile de a doua și a treia mîină. În plațeta de lingă catedrală suflă din toți plămîii, cu chiplul pe ureche, fanfara stridentă pe care vom găsi-o pînă 'n cel din urmă tirgușor italianesc. Ne mîncăm macaroanele și luăm același drum, printre fînețele îmbălsămate.

3 August

Cortina nu ne va privi decăzînd. La *Miramonti*, nu putem rămîne, dar nici mai jos n'om luneca. Plecăm. Falmoasa cale a *Dolomiților*, construită cu multă cheltuială și cu intenții strategice din porunca bătrînului *Kalzer Franz* este astăzi, în zorii unui ere de pace, unul din cele mai extraordinare drumuri ale turismului internațional. Statul italian, negustoros și serviabil, a înființat excelente servicii de autocare, menite să continue pe toate căile accesibile opera de penetrație a drumurilor de fier. Și avem astfel, pentru 150 de lire, două jilțuri destul de confortabile, din care vom putea privi ca la cinematograf desfășurarea, neîntreruptă decît de obișnuitele antracte, ale grandiosului spectacol muntos care începe la *Cortina* și se sfîrșește la *Bolzano*.

Vremea este mai mult posomorîtă. Așa o judecă, fără in-

doială, în limba lor, și tovarășii noștri de drum, care vorbesc aproape toți englezește. Or fi insulari, sau de peste ocean, greu de spus. Ținuta neglijată a bărbaților ne îndeamnă să-i socotim Americani. Este și o familie care vorbește nemțește; vom afla mai târziu că sînt Germani din Reich, și nu Austriaci din republica Vienei. Cu toții, Americani și Nemți sînt îmbrăcați de iarnă și 'nfășurați în lină pănă subt nas; nenumărate pleduri, pelevine, tricouri constituie rezerva, și ghemuite pe genunchii doamnelor își așteaptă chemarea în linie. Pardesiile noastre, destul de străvezii, par oaspeți estivali rătăciți în această expediție pe care nu vrem s'o socotim polară. Ne dă oarecare curaj ținuta ceva mai meridională a șoferului și compartimentul închis dela spatele mașinei, în care simțim că ne vom refugia la nevoie. La întrebarea noastră, ajutorul șoferului ne spune că avem opt ore de drum, cu opriri cu tot, și 121 de kilometri. Ca viteză, nu e un record, dar vom pricepe îndată de ce.

Abia eșit din Cortina, drumul începe să urce. Și urcă și urcă și urcă, întâiu printre fînețe, apoi printre brazi, și 'n urmă printre stînci. Nu poate lua culmea 'n piept, dar o șerpuește anevoe, cînd spre stînga, cînd spre dreapta, și urcă. Mașinuțe mai sprintene luncă pe lîngă noi, în sus ori în jos. Miramonti a rămas departe, în fund, la poalele pădurii. Îl privim cu superioritate și urcăm mereu. Din nefericire, culmile încep să se învâluie. O ceață rece se lasă, și stropi mărunți determină în jurul nostru intrarea în linie a primului rînd de tartane. Pardesiile rominești se țin bine, dar jilțurile ar fi putut să fie mai puțin largi. Urcăm. Cînd ajungem sus, la Falzarego, cel dintăiu pas pe care îl trecem, plouă de-al binelea. La 1800 m, ploaia are dreptul să fie rece. Pentru a feri pardesiile—Romîni își respectă hainele, totdeauna—ne refugiem în cupeu, unde Nemții ne-au precedat.

Cum corabia noastră s'a oprit pentru un sfert de ceas în fața otelului, prin care prevederea omului se afirmă și pe această culme, imaginea vapoasă a unui ceai cald îmi suride... Drumetuțe, care urci la Falzarego, nu începe să cobori fără să treci pela cantină. Cel puțin cînd plouă. Prăjituri de casă, cozonaci, pinițe rumene în care s'a furișat cea mai fragedă șuncă, și cești din care aburul se ridică în spirale voluptoase, acopăr mesele. O ceață veselă luptă cu aceste bunătăți; și dela casă, două grațioase doamne surid în toate idiomurile globului spre această fraternitate universală. Nu putem spune „stai“ acestei clipe adorabile, căci trompeta șoferului ne invită la plecare. Abia avem timp să judecăm după cartolinele ilustrate înșirate pe părți frumuseța locului în zile senine. A doua chemare, și plecăm. Ploaia a stat, norii și-au mai ridicat vălurile. Coborîm, în serpentine, o pantă amețitoare. Priveliștea e superbă. Ca latini exuberanți ce sîntem, avem admirația mută, în vreme ce tovarășii anglo-saxonii punctuează cu cite un Aoh!... fiecare cotitură.

Trecem pe lângă ruinele unui castel. Iată și un sătisor: Pieve di Livinallongo. Printre brazi și finețe, urcăm iarăși. Peste o oră oprim la Arabba, șofeurul nostru ia puteri, și începem urcușul de aproape opt km., în pantă destul de aspră, a pasului Pordoi. De sus, priveliștea trebuie să fie măreață. Sîntem preveniți, și stăm gata să admirăm. Dar ploaia, îndărătnică cumătră, ne pîndea. Abia urcăm 2—3 kilometri, printre povîrnișuri goale, presărate pînă pe înălțimi cu ciudate gherete de lemn, și dușul celest se pornește iarăși. Americani, Britanici, Germani, Romîni, Italieni, o blestemăm în limbile noastre respective, care samănă de data aceasta cași picăturile apei care curge. Motorul rămîne implacabil și mașina noastră urcă. Urcă, urcă, și la o vreme stă. Sîntem pe culme, lângă un mic otel. Scoatem Baedekerul și cetim: „Pordoi, 2250 m., vedere magnifică asupra Marmolatei (3344 m.) și a Dolomiților dela Ampezzo la Cadore“. Bine n'nteles nu vedem nimic. Sîntem literalmente în nori. Și plouă, atît de insuportabil și atît de rece, că evocăm, cu regret, Calea Victoriei incandescentă subț un soare de Iulie.

Dar începem coborîșul și ploaia stă. Ne recăpătăm vederea, din fericire la timp, căci Val di Fassa care ne apare jos în adîncimi ireale, între verdele sumbru al pădurilor și smaraldul înșorit o clipă al fînețelor, este o incomparabilă minune. La fiecare sucitură, priveliștea se schimbă. Și de data aceasta a muțit și Aoh-ul britanic. Ne deșteptăm din scurtul vis în fața unui impozant otel: „Albergo Canazei“. Este și numele localității. E ora 1, și șofeurul nostru ne dă voe să prînzim. Dar nu mai mult de 45 de minute. Orarul înainte de toate.

Avem prilejul să apreciem efectele legii americane care prohibă alcoolurile: fiecare din Yankeeii noștri are înaintea sa cîte o damigeană de Chianti rosso, care ne-ar ajunge două zile. Recomandația șofeurului de-a mîncă repede n'avea nici un sens; în 45 de minute, ceata înfrigurată ar fi săcătuit toată bucătăria, dacă serviciul ar fi putut pune înaintea noastră mai mult decît cele patru feluri ale unui dejun minimal.

Plecăm iarăși. Călătoria în automobil, cu orar fix, este imaginea însăși a vieții: cursă oarbă și neîncetată, orîntre fugitive aspecte și cu popasuri de o clipă, care nu se pot prelungi. Coborîm Val di Fassa. Cei 12 kilometri pînă la Vigo sînt o dulce sîestă. La vre-o cotitură mai bruscă tresărim. Visăm Marmolata (3344 m.) pierdută în nori și coborîm. Dar numai pînă la Vigo, căci de acolo drumul urcă din nou spre cei 1750 m. ai pasului Carezza. Aerul viu al culmii deschide toți ochii. Ori-zontul se lărgeste dintr'odată, norii se împrăștie. Dungi tot mai late de albastru se întînd dinspre Apus; se arată soarele. În multiple șiruri, crestele Dolomiților, urlașe ruine haotice peste care lumina Occidentului aprinde acum o flacără stranie, se îndreaptă descrescînd spre hotarul lor: Adigele. Dincolo, stăpîn pe zare crește la flece pas giganticul Ortles. În lumea munților,

la fel ca 'n lumea oamenilor, nenumărate spinări incovoiate împresură pe acest puternic... Norii sînt cu desăvîrșire infrinți; ultimele lor cete intră în văzduh; strălucit și suveran, soarele domnește peste noi. Stopăm în fața otelului dela Carezza, considerabil Palace, așezat în mijlocul unui luminis, între codri de brazi, închiși în cetatea roză a munților. Zidurile se 'nalță până la cer, și pe seninul intens crenelurile lor apar cu toată amănunțimea ceiace sînt: o inimitabilă dantelă. Puțin mai la vale, subtraja brazilor funebri, unda sinilie a lacului Carezza își strigă spre azururi setea de lumină. Trecem, fără să-i putem ajuta, coborînd mereu spre Sud și spre Apus. Livezi de castani, pe urmă de nuci și de meri ne arată că mergem spre altă climă. Intrăm în faimoasa Val d' Egga, defileu prăpăstios și îngust, de un romantism desăvîrșit. Nu sîntem decît noi, adică drumul care ne poartă, apa vijelioasă, cei doi păreți de piatră, și sus de tot, deasupra lor, cerul, care a lăsat să pice cîte un castel pe cele mai nebune stînci. Cînd eșim din acest labirint, trecem torentul spumos al Isarcului, și intrăm în Bolzano.

4 August

Cum nu ne-am oprit în Viena, este primul oraș pe care îl vedem după București. Și ne surprinde înfățișarea sa urbană. Ca oaspeții de rînd, care poștiți la o masă mai aleasă, stau mirați de albeața imaculată a șervetelor, de lustrul sticlăriei și al tacimurilor, așa și noi, orgolioși cetățeni ai unei capitale de un milion ne mirăm că acest tîrgușor de 25000 locuitori are străzile pavate și curate ca parchetul, casele clădite cu grijă și bine întreținute, bulevardele și grădinile plantate cu arbori superbi din care nu spînzură crăci sfișiate, că are lumină care luminează, apă care curge la robinet, canale care nu supără mirosul, că este cu un cuvînt altceva decît un mare și sălbatec sat. E drept, colegul italian pe care l-am cunoscut la filiala Băncii Comerciale, mă informează că veniturile comunei sînt proporțional mult mai mici decît la noi, căci și dările sînt mai reduse, că consilierii municipali n'au fiecare un automobil comunal la dispoziție, că primarul nu este un personagiu politic și nici fiul cuiva (decît la oficiul nașterilor), tot atîtea inferiorități pe care sufletul meu de patriot le înregistrează cu satisfacție.

Din Cortina, telegrafiasem pentru cameră la otel Europa, recomandat de sfătătorul nostru, Baedeker. Fără folos, căci otelul dispăruse. Hotel Walter Vogelweide, situat și el în piața principală a orașului, dispărut deasemenea. Cași în centrele provinciilor noastre alipite, cele mai multe dintre otelurile spațioase au devenit, după unire, bănci, societăți de asigurare, administrații publice. Cele rămase nu se plîng, căci prețurile au crescut în consecință. Pentru o cameră la etajul al patrulea, dar, mare și curată, la Otelul Orașului, plătim 35 lire pe zi. Este

tot așa de scump ca la București, dar mai scump decît în orașele vechii Italie, unde otelurile au rămas oteluri.

Ca așezare, Bolzano—eri Bozen—ar putea sămăna cu Piatra Neamț. Aceleași dealuri nalte, ici stîncose, colo păduri, Isarco înlocuește Bistrița, iar Cuejdiul ar putea fi Talvera; doar piscurile roze ale Dolomiților spre răsărit și văile pline de vii și de livezi spre Apus nu-și au replica în orașelul moldovenesc. Drept vorbind, Bistrița noastră, maestoașă și întunecată, mi-e mult mai dragă. Isarcul e prea nervos și prea verde ca oul de rață. Cuejdiul este însă un mic mahalagiu, și nu se poate asemui Talverei, sprintenă munteană, care-și răsfiră pletele la soare, printre vii și livezi.

Gries, localitatea de peste apă, este grădina Bozenului. Numai vile, flori și copaci. Pomi roditori în fiecare cort; nu au poezia celor dela noi, dar nici sălbătăciunea și nici omizile. Stau în șir, ca dansatoarele dela operă, pătrunși de importanța lor și-și arată poamele fără nici o jenă. Aerul e plăcut și ușor. Toamna, multă lume vine aici pentru cură de fructe, și iarna pentru climă.

Ca aspect, Balzano este în toată puterea cuvîntului un oraș italianesc. Secessionul, care a făcut ravagi acum două decenii la München și Viena, a răzbit până aici. Nu se remarcă însă decît ca simple pete. În inima țirgului, fațadele sînt limpezi și netede, ferestrele rid cu o cochetărie venețiană, acoperișurile n'au neapărat mîndria că s'au sult pe casă. Biserica parohială din Piața Walter, simpatică relicvă gotică din veacul XIV, domină orașul cu turnul său ajurat, albit de vreme; leul venețian, în dublă efigie de marmură roșie, suportă cele două coloane ale porticului dela intrare.

Afișe colorate ne poftesc să vizităm o expoziție de pictură: *Mostra d'Arte della Venezia Tridentina, organizzata dalle Federazioni degli artisti di Trento, Bolzano e Merano; Agosto—Settembre, 1924*. Expoziția are loc în foyer-ile Teatrului comunal, și cuprinde cîteva sculpturi, deseneuri, gravuri originale în piatră sau lemn și multe picturi, de o colorație aproape totdeauna stridentă și de un gust cu totul nemțesc. Știu, din alte expoziții recente, că epidemia tonurilor crude bîntue și în țările latine, dar fără atitea complezențe pentru disgrațioasa cacofonie și pentru putreziciunea planturoasă. Latini sînt lipsiți de misticismul atît de necesar artelor de inspirație, dar au un simț al măsurii care-i ferește de unele exagerări. Futurismul poate fi o invenție italiană, și cubismul una franceză; numai Nemții au putut stoarce din ele maximumul de absurd pe care-l puteau da, tot așa cum din sculptura lui Rodin au dedus plastica grotescă, pe care o predau înainte de războiu până și academiile lor de belle-arte. Alături de Bolata, Bavelli, Donati sau Depero, catalogul expoziției tridentine cuprinde mulți Amonn, Hoffmann, Hoter, Holzmeister, Stolz, Wolf, Riss, etc. etc.

5 August

Dimineața, hoinărim pe dealuri, după amiază mergem la Meran. Plecăm din gară cu un tren local, destul de încet și de murdar, căruia-i trebuie un ceas împlinit pentru cei 30 de kilometri ai parcursului. Trecem Talvera și dăm de Adige, care nu este aici decât la 100 km. de izvorul său. Cu toată statura de adolescent, are de pe acum înfățișarea unui fluviu: calm, grav, constant, își urmează calea hotărât; pîlcuri de arini îl petrec, sălcii mlădioase îl cată pe urme. Sintem într'o țară de castele. De pe fiecare colnic ne veghiază câte unul. Vremea și-a lăsat mina asupra lor, dar soarele îmbărbătează pe bătrîni și edera iubește zidurile vechi. Valea se strînge, lumina s'a dus la stînga, după munte. Dintr'o dată, în dreapta, dealurile se feresc, și în plin sud, incendiat de flăcările astrului care coboară, ni se arată Merano. O lentilă gigantică pare a concentra toate razele apusului asupra acestui focar unic. Pășind pe alea umbroasă care duce dela gară în oraș, ne convingem că nu e o simplă iluzie optică. Temperatura s'a schimbat simțitor. Deși e aproape șase, localnicii poartă haina sub braț. Bulevardul, cu otelurile pompoase, cheurile Passer-ului cu obișnuitul Kurhaus, nu au nimic italianesc. Sintem la hotarul lumii germane și toate rămășițele trecutului ne-o arată: castelul prinților, biserica, vechea Laubengasse cu arcadele ei. Meranul a fost cîndva capitala-fortăreață a Tirolului, și trecutul nu moare niciodată cu totul. El nu mai are aici decât rostul unui muzeu. Suferinzii, care vin să se bucure de soare toamna și iarna, pot afla o dulce mîngîiere în această permanență.

Un orologiu bate șapte ceasuri, și e cald. Ne întoarcem spre apă, și urcăm pe cursul ei. Pîmbarea e din cele mai plăcute. În cîteva minute sintem la munte: stînci, cascade, lacuri, frunzișuri negre care se imbină sus cu cerul. Și iarăși ruini. Abia avem timp s'ajungem la gară, de unde același tren plin de funigină ne duce înapoi la Bolzano.

6 August

Spre Apus, pe malul drept al Adigelui, valea Bozen-ului este închisă de pîretele stîncos al Mendolei, masiv aproape uniform ca înălțime (1400—1800 m.) care se întinde dela Nord la Sud pe o distanță de vre-o 50 de kilometri. Povîrnișul pe care-l vedem din Bolzano este un zid abrupt, brăzdat de mușchi și de licheni. La mijloc, o ușoară scobitură, ca o șea. Acolo este o mică stație de vară, care ni se recomandă în deosebi: se cheamă Mendola, cași muntele. Un tren, electric de astădată, ne duce repede printre admirabilele vii și livezi până la Sant Antonio, tirgușor de podgoreni așezat la umbra povîrnișului. Aici luăm funicularul și în jumătate de ceas sintem sus. De pe platforma sta-

ției, suspendată deasupra prăpăstiei, priveliștea e superbă: tot masivul dolomit, cu miile sale de piscuri de marmoră scîntee în lumină; jos Adigele, rege peste vale, își taie calea către Sud; iar dedesubt, pe pantă, brazii negri se năpustesc printre stînci către o scoică albastră, deschisă spre soare: lacul Caldaro.

În spatele nostru, culmea se prezintă ca un platou păduros, care se ridică destul de brusc spre Miază-noapte și Miază-zi, dar coboară în pantă lină spre Apus. Lîngă stația funicularului, orientate spre Răsărit sînt două oțeluri și două vile. Celelalte două oțeluri și zece-douăsprezece vile care completează localitatea sînt așezate nu departe pe celalt versant, și privesc către Apus și Sud. De partea aceasta priveliștea este mai puțin variată, dar cu mult mai odihnitoare. Valurile verzi ale codrilor și fînețelor coboară domol înaintea ochilor, iar Ostlerul care-și înalță în fund culmile de omăt dă o impresie de stabilitate indestructibilă.

E cît se poate de frumos și vom rămîne alci: o zi, două, o săptămînă. Reținem cameră, și fug la Balzano să-mi aduc geamandanele.

7 August

Avem toate motivele să fim încîntați. Am găsit un loc de odihnă ideal. Nu este muzică militară, nu-s nici cinematografe cu soneria lor care zbirnie șapte ceasuri. Nu sînt trăsuri, nici tramvae, nici negustori ambulanți. De patru ori pe zi, trenul electric lunecă trecînd spre Fondo și Dermulo, și din cînd în cînd trompa unei mașini cîntă veselă în vîrfurile pantei. Serpentinele șoselei se desfășură dedesubtul nostru: panglică galbenă care fuge printre brazi. Sezonul este în plin, și oțelurile, vilele, sînt toate tixite. Lumea foarte elegantă, în special sexul gingaș, care nu poate plîmba delicioasele toalete de vară decît sub cape și blănuri albe. E răcoare. Cătră amiază termometrul marchează 18°. La soare, poate fi ceva mai mult; și după dejun, pe terasa spațioasă, sub lumina aurie care mîngie toți Alpii, elegantele noastre ascultă ațipite, în fotolii de mlădiță, complimentele stăruitoare ale atitor giovini solicitați de altitudine. Sîntem la 1400 m.; și italienii care se stăpînesc cu greu la nivelul mării, au dreptul să se arăte ceva mai montați la această înălțime. Aerul este, de altfel, atît de ușor, că bătrîneța nu poate subsista pe culmile Mendolei. Am văzut, între fînețe, două băbuște îndantelate care literalmente sburau.

8 August

Oțelul nostru are un singur cusur: este ținut de o nemțoaică din Caldaro (Kaltern), implacabilă directoare de pension, care ne impune cu strășnicie observația orelor de masă.

Protestăm vehement, căci nu putem suferi regula. Ceiace determină pe Frau Caldaro, care în public nu vorbește decît i-tallenește, să ne apostrofeze.

— „Voi romeni siete sempre cosi: indisciplinati“.

— „Posibile“, răspunsei ca să nu rămîn dator: ma troppa disciplina a fatto perdere a un gran' imperio, che si chiamava Austria, questo bel paese...“

Nu știu dacă replica era întemeiată, cum se zice în stil juridic; dar știu că trei zile am scăpat de surîsul grațios și de „Buon' appetito“ al directoarei.

Tovarășul nostru de masă e un personagiu foarte simpatic. Trebuie să aibă șazeci și cinci de ani, e scund, vioi, elegant, și poartă pălărie de plută. Nu are nici barbă, nici mustață, și mimica sa e cu atît mai expresivă. I se zice de toată lumea: Comandorul. Legăm, destul de repede, relații cordiale. Știe că simțem Romîni, și ne felicită, c'un ușor suris, pentru politica economică „cosi tenace“ a d-lui Brătianu:

— „Siete il solo stato veramente independente, in Europa.“

Nu speram niciodată onoarea să pot primi felicitări pentru d. Vintilă Brătianu. I le transmit, cu toată modestia, pe această cale, și îi țin la dispoziție neînsemnata mea mărturie, dacă so-coate că-i poate fi de vre-un folos în aprigul proces pe care îl fac toți „dușmanii neamului“.

Întrebăm pe comandorul nostru dacă se ocupă cu politica. Ne spune că nu. Dar o cunoaște suficient de pe cînd îi asculta poruncile. Căci a fost douăzeci de ani guvernator al Eritreii. După un timp adaogă:

— La noi, fascismul e maicusamă politic.

— Și credeți că ministrul nostru Brătianu face fascism economic.

— Economia fascistă este destul de rezonabilă. După cite putem ști aici, în Italia, d. Brătianu a introdus în economia sa metodele fascismului politic.

— Ar fi atunci, zic eu, premergătorul d-lui Mussolini; căci noi l-am cunoscut așa, totdeauna.

— Possibile...

Aveam însă și subiecte mai plăcute de conversație: cu-coanele din Mendola, excursiile, noutățile zilei, pe care Comandorul le găsește în *Corriere*, iar noi în *Stampa*. Italieanii au cîștigat c'un „Alfa Romeo“ cursa de automobile din Lyon, bătînd Delage-urile franțuzești, cum și pe ceilalți concurenți, americani, englezi, belgieni; și prietinul nostru triumfă cu generozitate, recunoscînd că Francezii aleargă bine.

9 - 10 August

În fiecare dimineață, coborîm valea spre Fondo, pe șosea sau printre finețe, ori rătăcim prin pădure. Cătră amează, brazil

se încing subt soare și mireasma lor vlguroasă ne umflă piepturile. Găsim că dejunul se servește prea târziu și păstrăm ora cu sfințenie. Frau „Buon' Appetito“ ne suride atît de gingaș, că mă încercă gîndul să redevenim nedisciplinați.

Comandorul ne arată, cu discreție, o doamnă destul de matură care prezidă zgomotos masa cea mare din partea opusă a sălii: e romîncă și ea. Comandorul se teme că va muri de inaniție; nu pentru că s'ar priva de orice bucățică pentru fetița-i de alături, dar de mult ce vorbește, n'are timp să se hrănească. Prietînul nostru a privit-o un sfert de ceas, și ne împărtășește toată grija sa. Am aflat după aceea, fără voe, dela Frau Caldaro, că este o doamnă—să zicem Silberstein, din Brăila și că nu știe decît italienește, și puțin romînește. Fetița a auzit însă undeva vorba „Mutter“ și o spune adesea, fără rost.

După amiază, urcăm pentru a doua oară culmea Penegalului. Este o primblare de un ceas și jumătate, destul de ușoară, pînă la cel mai nalt pisc al Mendolei. Priveliștea este de sus mai complectă decît cea de pe platforma stației și merită a doua vizită. Vederea se poate roti de jurîmprejur, fără piedică și spectacolul e din cele mai mărețe. Un mic chălet, cu excelentă cantină—Ristorante Paradisso—stă la îndemîna iubitorilor de singurătate. Un asin care aduce în fiecare dimineață proviziile proaspete, ne roagă să le împărțim cu dînsul. N'am putut refuza dările pe care ni le-a cerut inșafabilul fisc romînesc,—cum am fi putut refuza un sandviș măgarului de pe Penegal!

11 August

Ne luăm rămas bun dela Mendola. Adio păduri, adio liniște, adio altitudine. Strîngem mîna Comandorului și făgăduim Signorei Caldaro să-i recomandăm casa tuturor compatrioților noștri, iubitori de odihnă și de masă bună. Celace facem, cu onestitate.

În trei ceasuri, trenul electric ne duce domol la vale, printre colîne și 'nalte platouri înșorite. Fondo, Cavareno, Romeno, Sanzeno, Dermulo, San Michele, Trento.. Numele sonore îmi cîntă încă în urechi, și'n ochi îmi joacă și acum valurile de soare pe care am coborît spre Lacurile italiene.

Eugen Crăciun

Oblomov

X

Oblomov se afla în starea unui om care deabia a petrecut cu ochii soarele de vară, ce a apus, și admiră urmele lui rumene, fără să-și ridice privirea dela zarea încă luminoasă, fără să se întoarcă îndărăt de unde vine soarele, gândindu-se numai la întoarcerea de mîne a căldurii și luminii.

Lungit pe spate, se desfăta de ultimele urme ale întîlnirii din ajun. „Te iubesc, te iubesc, te iubesc“,—vibra încă în mintea lui, mai frumos decît toate cîntecele Olgăi; pe față-i tremurau încă cele din urmă raze ale privirii ei adînci. Cetea încă înțelesul ei, măsura gradul ei de iubire, și începuse să se cufunde în uitarea somnului, cînd deodată...

Adouazi Oblomov se trezi palid și întunecat; pe față urme de nesomn; fruntea plină de încrețituri; în ochi nu mai e foc, nu-s dorinți. Mindria, privirea veselă și vioae, graba măsurată și conștientă a mișcărilor unui om ocupat — toate au dispărut.

Luă ciaiul alene, n'atinse o carte, nu se așeză la blurou; îngîndurat, aprinse țigara și se așeză pe divan. Mai înainte s'ar fi culcat, dar își pierduse deprinderea, și acuma nu se simțea măcar atras spre pernă; se răsămă pe ea totuși cu cotul — semn care aduce a deprindere veche...

Era întunecat, uneori ofta, stringea deodată din umeri, clătina, abătut, capul.

Il frămînta ceva, dar nu dragostea. Chipul Olgăi e dinaintea lui, dar plutește parcă departe, într'o ceață fără raze, străină pentru el; se uita la el cu o privire îndurerată și sfioasă.

„Trăește cum a lăsat Dumnezeu, nu cum îți place ție — înțeleaptă regulă, dar...“

Și căzu pe gânduri.

„Da, nu poți trăi cum îți place — e limpede“, — începu să

vorbească în ei o voce posomorită, răzvrătită...; „ai să cazi într'un haos de contradiceri, pe care n'are să-l discurce o minte omenească, oricît de adincă, oricît de îndrăzneță! Eri ai dorit, azi ți-ai atins dorința: cu patimă, până la sleire; iar poimine roșești că ai dorit, apoi blăstămi viața: de ce s'a întîmplat? Iată ce ese din mersul independent și îndrăzneț în viață, din încăpățînatul *vreau*. Trebuie să mergi pe dibuite, să închizi ochii asupra multor lucruri și să nu aiurezi după fericire, să nu îndrăznești să te plîngi, că ți-a scăpat — iată viața! Cine a născocit că e o fericire, o plăcere! Niște zmintiți. „Viața e o datorie“, — zice Olga, — o obligație, și o obligație poate să fie grea. Să ne îndeplinim deci datoria“...

Oită.

— Nu mă mai văd... cu Olga. Doamne! Tu mi-ai deschis ochii și mi-ai arătat datoria, — zise, uitîndu-se la cer: — dar de unde putere? Să rup! E încă puțină deocamdată, deși cu durere. dar pe urmă n'ai să te blăstămi?... Și dela ea au să vină îndată, vroia să trimită... Olga n'așteaptă...

Dar ce s'a întîmplat? Ce vînt a atins deodată pe Oblomov? Ce nouri a adus? De unde jugul atît de trist?... Și parcă eri încă privea în sufletul Olgăi și vedea acolo o lume senină și o soartă luminoasă; a cetit horoscopul ei și al lui. Ce s'a întîmplat?

Trebuie să fi visat, sau a stat culcat pe spate, și dispoziția poetică a cedat locul unor grozăvii.

Adesea se întîmplă să adormi într'o seară liniștită, senină și instelată de vară, și să te gîndești cît de frumos are să fie adouazi cîmpul, în culorile luminoase ale dimineții. Cît de plăcut are să fie, să te infunzi în desimea pădurii și să te ascunzi de căldură!... Și deodată te trezești în zgomotul ploiei, sub niște nouri suri și triști; frig, umezeală...

De cu seară, ca de obicei, Oblomov își ascultă bătaia inimii, apoi o pipăi cu minile, o controlă... Insfîrșit se adînci în analiza fericirii sale, și deodată dădu peste o picătură de amărăciune și se otrăvi...

Otrava avu un efect puternic și grabnic. Oblomov își revăzu în gînd toată viața: pentru a mia oară îi veni pocăința și tîrzia-i părere de rău. Se gîndi ce ar fi el azi, dacă ar fi fost activ; apoi trecu la întrebarea, ce e azi, cum poate să-l iubească Olga, și pentru ce?

Nu-i oare o greșeală? — îi trecu deodată prin minte, ca un fulger, și fulgerul ăsta nimeri drept în inimă. Oblomov gemu. „O greșeală! da... iată ce e!“.

„Te iubesc, te iubesc, te iubesc“ — îi răsări din nou în amintire, și inima-i începu din nou să se încălzească, dar se răci din nou deodată. Și acest triplu „te iubesc“ al Olgăi — ce înseamnă? O înșelăciune a ochilor, șoapta vicleană a unei inimi încă necoapte; nu e dragoste, ci numai o presimțire a dragostei.

Vocea aceasta va răsună odată, dar va răsună cu atîta putere, va intona un acord, după care va tresări întreaga lume! Are să afle și mătușa, și baronul, și va ajunge departe zgomotul acestei voci! Acel sentiment n'are să se strecoare așa de încet, ca un pirăiaș ascuns prin iarbă, ca un murmur abia auzit...

Acuma iubește, cum coasă pe canva: încet, alene schițează un desen, și mai alene îl desface, se uită la el, apoi îl pune deoparte și-l uită. Da, e numai o pregătire pentru dragoste, o încercare. El? — Un individ care, din întîmplare, s'a nimerit cel dintăiu ceva mai potrivit pentru experiență..

I-a intrunit doar și i-a apropiat numai întîmplarea. Ea nu l-ar fi observat. Stolz i l-a arătat, Stolz i-a molipsit tinăra, impresionabila-i inimă prin simpatia sa; se arată apoi compătimirea pentru soarta lui, se arată o încercare ambițioasă de a scutura somnul de pe un suflet lenevit, ca îndată să-l și părăsească...

— Iată cum stau lucrurile! — își zicea Oblomov cu groază, ridicîndu-se depe așternut și aprinzînd luminarea, cu mîna tremurătoare. Nimic mai mult: nu-i și n'a fost! Fata era gata să primească o iubire, inima aștepta cu încordare, iar el se întîlni cu ea întîmplător, nemeri din greșeală... Numai să se arate un altul, și ea se va trezi cu groază din greșeală. Cum are să se uite atunci la dînsul, cum are să se întoarcă... grozav! Ripesc ce nu e al meu! Sînt un hoț! Ce fac! Ce fac! Ce orbire, Dumnezeule!

Se uită în oglindă: palid, galbăn, ochii stinși. Se gîndi la acei tineri fericiți, cu privirea îngîndurată, dar puternică și a-dîncă, umedă, cași a ei, cu tremurare de scînteie în ochi, cu siguranța izbînzii în zîmbet, cu un mers așa de vioiu, cu vocea sonoră. Și nu-i mult pînă să se arăte unul: ea are să se aprindă, are să arunce o privire la el, la Oblomov, și... are să înceapă a ride cu hohot!

Se uită din nou în oglindă.

— Asemenea indivizi nu sînt iubiți! — își zise Oblomov.

Apoi se culcă și-și înfundă capul în pernă.

— Adio, Olga, fii fericită!

Zachar! — strigă Oblomov dimineața. — Dacă vine dela Iliinschiî vre-un om după mine, spune-i că nu sînt acasă, că am plecat în oraș.

— Înțeles.

„Ea... Nu, mai bine îi scriu“, — își zise Oblomov; — o să-i pară sălbatec, că am dispărut deodată. Trebuie o explicație...

Se așeză la birou și începu să scrie: iute, cu foc, cu o grabă febrilă, nu așa cum scrisese proprietarului la începutul lui Maiu. Întîlnirea apropiată și neplăcută între doi care și doi ce n'avu loc o singură dată.

„Ți se pare ciudat, Olga Sergheevna (scria el), să primești, în locul meu, această scrisoare, cînd ne întîlnim atît de des. Ci-

tește-o până la urmă, și ai să vezi că n'am putut proceda altfel. Trebuia început cu această scrisoare; atunci am fi scăpat amîndoi de multe muștrări ale conștiinței. Dar nu-i tîrziu nici acum. Am început să ne iubim în chip așa de neașteptat, așa de iute, — parcă ne-am fi îmbolnăvit deodată amîndoi, — și aceasta m'a împiedecat de a mă trezi mai devreme. Apoi cine, uitîndu-se la dumneata, ascultîndu-te ceasuri întregi, ar fi vrut să ia de bună voce asupra-și, greaua datorie de a se trezi din farmec? De unde să aduni pentru fiecare clipă atîta stăpînire de sine și atîta putere de voință, ca să te oprești la fiecare povîrnîș și să nu luneci la vale? Și mă gîndeam în fiecare zi: mai departe n'am să lunec, mă opresc; atîrnă de mine; dar am lunecat, și acum încep lupta, în care cer ajutorul dumitale. Numai azi, în noaptea asta, am înțeles cît de iute îmi alunecă picioarele: nu-mai eri am reușit să arunc o privire mai adîncă în prăpastia în care cad, și am hotărît să mă opresc.

„Vorbesc numai de mine nu din egoism, căci atunci cînd voi fi în fundul prăpăstiei, dumneata ai să zbori mereu, ca un înger curat, și nu știu, dacă vei mai vroi să arunci în ea o privire. Ascultă-mă, îți spun fără aluzii, drept și simplu: dumneata nu mă iubești și nu mă poți iubi. Ascultă și experiența mea, și crede-mă în totul. Inima mea a început să bată demult: ce e drept se bătea fals, greșit, dar tocmai faptul acesta m'a învățat să deosebesc o bătae regulată de una întîmplătoare. Dumneata nu poți, dar eu pot, și trebuie să știu unde-i adevărul, unde-i rătăcirea, și asupra mea cade datoria de a preveni pe cel ce n'a cunoscut încă aceasta. Și iată că te previn: ai rătăcit, oprește-te, dă-ți seamă.

„Cît timp iubirea dintre noi se arăta sub forma unui vis ușor și zîmbitor, cît timp răsuna în Casta Diva, plana în parfumul ramurii de liliac, într'o simpatie tăcută, într'o privire rușinată, eu nu mă încredeam în ea, luînd-o drept un foc al închipuirii și o șoaptă a ambiției. Dar nebuniile au trecut, eu am ajuns bolnav de dragoste; am simțit simptomele pasiunii; dumneata ai devenit îngîndurată, serioasă, mi-ai dăruit timpul liber: la dumneata au vorbit nervii; ai început a te turbura, și atunci, — adică abia acum, — m'am înspăimîntat, și am simțit, că asupra mea cade datoria de a mă opri și de a-ți spune ce s'a întîmplat.

„Ți-am spus că te iubesc, mi-ai răspuns același lucru: auzi ce disonanță sună aici? N'auzi? Ai să auzi mai tîrziu, cînd eu voi fi în beznă. Uită-te la mine, gîndește-te la viața mea: poți dumneata să mă iubești, mă iubești dumneata? „Te iubesc, te iubesc, te iubesc“—ai spus eri. Nu, nu, nu!—răspund eu cu tărie.

Dumneata nu mă iubești, dar dumneata nu minți,—mă grăbesc să adaog,—nu mă înșeli; nu poți spune *da*, cînd în dumneata vorbește un *nu*. Vreau numai să-ți spun, că „te iubesc“

al dumitale de azi, nu e iubirea adevărată, ci numai cea viitoare ; e o cerință nesfârșită de a iubi care, în lipsa unei hrane adevărate, în lipsa focului, arde de o lumină falsă și rece, — care la femei se arată uneori în gluglulelele copiilor, altei femei, sau pur și simplu în lacrimi, sau accese isterice. Eu ași fi trebuit să-ți spun sincer încă dela început : „te-ai înșelat, în fața dumitale nu e acela pe care îl așteptai, la care visai. Așteaptă, are să vie, și atunci ai să te deștepți, are să-ți fie necaz și rușine de greșeala dumitale; iar mie acest necaz și rușine o să-mi pricinuască durere”, — iată ce ar fi trebuit să-ți spun, dacă ași fi fost mai pătrunzător din fire și mai bun la suflet, dacă însfârșit ași fi mai sincer... O și spuneam, dar ții minte cum : cu frică ca să nu crezi dumneata, ca să nu se întâmple ; îți spuneam dinainte tot ce pot spune alții mai târziu, ca să te pregătesc să n'ascuți și să nu crezi, și în același timp mă grăbeam să mă întinlesc cu dumneata... Căci mă gândeam : „până vine altul, eu sint fericit”. Iată logica antrenării și pasiunilor.

„Acum judec altfel : Mă gândesc ce are să fie când mă voi atașa de ea, când a o vedea — va ajunge nu un lux al vieții, ci o necesitate, cind iubirea se va infige în inimă (nu degeaba simt eu acolo o învirtoșare)? Cum să mă zmulg atunci ? Invinge-voiu această durere ? Rău are să fie cu mine. Chiar depe acuma nu mă pot gândi la asta fără groază. Dacă dumneata ai avea mai multă experiență, dacă ai fi mai în vîrstă, atunci mi-ași blane cuvînta fericirea și ți-ași da mina pentru vecie. Dar așa...

„Dar de ce scriu ? De ce n'am venit să-ți spun deadreptul, căci dorința de a te vedea crește pe fiecare zi, pe cînd n'ar trebui să te văd. Judecă și singură : ași avea eu curaj să ți le spun toate astea în față ? Uneori a-și vrea să-ți spun așa ceva, dar vorbesc cu totul alta. Poate că pe fața dumitale s'ar exprima tristețea (dacă e adevărat că nu-ți era urit cu mine), sau poate că neînțelegînd bunele mele intenții, te-ai simți jignită : nici una, nici alta — nu le-ași putea îndura, ași spune iarăși ceia ce nu trebuie, și intențiile cinstite s'ar risipi în vînt și s'ar sfîrși cu înțelegerea de a ne vedea adouazi din nou... Așa, fără dumneata e cu totul altfel : blinzii dumitale ochi, buna, drăgălașa dumitale față nu-i înaintea mea : hîrtia rabdă și tace, și eu scriu liniștit (mint) : *mai mult nu ne mai vedem* (nu mint).

„Altul ar adăoga : *scriu și mă scald în lacrimi*, dar eu nu pozez în fața dumitale, nu mă drapez în tristețea mea, fiindcă nu vreau să măresc durerea, să inseninez părerea de rău și tristețea. Orice drapare ascunde de obicei intenția de a lasa rădăcini mai adînci în domeniul simțimentului, și eu vreau să distrug sămînța lui, și în dumneata, și în mine. Și plînsul se potrivește, sau înșelătorilor care caută să prindă prin fraze ambiția neprevăzătoare, sau visătorilor prea sentimentali. Le spun toate astea, luîndu-mi ziua bună, cum se la ziua bună dela un prietin, cînd îl petreci la un drum lung. Peste vreo trei săptămîni, peste

o lună ar fi fost tirzlu, ar fi fost greu: iubirea face progrese de necrezut, e o gangrenă sufletească. Chiar acum nu mai sînt om: nu mai număr ceasurile și minutele, nu mai știu de răsăritul și apusul soarelui, ci mă gîndesc: am văzut-o, sau n'am văzut-o; am s'o văd, sau n'am s'o văd; a venit, sau n'a venit, va veni?... Toate acestea se potrivesc cu tinerețea care îndură cu ușurință emoțiile, și plăcute și neplăcute; cu mine se potrivesc liniștea, — deși plicticoasă, somnoroasă, dar — cunoscută; furtunile nu le pot învinge.

„Mulți s'or mira de fapta mea: de ce fugi?—or zice; alții or rîde de mine: la nevoie sînt hotărît și la astea. Dacă mă hotărîsc să nu mă mai întîlnesc cu dumneata—înseamnă că-s hotărît la orice.

„În adîncul meu chin și durere mă mîngîiu puțin, că acest scurt epizod al vieții noastre, mie îmi va lăsa o amintire curată și dulce, care e de ajuns ca să mă împiedece de a mă cufunda în somnul de mai înainte, iar dumitale îți va servi, fără să-ți aducă vre-un rău, în viitoarea-ți viață normală. Adio, înger, zboară mai degrabă, — cum zboară o pasere speriată depe ramura, unde se așezase din greșeală, — tot așa de ușoară, de vioae și veselă cași ea, — depe ramura unde te-ai așezat din neabăgare de seamă!“

Oblomov scria cu însuflețire; condeiul zbura pe pagini. Ochii îi străluceau, obrații ardeau. Scrisoarea era lungă, ca toate scrisorile de dragoste: înamorații sînt grozav de limbuți.

„Ciudat! Acuma nu-mi mai e urît, nu-mi mai e greu!“ — se gîndi Oblomov. „Sînt aproape fericit. Dece oare?... Probabil fiindcă am descărcat în scrisoare povara sufletului.

Ceti încă odată scrisoarea, o îndoi și o pecetlui.

— Zachar! Cînd va veni omul, să-i dai scrisoarea asta către domnișoara.

— Am înțeles.

Oblomov se simțea de bună samă aproape vesel. Se așeză cu picioarele pe divan și întrebă chiar: nu-i ceva pentru dejunat?

Mîncă două ouă și aprinse țigara.

Ii erau pline, și inima și capul, — Oblomov trăia. Iși închipuia cum are să se uite Olga la scrisoare, cit de nedumerită are să fie, ce față are să albă, cînd o ceti-o. Ce are să fie apoi?...

Se desfăta de perspectiva acestei zile, de noutatea situației. Cu moartea în suflet, ascultă zgomotul ușii: n'a venit cumva omul, n'o fi cetind Olga deja scrisoarea... Nu, în antreu e liniște.

„Ce-o fi însemnînd?“ — se gîndi el neliniștit: „n'a fost nimeni: cum așa?“...

O voce tainică îi șopti îndată: „dece te turburi?“. Dar Oblomov o înăbuși.

Peste jumătate de ceas abia putu fi auzit de Zachar, care se afla în curte cu un vizitîu.

- N'a tost nimeni?—întrebă Oblomov.—N'au venit?..
- Ba da.
- Și ce-ai zis?
- Că nu sînteți acasă: a plecat, zic, în oraș.
- Oblomov holbă la el ochii.
- Dece ai zis așa? Ce ți-am poruncit, cînd o veni omul?..
- D'apoi a fost fata din casă, nu omul, — răspunse Zachar cu o liniște neturburată.
- Dar scrisoarea i-ai dat-o?
- Cum se poate? Ați spus întăiu, să zic că nu sînteți acasă, și apoi să dau scrisoarea. Cînd o veni omul, i-o dau.
- Nu, nu, tu ești un curat... ucigaș! Unde-i scrisoarea?
- Dă-o înapoi!
- Zachar aduse scrisoarea, deja destul de murdară.
- Spală-ți minile, uite!—zise Oblomov furios, arătînd o pată.
- Mi-s curate, — răspunse Zachar, cu privirea într'o parte.
- Anisia! Anisia! — strigă Oblomov.
- Anisia se arată pe jumătate din antreu.
- Uite ce face Zachar! — se plînsese boerul. — Nați scrisoarea asta, dă-o omului, sau fetei din casă, cînd o veni dela Iliinschii, — ca s'o dea domnișoarei. Auzi?
- Aud, cuconașule. Dați-o înapoi, i-o dau.
- Dar cum eși Anisia în antreu, Zachar i-o zmulse din mîni.
- Pleacă, șterge-o, — strigă; — caută-ți de treaba ta femeiască!
- În curînd, veni din nou, în fugă, fata din casă. Zachar căuta să-i deschidă ușa, iar Anisia se apropie de ea, dar Zachar se uită la Anisia cu furie.
- Ce cauți aici? — o întrebă răgușit.
- Am venit numai să ascult cum ai să...
- Hai, hai, hai! — tună bărbatul, amenințînd-o cu cotul.
- Bagi nasul...
- Anisia zîmbi și plecă, dar se uita din cealaltă odăe prin gaura cheii, să vadă dacă Zachar face ce a zis boerul.
- Ilia Illici, auzind zgomot, sări și ei.
- Cine-i? Tu ești, Catea?
- A poruncit domnișoara să întreb unde ați plecat? Cînd colo, dumneavoastră — acasă! Alerg să-i spun, — răspunse fata, și o și luă la fugă.
- Sînt acasă. Asta tot minte! — zise Oblomov. — Nu, iaca, dă domnișoarei scrisoarea!
- O dau, cum ați poruncit!
- Unde-i domnișoara acuma?
- A plecat în sat, a dat poruncă să vă spun că, dacă ați isprăvit cartea, apoi să poftiți în grădină, pela ceasurile două.
- Și plecă.
- „Nu, nu mă duc... dece să irit un sentiment, cînd totul s'a sfîrșit?“ — se gîndea Oblomov îndreptîndu-se spre sat.

Văzu de departe cum mergea Olga pe deal, cum a ajuns-o Catea și i-a dat scrisoarea; văzu cum s'a oprit Olga pentru o clipă, s'a uitat la scrisoare, s'a gândit, apoi i-a făcut Catei semn să plece, și a intrat într-o alee a parcului.

Oblomov o luă pe înconjur, pe lângă deal, intră în același alee pela celălalt capăt și, ajungând până la mijloc, se așează pe iarbă, între tufe, și așteaptă.

„Are să treacă pe aici... Am să mă uit numai ce face și—plec pentru totdeauna“.

Asculta cu moartea în suflet, să-i audă pașii. Nu, nu se aude. Natura trăia o viață intensă; totul era cufundat într-o liniște solemnă, dar în iarbă fierbea o muncă mărunță, nevăzută: totul se mișca, se tira, se frământa. Furnicile aleargă încolo și încoace așa de îngrijorate, se întîlnesc, se împrăștie, se grăbesc: parcă ai privi depe o înălțime un bilciu de oameni — aceleași îngrămădiri, ciocniri; așa cum se înghesuie și norodul...

Veni o viespe, bizii în jurul unei flori, intră în caliciu: niște muște se adunără lângă o picătură de suc, eșit din crăpătura unui telu; undeva în desis, o pasere repeta demult același sunet, — chema poate pe o alta.

Colo doi fluturi, după ce se învîrtiră unul în jurul altuia, porniră deodată, ca într'un vals, printre trunchiurile copacilor. Miros tare de iarbă, din care se aude un trosnet neîncetat...

„Cită larmă!“ — se gândi Oblomov, privind acest zbucium și ascultînd graiul mărunț al naturii: „și din afară pare așa pașnic, așa de liniștit totu!“

Dar pașii tot nu se auzeau. Insfirșit lată că... „Oh!“ — oftă Oblomov, dînd la o parte ramurile cu mare băgare de seamă. «Ea-!, ea... Ce e! Plînge! Doamne!

Olga le mergea încet și-și ștergea lacrimile cu batista. Dar deabia le șterge — și apar altele. Se rușinează, le înghite, vrea să le ascundă chiar de arbori, și nu poate. Oblomov n'a văzut niciodată lacrimile Olgăi; nu se aștepta la lacrimi, — care acum parcă-l ardeau; dar ardeau așa fel, că simțea parcă nu arsură, ci căldură.

Se luă iute după ea.

— Olga! Olga! — îngină Oblomov cu o voce duiosă, căuțînd s'o ajungă.

Ea tresări, se uită în juru-i, îl zări, apoi își întoarse fața și păși înainte.

Oblomov se alătură de ea.

— Plîngi?

Lacrimile porniră mai tare. Olga nu se mai putea stăpîni, își apăsă batista pe față, izbucni într'un plîns cu hohot și se așează pe cea dintăiu bancă.

— Ce-am făcut! — șoptea lîia lîici îngrozit, luîndu-i mina și căuțînd să i-o ridice depe față.

— Lasă-mă! — rosti ea. — Pleacă! Ce cauți aici? Știi că

nu trebuie să plîng: după ce să plîng? Dumneata ai dreptate: da, totul se poate întîmpla.

— Ce-i de făcut, să nu mai fie lacrimile astea? — întrebă el, căzînd în genunchi dinaintea ei. — Vorbește, ordonă, sînt gata la orice...

— Ai făcut să fie lacrimi, dar să le oprești — nu-i în puterea dumitale... Nu ești așa de tare! Lasă-mă! — zicea ea, făcîndu-și vînt cu batista.

Oblomov se uita la ea și-și cetea în gînd toate blestemele. — Nenorocita de scrisoare! — rosti el cu căință.

Ea deschise coșulețul cu lucru, scoase scrisoarea și i-o dete.

— Ia-o și du-o cu dumneata, ca să nu mai plîng, uitîndu-mă la ea.

Oblomov o puse, tăcut, în buzunar și se așeză lingă ea, plecînd capul în jos.

— Cel puțin ai să dai dreptate intențiilor mele, Olga, — zise încet. — E o dovadă, cît mi-e de scumpă fericirea dumitale.

— Da, scumpă! — zise Olga, oftînd. — Nu, Iiia Illici, dumitale ți-a venit probabil invidia, că sînt atît de fericită în liniștea mea, și te-ai grăbit să turburi această fericire.

— S'o turbur? Atunci n'ai cetit scrisoarea mea? Ți-o repet...

— N'am isprăvit-o fiindcă mi s'au umplut ochii de lacrimi: sînt încă o proastă! Dar restul l-am ghicit. N'o repeta ca să nu mai plîng.

Lacrimile începuse să-i curgă din nou.

Pentruce renunț eu la dumneata, — începu Oblomov, — dacă nu pentrucă prevăd fericirea dumitale în viitor, și mă jertfesc pe mine? Parcă o fac cu sînge rece? Nu plînge totul în mine? atunci pentruce fac?...

— Pentru ce? — repetă ea, încetînd deodată de a plînge, și întorcîndu-se spre el — Pentru același motiv, pentru care te-ai ascuns acuma în tufiș ca să vezi, dacă am să plîng, și cum am să plîng — iată pentru ce! Dacă ai fi dorit sincer ceiace ai scris acolo, dacă ai fi fost convins că trebuie să ne despărțim, ai fi plecat în străinătate, fără să mă întîlnești.

— Ce idee!... — începu el jîgnit, și nu sfîrși.

Presupunerea asta îl izbi, fiindcă deodată i se arătă limpede, că e adevărat.

— Da, — întări ea, — eri îți trebuia *te iubesc* al meu, azi ți-au trebuit lacrimi, iar mine ai să vrei să vezi, poate, cum mor eu.

— Olga, cum se poate să mă nedreptățești până la atîta? Cum nu mă crezi că ași da acuma o jumătate din viață, ca să-ți aud risul și să nu mai văd lacrimi...

— Da, acuma, poate, — după ce ai văzut cum plînge o femeie după dumneata... — Nu, — adăugă ea, — dumneata n'ai inimă. Zici că n'ai vrut lacrimile mele; n'o făceai, dacă nu vroiai...

— Dar parcă eu știam?!—exclamă el, încrucișându-și minile pe plept.

— Inima, când iubește, are mintea ei, ea știe ce vrea, și știe dinainte ce are să fie. Eu eri eram împiedecată de a veni aici: ne-au sosit pe neașteptate niște musafiri; dar știam că dumneata te-ai fi chinat așteptându-mă, ai fi dormit poate rău: am venit, fiindcă n'am vrut suferința dumitale... Și dumneata... găsești plăcerea că plîng... Uită-te, uită-te, desfătează-te!...

Și începu din nou să plîngă.

— Eu și așa am dormit rău, Olga. M'am istovit noaptea asta.

— Și ți-a părut rău că eu am dormit bine, că nu sufăr, așa-i?—îl întrerupse ea.—Dacă nu plîngeam acuma, ai fi dormit rău și azi.

— Ce să fac acuma: să cer ertare?—roști el cu o duioșie supusă.

— Cer ertare coplii, sau cînd te calcă cineva pe un picior, în mulțime; aici scuza n'ajută,—zise ea, vînturîndu-și din nou fața cu batista.

— Totuși, Olga, asta e — adevărat. Dacă ideia mea e dreaptă, și iubirea dumitale o greșeală... Dacă iubești pe un altul, și, uitîndu-te la mine roșești...

— Și ce-i cu asta?—întrebă ea, privindu-l pătrunzător și cu o ironie atît de adîncă, încît Oblomov se zăpăci.

„Ce vrea ea dela mine“,—se gîndi Oblomov.—„Ține-te, Ilia Illici!“

— Cum „ce-i cu asta?“—repetă el mașinal, uitîndu-se la ea cu neliniște, fără să bănuiască ce idee se plămădește în capul ei, cum justifică ea acest „ce-i cu asta“, cînd evident, această iubire, dacă nu se poate justifica, e o greșeală...

Ea îl privea cu atîta conștiință, cu atîta siguranță, era parcă atît de stăpînă pe ideia ei.

— Dumneata te temi,—întîmpină ea mușcător, să nu cazi în fundul „beznei“, te înspăimîntă suferința în viitor, — că n'am să te mai iubesc!... „Are să fie rău de mine“,—scrii dumneata...

Oblomov tot nu înțelegea bine.

— Dar mie are să-mi fie bine, dacă iubesc pe un altul: va să zică am să fiu fericită! Și dumneata zici că „prevezi fericirea mea“ în viitor și că ești gata să sacrifici pentru mine totul, chiar viața!

Oblomov se uita la ea fix și clipea rar și larg.

— Iată ce logică esă!—șopti el.—Mărturisesc, nu m'am așteptat...

Ea îl privea atît de sarcastic din cap pînă în picioare

— Dar fericirea, din pricina căreia inebunești dumneata? — întrebă ea.—Dar aceste dimineți și seri, acest parc, dar al meu „te iubesc“—nu fac nimic toate astea, n'au nici un preț, nu merită nici o jertfă, nici o durere?

„Ah, cum m'ași prăbuși subt pământ!“—se gândi Ilia Illici, chinându-se în gând, pe măsură ce Ideia Olga i se descoperea mai mult.

— Dar dacă,—întreabă ea cu aprindere:—dacă dumneata te obosești de dragoste, cum te-ai oboșit de cărți, de slujbă, de lume; dacă mai tirzlu, fără altă dragoste,—fără să am o rivală, — adormi lângă mine, ca la dumneata pe divan, și dacă vocea mea nu te mai trezește; dacă nodul dela inimă îți trece; dacă nu altă femeie, ci—halatul dumitale îți devine mai scump? .

— Olga, asta e cu neputință!—o întrerupse Oblomov jignit, retrăgându-se de lângă ea.

— Dece cu neputință? Dumneata zici că eu mă „înșel“, că am să iubesc pe un altul, iar eu mă gândesc uneori că dumneata ai să încetezi pur și simplu de a mă iubi, și atunci? Cum am să mă justific eu de ceiace fac azi? Lăsăm oamenii, lumea; dar cum am să mă justific față de mine? Nici eu nu dorm uneori din pricina asta, dar pe dumneata nu te sfișii cu întrebări despre viitor, căci cred în mai bine. În mine fericirea birue frica; dumitale cîte odată îți strălucesc ochii, cînd mă cauți cătărîndu-te pe dealuri, uiți lenea și alergi pentru mine, pe arșiță, prin oraș, după un buchet, după o carte; cînd văd că te fac să zîmbești, să dorești viața... Eu aștept, caut un singur lucru — fericirea, și cred că am găsit-o. Dacă mă înșel, dacă-i adevărat că am să-mi deplîng greșeala, — simt cel puțin că aici (și-și puse mîna pe inimă) nu-s vinovată; va să zică, soarta n'a vrut, Dumnezeu n'a dat. Dar nu mă tem de lacrimile din viitor; o să plîng, dar nu degeaba: am cumpărat ceva cu ele... mie... îmi era așa de bine!...—adăugă ea.

— Atunci să fie iarăși bine!—se rugă Oblomov.

— Dumneata vezi în viitor numai întuneric; pentru dumneata fericirea e o nimica... E o ingrătitudine, asta nu-i iubire, e un...

— Egoism!—complectă Oblomov, și nu îndrăznea să se uite la Olga, nu îndrăznea să vorbească, să ceară ertare.

— Du-te,—zise ea încet:—unde voiai să mergi.

Oblomov se uită la ea. Ochii ei se uscaseră. Ea se uita în jos îngîndurată și desena pe nisip.

— Culcă-te iar pe spate,—adăugă ea!—n'ai să mai greșești, nici să cazi în „prăpastie“.

— M'am otrăvit și te-am otrăvit și pe dumneata, în loc să fiu fericit simplu și deadreptul...—bombănea el cu căință.

— Bea cvas: n'ai să te otrăvești.

— Olga, nu-i mărînimos... După ce m'am executat singur, recunoscînd...

— Da, cu vorba te execuți, te arunci în prăpastie, dai o jumătate din viață, apoi vin îndoelile, nopți de nesomn: cît de gîngăș devii față de dumneata, de prudent, de îngrijorat, cît de departe vezi înainte!...

„Ce adevăr, și cât de simplu!“ — Se gîndea Oblomov, dar îi era rușine s'o spună în auz.

Dece nu și-a tălmăcit-o el singur, și a trebuit să vie o femeie care abia începe să trăiască? Cum a înțeles ea așa de iute! Și mai dăunăzi era un copil...

— Noi n'avem ce să mai vorbim,—încheie Olga, sculîndu-se. Adio, Ilia Illici, și fii... liniștit; doar în aceasta stă fericirea dumitale.

— Olga nu, pentru Dumnezeu, nu! Acuma cînd totul e clar din nou, nu mă alunga..—zise Ilia Illici, luîndu-i mîna.

— Ce mai vrei dela mine? Dumneata te îndoști, — nu e cumva o greșeală iubirea mea pentru dumneata: nu-ți poți liniști îndoiala; poate de bună seamă e o greșeală — nu știu..

Oblomov îi lăsă mîna. Cuțitul atirna din nou deasupra lui.

— Cum nu știi! Dumneata nu simți? — întrebă el din nou cu îndoiala pe față.—Bănuiești?..

— Nu bănuiesc nimic; ți-am spus eri ce simt, dar ce va fi peste un an — nu știu. Dar parcă după o fericire mai vine și alta, apoi a treia, la fel? — întrebă ea, uitîndu-se la el ulmită. — Spune, dumneata ai mai multă experiență.

Dar Oblomov nu mai vroia s'o întărească în această idee, și tăcu, clătînd cu mîna un salcîm.

— Nu, iubești numai o singură dată! — repetă el, ca un școlar,—o frază învățată.

— Ei, vezi; și eu cred tot așa, — adăugă ea. — Iar dacă nu e așa, atunci poate că am să încetez și eu de a te iubi; poate că are să mă doară această greșeală, și pe dumneata — deasemenea, poate ne despărțim!... Să iubești de două-trei ori... nu, nu!.. Nu vreau să cred!..

Oblomov oftă. Acest „poate“ îi răscolea sufletul, și Ilia Illici se tira îngîndurat după ea. Dar cu fiecare pas se simțea mai ușor; greșeala născocită de el în timpul nopții era într'un viitor așa de depărtat... Doar nu numai dragostea, doar toată viața e așa..—îi veni lui deodată în minte; „și dacă respingi toate ocaziile, ca „greșeli“, atunci nu va fi greșeală? Ce-i cu mine? Parcă am orbit!“

— Olga! — zise, abia atingîndu-i cu două degete talia (ea se oprise): — dumneata ești mai deșteaptă decît mine.

Ea clătîină din cap.

— Nu, mai simplă și mai îndrăzneață. Dumneata de ce te temi? Crezi, fără glumă, că o iubire poate înceta? — întrebă ea cu mîndrie și siguranță.

— Acuma nu mă mai tem nici eu! — rosti Oblomov cu curaj.—Cu dumneata soarta nu-i de temut!

— Vorbele astea eu le-am cetit undeva... în Sue, — mi se pare,—întîmpină ea îndată cu ironie, întorcîndu-se spre el: — numai că acolo le spune o femeie unui bărbat...

Lui Oblomov îi izbucni roșeața pe tot obrazul.

— Olga, las să fie totul, cum a fost eri,—ruga el;—n'am să mă mai tem de *greșeli*.

Olga tăcea.

— Da?—întreabă el sfios.

Ea tăcea.

— Ei, dacă nu vrei să vorbești, dă vre-un semn... o ramură de liliac...

— Liliacul.. a trecut, s'a dus! Uite cum a rămas: vesteț!

— S'a dus, s'a vestețit,—repetă lilia liliaci, uitându-se la tufele de liliac.—Și scrisoarea s'a dus!—zise deodată.

Olga clătină din cap: nu! Oblomov mergea după ea și se gindea la scrisoare, la fericirea din ajun, la liliacul vestețit.

„Liliacul se vestețește de bună seamă! Ce rost a avut scrisoarea... Dece n'am dormit toată noaptea? Dece am scris azi dimineață? Iaca, acum, cind m'am liniștit din nou... (căscă)... grozav mi-i de somn! Și dacă nu era scrisoarea, n'ar fi fost nimic: Olga n'ar fi plîns, toate ar fi fost cași eri, am sta liniștiți tot aici, în alee, ne-am uita unul la altul, am vorbi despre fericire. Și azi tot așa, și mine“... Căscă cu toată gura.

Se gîndi apoi ce-ar fi fost, dacă scrisoarea își ajungea scopul, dacă Olga ar fi împărtășit îndoiala lui, dacă se speria, cași dînsul, de greșeli, de depărtatele furtuni vliitoare; dacă asculta de așa zisa lui experiență, și consimțea să se despartă, să se uite unul pe altul?

Ferească Dumnezeu! Să-și ia ziua bună, să plece în oraș, la noua locuință! Ar începe apoi o noapte lungă, uritul de mine, nesuferitul de poimîne, și un șir de zile tot mai palide și mai palide...

Cum se poate! Ar fi moartea! Nici o îndoială!..

S'ar îmbolnăvi. Nu vroia despărțirea, n'ar fi putut-o îndura, ar fi venit să se roage, ca s'o vadă. „Atunci dece am scris?—se întreba el.

— Olga Sergheevna!

— Ce poștești?

— La mărturisirile mele vreau să mai adaug încă una..

— Ce fel?

— Doar nu era nevoie de scrisoare..

— Nu e adevărat, era nevoie,—hotărî ea.

Se întoarse și începu să ridă, văzînd ce mutră făcea Oblomov, cum l-a trecut somnul deodată, cum i s'au deschis ochii de nedumerire.

— Era nevoie?—repetă el iar, pironindu-și ochii în spațele ei.

Dar acolo erau numai cei doi ciucuri ai mantalei.

„Dar ce înseamnă aceste lacrimi, reproșuri? Să fie o șiretenie?“ Da Olga nu-i o șireată: asta o vedea și el.

Umblă și se desfătează cu șiretenii numai femelle, mai mult sau mai puțin mărginite. În lipsa unei minți drepte, acestea mișcă

resorturile vieții mărunte de toate zilele prin ajutorul șireteniei, brodează cum brodează o dantelă, polifca lor casnică,—fără să bage de samă, cum se așează liniile mari ale vieții, încotro se îndreaptă și unde au să se întâlnească.

Șiretenia e la fel cu moneda mică, cu care n'ai să cumperi mare lucru. După cum cu o monedă mică se poate trăi un ceas-două, așa și cu șiretenia: se poate acoperi câte ceva, înșela, schimba; dar șiretenia n'ajunge pentru a cuprinde depărtările orizontului, pentru a pune în legătură începutul și sfârșitul unui fapt însemnat, mai important.

Șiretenia are vederea scurtă: vede bine numai subț nasul ei, nu în depărtare, deaceia singură cade adesea în capcana, pe care a pus-o altora.

Olga e deșteaptă, și atita. Chiar întrebarea de azi,—cît de ușor și de lămurit a dezlegat-o! Și tot așa cu orice fel de întrebare: Olga vede îndată înțelesul adevărat al unui eveniment și se apropie de el pe drumul drept.

Șiretenia? Ca un șoarece: fuge încolo și încoace, se ascunde... Și nici caracterul Olgăi nu-i așa. Atunci ce-i?...

— Dece era nevoie de scrisoare?—întrebă Ilia Illici.

— Dece?—repetă ea, și se întoarse iute spre el, cu fața veselă, găsind o adevărată plăcere, că-l poate pune în incurcătură la tot pasul.—Pentru că,—începu ea apoi rar,—pentru că n'ai dormit o noapte, ai tot scris pentru mine; și eu sînt egoistă! Asta-i una...

— Atunci dece îmi reproșai adineaori, dacă ești de aceeași părere cu mine?—o întrerupse Oblomov.

— Pentru că dumneata ai născocit chinuri. Eu nu le-am născocit, chinurile mi-au venit, și mă bucur că au trecut, iar dumneata te pregăteai și te desfătai de ele dinainte. Ești răutăcios. Iată dece ți-am reproșat. Apoi... în scrisoarea dumitale te agită gîndul, sentimentul... ai trăit noaptea și dimineața asta nu după felul dumitale, ci cum vroiam să trăiești, prietinel dumitale și eu. Asta-i a doua; însfirșit a treia...

Se apropie de el așa de mult, că lui Oblomov i se aruncase singele în inimă și în cap; Ilia Illici începu să respire cu greu, cu turburare. Ea îl privea drept în ochi.

— Al treilea, fiindcă în scrisoarea asta se vede ca într-o oglindă delicatetea simțirii dumitale, prudența dumitale, grija pentru mine, pentru fericirea mea, se vede curățenia conștiinței dumitale... tot ce mi-a arătat la dumneata Andrei Ivanovici, și la care țin eu, pentru care uit lenea dumitale.. apatia... Te-ai dat pe față, fără să vrei: dumneata nu ești egoist, Ilia Illici, dumneata nici gînd n'al avut să te desparți de mine, ci fiindcă te temi să nu mă înșeli... a vorbit cîntea dumitale; altfel scrisoarea dumitale m'ar fi insultat, și n'ași fi plîns—din mindrie! Vezi, eu știu penține te iubesc, și nu mă tem de greșeală: eu în privința dumitale nu mă înșel.

Ascultînd-o, o vedea în strălucire, în raze scînteietoare. Ochii ei străluceau de atîta triumf al iubirii, de atîta conştiinţă a puterii; pe obraji îl ardeau două pete trandafirii. Şi izvorul acestei minuni era el! Prin mişcarea inimii sale curate l-a aruncat în suflet acest foc, acest foc de lumină, această strălucire!

— Olga! Eşti superioară tuturor femellor, eşti cea dintău femeie din lume!—roşti Oblomov în extaz, şi trecînd peste orice stăpînire de sine, întinse braţele, se plecă dinaintea ei.—Pentru Dumnezeu... o sărutare, o cheazăşie a nespusei fericiri!—şopti el aiurit.

Ea se dete deodată un pas îndărăt; strălucirea triumfului, culorile dispărură depe faţă; în ochii ei blînzi fulgeră furtuna.—Niciodată! Niciodată! Nu te apropia!—roşti cu spaimă, aproape cu groază, întinzînd braţele şi umbrela între ea şi el; şi se opri înfiptă, impietrită, fără respiraţie, într'o poză infiorată, cu privirea ameninţătoare, cu faţa într'o parte.

Sfîit, Oblomov se opri deodată: în faţa lui nu mai era blînda lui Olga, ci zeiţa insultată a mîndriei şi miniei, cu buzele strînse, cu fulgere în priviri.

— Iartă-mă...—îngină Oblomov, ruşinat, nimicî.

Ea se întoarse încet şi plecă, aruncîndu-i o privire îngrijorată şi piezişă, peste umăr. El? Smerit ca un cîne, cu coada lăsată în jos, şi căruia i-a bătut din picior, se tări încet din urmă. Ea începuse să grăbească pasul, dar zărîndu-i faţa, îşi stăpîni zîmbetul şi paşi mai încet, tresărînd numai din cînd în cînd. Pete trandafirii i se arătau, cînd pe un obraz, cînd pe celalalt.

Pe măsură ce păşea, faţa i se însenina, respiraţia devenea mai rară şi mai liniştită. Olga merse cu pas mai potolît, lăsînd loc părerii de rău. Paşi mai încet, tot mai încet...

Ar fi vrut să-şi îmblînzească minia; se gîndea la un prilej de a-i vorbi.

„Am stricat totul! Iată greşeala adevărată. „Niciodată“! Doamne! S'au vestejit liliecii“,—se gîndea Oblomov, uitîndu-se la liliecii plecaţi: „Ziua de eri s'a vestejit, scrisoarea s'a vestejit de asemenea, şi această clipă, cea mai frumoasă din viaţa mea, cînd o femeie mi-a spus pentru întăia dată, cu un glas din cer, ce e bun în mine, s'a vestejit şi ea!“...

Se uită la Olga: iar Olga se oprise şi aştepta, cu ochii lăsaţi în jos.

— Dă-mi scrisoarea...—zise încet.

— S'a vestejit!—răspunse lilia liliei mîhnit, scoţînd scrisoarea.

Ea se apropie de el din nou şi plecă chiar capul; genele-i erau lăsate cu totul în jos... Aproape tremura. Oblomov îl dete scrisoarea; ea nu ridica capul, nu pleca.

— M'ai sperlat,—roşti ea cu ton blind.

— Iartă-mă, Olga,—mormăi lilia liliei.

Olga tăcea.

— Acest teribil „niciodată“...—roști Oblomov abătut, și oftă.

— Se va vesteji!—roști ea încet, înroșindu-se.

Îi aruncă o privire rușinată, mîngioasă, îl luă amîndouă minile, le strînse cu putere în ale sale, apoi le alipi de inimă.

— Auzi cum se bate! M'ai speriat. Lasă-mă!

Și fără să se mai uite la el, se întoarce și ridicîndu-și puțin rochia, păși lute pe alee.

— Incotro așa de lute?—Am obosit, nu mă pot ținea de dumneata...

— Lasă-mă! Mă grăbesc să uit, să cînt, să cînt!...—repetea ea, cu fața aprinsă. Mă apasă pe piept, aproape mă doare!

Oblomov rămase locului și se uită îndelung după ea ca după un înger în zbor.

„Să se vestejească oare și această clipă?“—se gîndea el, aproape mîhnit, și nu simțea nici singur, dacă merge, sau stă pe loc.

„S'a dus liliacul“,—se gîndi din nou: „ziua de eri a trecut, a trecut și noaptea cu nălucirile ei, cu înăbușeala ei... Da! Are să se ducă și clipa asta, cași liliacul. Dar, pe cînd se ducea noaptea de eri, înflorește dimineața de azi“...

— Ce va să zică asta?—roști el deodată în uitare. Și iubirea e... tot viață? Credeam că iubirea se lasă ca o amiază fierbinte deasupra celui care iubește, și nimic nu se clintește, nu suflă în atmosferă: nici în iubire nu există repaos, și ea se mișcă înainte... „cu toată viața“,—zice Stolz. Și încă nu s'a născut acel Isus Navin care să zică: „stăi, nu te mișca“. Atunci ce are să fie mine?—se întrebă cu neliniște și plecă îngindurat, încet spre casă.

Trecînd pe lingă ferestrele Olgăi, auzi cum pieptul ei apăsător se ușura în sunetele lui Schubert, plîngînd parcă, cu hohote de fericire.

Dumnezeule! Ce fericire să trăiești pe lumea asta!

(Traducere din rusește de A. Frunză)

(Va urma)

I. Gonciarov

Anatole France

Cîteva reflecții

Anatole France este în primul rînd *inteligența*. Inteligența pură, jocul cu idei, în forma senzibilă a artei.

Această însușire rară i-a determinat și felul creației sale artistice.

Tipurile lui principale nu sînt pasionale decît rar: Thérèse și Jacques din *Le Lys rouge*, Elodie din *Les Dieux ont soif* și alte cîteva mai puțin importante. Tipurile lui ilustre, Sylvestre Bonnard, Jérôme Coignard, abatele Lantaigne, Monsieur Bergeret, sînt intelectuali, aventurile lor sînt în primul rînd aventurile *inteligenții* lor,—pasiunea rămînînd secundară, ca un halo numai, al temperamentului intelectual; caracter pe care nu-l desminte nici chiar Jérôme Coignard, cel mai „sanguin” dintre ei, acela pe care „les esprits animaux” îl ioving mai des.

Dar nu numai pe acești intelectuali de rasă îl vede France în perspectiva lor intelectuală (aici însuși obiectul solicită această tratare), ci pe mai toate personagiile sale. Vreau să spun că celace îl frapează pe France mai ales, și ne redă, este aspectul intelectual al personagiilor sale,—atitudinea lor față cu iumea, *concepția lor despre viață*.

„Toți aveți o filozofie—s'a adresat cîndva William James auditorilor săi—și ceiace e mai important în d-voastră, mai semnificativ în ochii mei, e chipul în care ea determină pentru fiecare perspectiva universului său personal”.

Această concepție despre lume, pe care o are orice om, dela tăetorul de lemne până la Kant, l-a interesat mai mult decît orice și pe Anatole France. Faptele, zice el prin gura lui Jérôme Coignard, sînt lucruri de rînd, numai ideile sînt intere-

sante. Adăogînd că faptele devin interesante, numai cînd ilustrează idelle, vom avea aproape formula artei lui Anatole France.

Personagiile lui sînt zugrăvite prin concepția lor despre viață, concepție exprimată în ideile lor și prin faptele lor. În *Le chanteur de Kymé*, Homer e atitudinea lui Homer în fața vieții; în *Les Dieux ont solfe* concepția de viață a raționalistului abstract Gamelin, a epicureului sceptic Brotteaux, a barnabitului Longuemarre (pentru care cea mai dureroasă ofensă e să fie confundat cu un capucin); în *La Rôtisserie de la Reine Pédauque* e concepția de viață a epicureului și scepticului generos Coignard, aproape concepția lui France, motiv pentru care spațiul romanului nu i-a fost de ajuns și a scris un volum complimentar, *Les Opinions de M. Jérôme Coignard*, unde a exprimat această concepție cu un minimum de ficțiune.

Raportul ori coliziunea ori ciocnirea dintre personajii, e, de obicei, ciocnirea, coliziunea și raportul dintre atitudinile, concepțiile lor despre lume, sau rezultă direct și imediat din ele. Și aceasta nu numai în *Thaïs*,—între filozofi, adică filozofii; nu numai în *L'Orme du Mail*, între abatele Lantaigne și Monsieur Bergeret,—conflictul dintre teologie și libera-gîndire, ci de cele mai multe ori chiar cînd este vorba de oameni de rînd.

Aceste concepții, uneori împrumutate de el personajilor, nu sînt date rece, „oblectiv“, ci luminate de atitudinea autorului față de ele, de concepțiile lui asupra lor.

Operele de căpetenie ale lui France sînt o colecție sau o coliziune de atitudini și de concepții în fața vieții plus atitudinea sau concepția lui asupra acelei colecții ori coliziuni.

Grație acestui „metod“, care nu e altceva decît însuși chipul său de a concepe realitatea și a reacționa intelectual la ea, el a putut trata lucruri inaccesibile altui scriitor și exprima realități, pe care altul n'ar fi avut cum să le exprime. În sara zilei a doua după înmormîntarea lui Jérôme Coignard asasinat de Mosaide pe drumul spre Lyon, Tournebroche și Jahel, într'un suprem adio de despărțire, se lasă bețelul supreme pe mormîntul maestrului scump. Și totuși nu e nimic jignitor; totul e firesc, parcă chiar la locul lui și de o estetică impecabilă. Acest unic „tour de force“ se explică prin faptul că sîntem pregătiți, puși într'o anumită stare de gîndire, într'o anumită concepție despre lume, prin atitudinea și concepția lui Jérôme Coignard care se infiltrază în noi dealungul romanului. Naturalismul lui filozofic, teologia lui umană, indulgența lui, lipsa lui de orice prejudecată care stînjenește libera desfășurare a vieții, exemplele lui, cinismul lui amabil și înflorit au creat *deja* atmosfera, în care scena de un naturalism antic își are locul ei firesc. Și bineînțeles, estetica, tactul, fineța, ascuțimea de gîndire și de expresie, cu care pregătește și execută France pagina aceasta, direct și curajos descriptivă,—unul din punctele culminante de artă mare din opera lui.

Atitudinea lui France, aproape mărturisită în *La Rôtisserie* și în *Les Opinions de M. Jérôme Coignard* și mai ales în prefața acestei din urmă cărți, observabilă în celelalte opere prin toate acele chipuri, în care ni se desvăluie atitudinea unui scriitor,—atitudinea aceasta este în primul rând a inteligenței sale și numai în al doilea rând a sentimentului.

S'a zis—admirabil—că pentru inteligență totul e comic și pentru sentiment totul tragic. În Dostoevski, de pildă, partea suflului îndreptată înspre lume a fost mai ales sentimentul. Altfel e cazul lui France. La dînsul, lumea cădea mai mult în categoria inteligenței decît a sentimentului.

Pentru France, la care oficiul îl face în primul rând inteligența, totul e comic; de aici ironia sa. Sentimentul, care vine pe al doilea plan, pune o notă de duioșie alături de ironie („duioșie“ e prea puternic; vreau să spun: tandreță). Inteligența zimbește, sentimentul se înduioșează. Dar aceasta este humorul. Anatole France este unul din rarii scriitori francezi humorști. Mai fin în ironie și mai discret în sentiment decît Dickens—la Dickens sentimentul e pe un plan mult mai ridicat în creație—humorul lui France e mai puțin viguros, dar mai delicat, mai „artist“ decît al genialului scriitor englez, care-și răsplătește lipsa de fineță, dacă e un defect, prin puterea colosală de creație a vieții pasionale și active.

Ironia lui France variază după subiect, adică după atitudinea și concepțiile personajilor,—după „filozofia“ lor. Discret ironic și discret înduioșat față de Sylvestre Bonnard, pe care l-a înzestrat cu cîteva manil ale sale; mai ironic și mai puțin duios față de Bergeret, în care a pus deasemeni ceva din el; abia ironic fără vre-o duioșie, pentru că personajul nu are slăbiciuni, față de respectabilul abate Lantaigne; direct humorist față de Jérôme Coignard, alter-ego al său, s'ar zice mai degrabă o recunoaștere jovială a contradicțiilor propriei sale personalități, intrupată în tipul său; ascuțit ironic față de om în genere, adică față de concepția despre lume a omenirii și față de geneza acestei concepții, în partea primă din *L'Île des Pingouins*; necruțător ironic, în partea ultimă, față de personaje, mai mult afective și active de data aceasta, reprezentative desigur și ele, dar nu intrupări de concepție în măsura celorlalte. Și aceasta, pentru că față de tipurile din viața contemporană, antipatice lui, antipatice fiindcă sînt primejdioase, direct și vădit vătămătoare, France are o atitudine specială. Această manieră apare mai tîrziu în evoluția lui literară, atunci cînd devine mai „luptător“, cînd opera sa începe să ia un caracter mai social. Atunci ironia lui olimpiacă cedează satirei (Dar atîta! Mînie nu există nicăieri în Anatole France).

Și mai trebuie de adăogat imediat că France e imparțial întotdeauna. În romanele sale sociale (*Histoire Contemporaine*) abatele Lantaigne, reprezentantul clericalismului, apare superior,

în orice caz nu inferior (adică nu mai comic, căci la France inferior=comic) decît liberul-gînditor Bergeret, în care a pus mult din el.—Iar în *L'Île des Pingouins*, personagiile socialiste nu beneficiază din partea lui de mai multă bunăvoință decît cele de altă culoare. Dacă „trublioni” sînt ridiculi și Colomban (Zola) simpatic, aceasta înșamnă supunerea la obiect și atîta tot. Am văzut că se ironizează chiar și pe el însuși în unele tipuri, mai ales în Bergeret. Această ironie față de propria-i atitudine, e supremul joc al inteligenței.

Celace apare atît de clar în partea primă din *L'Île des Pingouins*, este adevărat pentru toată creația lui France: el își exercită ironia mai ales pe socoteala genezei concepțiilor diverse despre lume, toate în funcție de egoism, redus, după el, la foame, frică și amor—care se tem să se recunoască din cauza vanității. (Din acest punct de vedere France este pesimist și mizantrop; înălțimea însă de unde privește pe om și deci zîmbetul indulgent pentru vanitatea cu care-și transfigurează omul egoismul în motive nobile, transformă mizantropia lui France în scepticism indulgent). S'ar zice că întreprinderea lui de căpetenie e demascarea ironică și de sus ertătoare a subterfugiilor și ipocriziilor inconștiente ale pragmatismului în funcție.

În raportul dintre atitudinea ori concepția personajului și cauza ei ori împrejurările în care se manifestă, stă o bună parte din comicul lui France, cel mai „înalt” în ierarhia comicului.

Mai întăiu contrastul dintre cauză și efect.

O cauză mică, banală, firește de ordin egoist, dă naștere, inconștient (și aci e comicul) unei opinii cu caracter și de interes general. Cînd personajul e simplu și brutal-egoist, opinia e imediat legată cu interesul său, e vădit în funcțiune de acel interes, e cu naivitate *advocatus diaboli*: Locantierul din *Les Opinions de M. Jérôme Coignard* e convins că numai atunci treburile obștiei vor merge bine, cînd magistrații comunali vor fi aleși de negustori.—Cînd personajul e un tip superior, atunci concepția-efect e mult mai îndepărtată, mai mediată, egoismul determină concepția în ascuns. Abatele Lantaigne, spirit înalt, om foarte puțin practic, încurcat în datorii la furnisorii seminarului, unde e director, devine nervos, pesimist și, din cauza aceasta, vede și în mai negru situația țării sale. Concluzia sa exclamativă: „Cele mai grozave nenorociri amenință Franța” este determinată, mai ales, și fără să știe el, de neplăcerile cu măcelarul seminarului. Monsieur Bergeret, deprimat de soarta sa, — profesor umil, displăceri mari casnice, — e convins că viața e un mucigaiu, o maladie a materiei și speră că mucigaiul acesta nu mai există nicăeri în univers; mai tîrziu, cînd află că e mutat la Sorbona, venînd vorba din întîmplare despre problema vieții din univers, imaginează cu lirism viața din alte corpuri cerești.

Alte ori comicul rezultă din contrastul dintre atitudinea personajilor și împrejurările în care se produce. În fața lui

Pafnuțiu, imobilizat pe stilpul său pentru penitență și mucenicie, funcționarul roman Cotta, om pozitiv, lucid, serios și prozaic, nu simte în el nici o problemă și, administrator roman, pentru care toate nebulile religioase sînt egale și permise, el spune secretarului său să însemne și acest lucru, că există indivizi care au obiceiul curios să stea în virful unui stîlp.—Jérôme Coignard, vinovat de „homicid“ în urma unei petreceri, strecurîndu-se cu tovarășii săi pe ulițele Parisului, ca să scape de polițiști, invectivează luna, „astru obscen și libidinos“, că nu-i dă destulă lumină să citească pe Boețiu, spre a se consola că a făcut moarte de om.

Alte ori efectul comic rezultă din contrastul dintre pretenții, ori dintre aparențele voite și—fapte. Femeia prefectului (din *L'Anneau d'Améthyste*), d-na Worms-Clavelin, evreică, se zbate să facă un episcop; închisă într'o trăsură, pe străzile Parisului, cu un tînăr catolic regalist, de care ascultă ministrul republican, ea plătește sprijinul tînărului catolic cu turtirea cutiei de șocolăzi din buzunarul de dinapoi al rochiei. Șocolăzile turtite în aventura galantă a evreicii republicane cu catolicul regalist pentru confirmarea unui episcop francez, erau destinate fiiciei inocente a profetiței, pensionară la o școală catolică... Dar cum sînt scrise toate acestea! Cu ce spirit, cu ce vervă! Ca o miriște, care ia foc...

Comicul lui Anatole France este de cea mai înaltă esență. El rezultă din caracterul personajilor și din situații, nu din situații de fapte, ci din „situarea“ atitudinilor,—între ele ori față cu realitatea. Pe vremea Teroarei (ca să mai dăm un exemplu), barnabilul Longuemarre, acuzat și închis, își scrie apărarea pe peteci de hirtie, pe bucăți de cămeși, pe tot ce poate găsi, zi și noapte, în mijlocul vacarmului dimprejur, convîns ferm că o să înfunde pe judecători cu argumentele sale teologice (contrast între realitate și concepție); și apoi neatentia, intreruptă doar de momente de hilaritate, din sala tribunalului, unde-și face călugărul pledoaria, după care e trimis la eșafod (contrast între concepții).

Într'o regiune mult mai înaltă de preocupări, comicul, subtil,—acompaniamentul unui zimbet imperceptibil al inteligenței—rezultă din contrastul unor concepții legate de probleme mai generale ale soartei umane. Absoluta impenetrabilitate a patricianului filozof din Corint,—chinuit de soluția crizei vremii de-a-tunci,—pentru tapițerul urît și gălăgios, care se certa cu alte soiuri de sectanți în preajma sa pentru ideea care avea să dea soluția, căci tapițerul era Sf. Paul. (*Sur la pierre blanche*).—Ori Virgiliu, cînd zugrăvește călugărului Marbode, venit în Infern la o sută cincizeci de ani după Dante, pe un pămîntean care l-a vizitat cu o sută cincizeci de ani în urmă, un Etrusc cu sufletul arzător, dar barbar, care crede în zeități jidovești, vorbește un jargon stricat și nu știe să facă versuri, pe care le termină cu aceeași silabă (*L'Îlle des Pingouins*).—Ori morala disprețuitoare

pe care i-o face într'o noapte miticul cartaginez Cadmos, înche-gat din fumul țigării, că strică hîrtia degeaba cu povești și fleacuri, ca un degenerat. (*Le Jardin d'Epicure*).

Dar toate acestea se reduc tot la acel joc de idei, de care vorbeam la începutul acestor considerații.

Iar acest joc de concepții, este străbătut la rîndul lui, este luminat de combinații neașteptate de idei ale autorului, de scăpărări fulgurante, care deschid orizonturi în scripîrea lor momentană. Este *spiritul* lui France, ascuțimea inteligenței lui scrutaătoare și neertătoare (căci ceiace numim obișnuit „spirit“, France nu are; „nu face spirit“ niciodată,—nu se scoboară până aici). Prin acest spirit el își exprimă mai bine și mai sezisant gîndirea. Odată, revoltat de mărimea mizeriei și a ridicolului din lume, visează parcă cu frenezie la sfărmașarea cu dinamită a Planetei, pentru a da, zice el, „o satisfacție conștiinței universale, care de altmîntrelea nu există“...

Alurea definește teologia: „la théologie qui, comme on sait, traite avec une minutieuse exactitude de l'inconnaissable“.

*

Această parte, pe care o are inteligența în creația lui France, a făcut să i se conteste uneori calitatea de creator de viață.

S'a zis că ar fi un intelectualist, un scriitor livresc și chiar didactic.

Intelectualist? Dar el nu exprimă *rezultatele* gîndirii și observațiilor sale în termeni generali; el nu redă viața în formule abstracte. Din acest punct de vedere, rari scriitorii sînt mai puțin intelectualști decît dînsul. Din faptul că el crează mai cu predicție tipuri intelectuale și nu afective ori active ca Tolstoi, nu urmează că e un scriitor intelectualist,—cum nu urmează numai decît că cine crează tipuri afective nu poate fi scriitor intelectualist (dovadă Bourget—adesea). Tipul intelectual e o realitate tot atît de concretă, cași tipul pasional (Un tip ca Spinoza nu este tot atît de real și de concret cași Othello?). Și cum altul se transpune mai ales în afectivitatea tipului său pasional pentru a-l reda, France se transpune mai ales în concepția tipului său intelectual pentru același scop și cu același rezultat. „Mai ales“, pentru că prin aceeași se definește și trăește tipul intelectual,—cum celălalt mai ales prin afectivitate. Iar tipul acesta intelectual, îl redă prin ideile lui, prin sensibilitatea lui, prin faptele lui, ca oricare alt creator, numai cît, încă odată, cu un accent mult mai puternic pus pe idei, pentru că altfel nu s'ar supune la obiect... Spinoza e mai ales gîndire; Werther—sentiment; un țăran al lui Zola—instinct.

Insușirea de a se pune în alții, în cit mai diverși, și de a-i realiza conform naturii lor și conform cu felul lor de a se exprima, France o are în gradul cel mai înalt.

Nu trăesc oare, cași personagiile celor mai puternici creatori de viață, Sylvestre Bonnard și Jérôme Coignard? Dar poate fi un personajiu de ficțiune mai viu (mai de neuitat—aceasta e proba) decît acești eroi ai lui France? Viu, nu numai de realitatea specifică a tipului, ci și de realitatea lor individuală, în carne și oase,— cu figura lor, cu gesturile lor, cu ticurile lor. Să-și petreacă prin minte cetitorul galeria lui France, bona lui Sylvestre Bonnard, directoarea pensionului, notarul, negustorul din Girgenti din *Le Crime de Sylvestre Bonnard*; tatăl și mama lui Tournebroche, d. d'Astarac, Catherine la dentellière din *La Rôtisserie de la Reine Pédauque*; Choulette, D-na Marmet, miss Bell, prințul Albertinelli din *Le Lys rouge*; prefectul și nevasta lui, M-me Bergeret, d-na de Gromance, d-na de Bonmont, Guitrel, generalul de Chalmot, arhiepiscopul Charlot și alții alții din *Histoire Contemporaine*; bibliotecarul Sarlette, Gilberte din *La Révolte des Anges*; Eveline și mama ei, Hippolyte Cérés, etc. din *L'Île des Pingouins*; Elodie, Brotteaux, Gamelin din *Les Dieux ont soif*; Crainquebille, etc. etc. Nu fac parte din cunoștințele noastre toți acești oameni?

Sînt convîns că ceiace e special în France, marca sa, partea covîrșitoare din opera lui, adică concepțiile personajilor, interesul mare ce prezintă aceste concepții, care frapează atît de tare și de încîntător,—este ceiace face să rămînă parcă pe planul al doilea creația psihologică și plastică, fără care acele concepții *n'ar exista*, pentru că ele nu sînt juxtapuse creației; sînt elementul ei generator și substanța ei.

Această creație e una din cele mai pitorești și mai variate, căci nici un scriitor n'a zugrăvit atîtea feluri de oameni, deosebiți ca cultură, temperament, clasă socială, meserie, vîrstă, epocă istorică și chiar zoologie—dela inocentul Pied-d'Alouette pînă la genialul Jérôme Coignard, dela boarul încă antropoid, amantul Orberosei, pînă la hiperintelectualul Bergeret, dela frigidul Sylvestre Bonnard pînă la pasionatul Jacques Dechartre, dela Cel-tul Kom Atrebatul pînă la poetesa simbolistă miss Bell, dela Homer pînă la romancierul anatolfrancesc Paul Vence, dela zarzavagiul ambulat Crainquebille pînă la Napoleon I, dela micul Pierre pînă la nonagenarul Cassagnol, dela sfinții bretoni pînă la judecătorii Teroarei, dela toți aceștia pînă la cățelul Riquet și coitoil Hamilcar,—de mai dinainte de civilizație și chiar de mai dinainte de om pînă în zlua de azi, oprindu-se în Elada, la Roma, la Alexandria, la Florența, în Gallia, în lumea evului de mijloc, în Italia Renașterii, în veacurile clasice, la Revoluție—și făcînd să treacă pe dinaintea ochilor noștri oameni, cetății, peisagii din toate vremurile și toate civilizațiile.

Talentul mare de a se transpune în alții, prin simpatie intelectuală, prin divinație—ajutat de o mare și variată cultură,—apare mai ales în opera sa cu subiect istoric și din viața copilăriei.

În nuvelele și romanele istorice, *Clio*, *Balthazar*, *Le Puits de Sainte-Claire*, *Les Dieux ont soif*, *L'Île des Pingouins*, cu toate că țintește la general—și are prin urmare drept să intenționeze aluzia la actualitate,—France reușește, pe cit e posibil în asemenea gen, în orice caz mai mult decât alții, să iasă din prezent, adică din el însuși, să se transpună în oamenii de altădată, în ideile lor, în sentimentele lor și să-i vadă în împrejurările lor. Și să-i facă să se exprime s'ar zice în limba lor. El știe să dea un ton limbii actuale franceze, așa încît să auzim parcă un răsunset al limbii epocii respective. Și aceasta nu numai cînd e vorba de Franța de altădată, ci și atunci cînd reconstitue trecutul unui popor de altă limbă. În *Le Chanteur de Kymé*, limba e fluidă, dulce, ușoară ca în Homer; în *Kom l'Atrébate*, un episod din cucerirea Galiei, nuvelă care urmează imediat în *Clio*, tonul s'a schimbat, stilul e grav, lapidar, bloc lîngă bloc ca'n Caesar. Prima bucată din *Clio* are de sulect pe Homer și ultima pe Napoleon I. Dela prima până la ultima, France ne duce prin toți evii, e un caleidoscop al istoriei omenirii—și un examen strălucit al simțului istoric al creatorului de viață Anatole France. În alte volume e „specializat“. În *Le Puits de Sainte-Claire* Florența veche, în *Les Dieux ont soif* Marea Revoluție.

Aceiași putere de transpunere în alții, se vedește în cărțile sale despre copilărie. *Le Livre de mon ami* conține amintiri proprii, cași *Petit Pierre*. În prefața acestei din urmă spune că amintirile le-a complectat cu ceiace i s'a spus despre copilăria lui, de cătră ai săi. Dar este evident că cea mai mare parte a cărții e creație—prin observația sufletului copilăresc și prin divinație, prin „inducțiune“. Și-a amintit o parte, a aflat alta — a interpretat, dar mai cu samă a divinat, ca pe oamenii din vremuri foarte vechi cu suflete foarte îndepărtate. Și, după cunoștința noastră, nu există în nici un scriitor o astfel de creație pe sama copilăriei. Și,—căci doar e vorba de Anatole France,—ceiace e mai interesant și mai încîntător, e divinarea concepției despre lume a copilului, metafizica omului de patru ani.

Dar el a trecut și mai departe, dincolo de om și a imaginat, —plauzibil, în orice caz fermecător—sufletul animalului și, se putea altfel? concepția lui despre lume, în cășelul Riquet (*Histoire Contemporaine*), unul din tipurile lui cele mai fericite create, cele mai vii, mai simpatice, mai importante, mai de neuitat din opera lui. Trebuie să observăm însă, că în Riquet France a făcut ceva mai mult decât să reconstitue sufletul unui animal: a arătat, în genere, geneza concepțiilor despre univers, cu aluzii la om, satirizînd încă odată pragmatismul concepțiilor umane despre lume. Riquet, *Petit Pierre*, omenirea din primele capitole din *L'Île des Pingouins* sînt etapele evoluției metafizicii în preistoria omenirii.

*

Preocuparea aceasta de idei, profitul intelectual pe care-l are cetitorul din lectura lui France și erudiția, pe care o bănuim

ori chiar apare în operă, au făcut pe unii să clasifice pe France printre scriitorii livresți.

E o confuzie, iarăși.

Desigur, un scriitor, care își ia subiecte din trecut ca în *Thaïs*, ca în *Le Procureur de Judée*, ca în *Clio*, n'a putut găsi materialul specific decît în cărți. Și, iarăși, un scriitor, care a creat tipuri diverse, de savanți, filozofi, teologi, n'a putut să nu se documenteze din cărți, pentru a-i cunoaște ca atare.

De unde era să ia el Florența dela 1400, dacă nu din cărți? Și de unde un filozof Alexandrin? De unde s'ar „documenta“ cineva asupra lui Rabelais, dacă l-ar pune ca personajiu într'un roman, decît din opera lui și din documente asupra vremii lui? Dar ceiace a găsit France în cărți este numai *materia primă* a creației sale, ca cucoanele din Moscova pentru romanele lui Tolstoi. (Și nu toată materia primă, ci numai ceiace e specific trecutului,—restul, „eternul omenesc“, l-a pus din observația directă și din sufletul lui). Această materie primă avea să fie apoi „observată“, selectată, înviată, transpusă în artă. Și intrucît viața unui grec alexandrin (dacă a putut s'o cunoască, s'o înțeleagă și s'o redee), este un material de artă mai puțin legitimat decît viața Anei Karenin?

Știința lui France este în primul rînd mijlocul lui de a descoperi mai multă viață și mai variată decît aceia pe care o putem cunoaște în jurul nostru. Este instrumentul de prelungire a observației, cum telescopul este instrumentul care prelungeste vederea. Un telescop întors spre trecut și spre stările de suflet altfel incognoscibile.

El, care ar fi dorit să vadă lumea măcar o clipă cu ochii în fațete ai furnicii, ori s'o cugete cu creierul unui orangutan, a făcut ce-a putut, ca să cunoască cît mai mult în spațiu și timp. Erudiția lui e curiozitate de observator, de amant al vieții, al realităților concrete,—al materiei prime a artei. Bucățile din *Clio* nu se pot scrie fără erudiție, dar ce este livresc în ele?

În al doilea rînd știința lui France este o mină de considerații, de apropieri, de comparații, care dau o mai mare forță creației sale. Cînd (în *Mannequin d'Osier*) Bergeret își surprinde nevasta cu d. Roux, autorul „livresc“ are cîteva pagini de o vervă și de un efect humoristic incomparabil. În cele cinci secunde cît Bergeret a trecut prin camera, unde colțunii roși ai d-nei străluceau în întregime, în d. Bergeret vorbește mai întălu omul primitiv, care vrea să ucidă; apoi omul social, care meditează pedepse în vederea justiției; apoi filozoful sceptic, pentru care micul act al d-nei Bergeret e ceiace e, și nimic mai mult. În cele cîteva secunde Bergeret a trăit toată istoria speciei umane. (S'ar zice un caz de ontogenie care repetă filogenia...) Tratat sentimentul așa—„livresc“—analiza, de atîtea ori făcută, a eternei gelozii, devine nouă, atît de ascuțită, deschide perspective asupra sufletului,—și apoi ce desfătare pentru cititor!

Dar France are și „creații“ de tipuri curat pasionale. Sînt mai ales de femei. Femeia în France nu e decît sexul celălalt. E natura. Fină, rafinată, obiect estetic prețios,—dar natură. Au și femeile lui uneori idei și opinii, firește. Unele, ca Thérèse din *Le Lys Rouge* sînt foarte inteligente și cultivate; una, miss Bell, e o poeză de mare talent. Dar pe ele, pe femei, France nu le face purtătoare de concepții generale despre lume, pentru că sînt natura. Revin. În crearea mai ales a femeilor, se probează că France poate crea personajii pasionale, ca ceilalți romancierii și ca cei mai buni. Cu ce firesc, cu ce dozare sigură a trăsăturilor sufletești, a aspectelor plastice și a incidentelor biografice crează ei pe Thérèse, fermecătoarea în înțelesul nostru popular al cuvîntului, seducătoarea în înțelesul schopenhauerian; ori pe Jahel „beauté acide et mordante“ din *La Rôtisserie*, acea entitate concretă de femei, acel explozibil de feminitate; ori pe frumosul animal d-na de Gromance, altruista doamnă, care face fericirea orașului, exercitîndu-și generozitatea „ca o magistratură publică“ și care scosese puțin din minți chiar și pe filologul Bergeret. Sau, în ordinea descriptivă—tot natură—Florența de astăzi, ori Bretagne de totdeauna. Acest intelectual, acest filozof, acest romancier al atitudinilor, crează cu senzații, cu impresii, cu imagini,—și nu cu idei. Și n'are nevoie de cărți, decît atunci cînd realitatea care-l interesează nu se găsește decît în cărți, și pe care o zăgrăvește tot prin impresii și imagini.

*

Dela „Intelectualismul“ lui, s'a mai făcut un pas și s'a zis că ar fi un scriitor didactic.

Un învățămînt urmează din orice operă literară. Concluzii de toate felurile, putem scoate din oricare și mai ales din a lui France. Întrebarea este dacă scriitorul, în conceperea și executarea operei sale, a avut în vedere să ne învețe ori să ne moralizeze—sau demoralizeze.

Poate cea mai bună dovadă că France nu-și pune teze, este că acest socialist nu are niciun roman și nicio nuvelă, în care să-și predice ideile sau din care măcar să reiasă concluzia socialistă. (Considerațiile din *Sur la pierre blanche* sînt altceva; confirmă ceiace susținem). În *L'Île des Pingouins* observă și transcrie cu humor ceiace a văzut, ridicolele tuturor concepțiilor și partidelor. În *Les Dieux ont soif* nu ia partea Revoluției. Cartea poate conveni mai degrabă lui Charles Maurras decît lui Herriot.

Fraze didactice, aforisme morale,—cite volți. Dar, afară de cele care au menirea să caracterizeze situații și personajii... cum să zic? Să nu-l credeți. Mistifică. Mistifică superior. Uneori se prefăce naiv. Alte ori ia aere pedante, spune cu gravitate truisme, parodiază nu știu ce atitudini și tonuri „distinse“, ca

să creeze o anumită atmosferă, ca să persifleze anumite atitudini. Mie mi se pare că tocmai atunci se dedă mai mult supremului joc care e arta.

Numai să știm să deosebim genurile din opera lui. Așa de pildă, partea primă din *L'Île des Pingouins* să n'o considerăm ca roman. E și istoria, transfigurată și burlescă, a unei țări civilizate, și istoria concepțiilor morale și sociale ale omenirii. Partea a doua ar fi roman (romanul Eveline—Paul Visire), dar și aceasta e tot istorie, istoria contemporană a Franței în imagini.

L'Île des Pingouins este o dovadă puternică pentru adevărul că France este un creator: Chiar când subiectul a fost didactic, el n'a putut să-l trateze decît în imagini și să ajungă la o creație de artă. Cum fac toți artiștii în împrejurări la fel. Balzac a tratat teoria familiei în scenete și imagini.

Că are și citeva „apologuri“? Aceasta e treaba lui...

*

Toate acestea pentru artist. Dar el a mai fost, alături, și un cetățean în toată puterea cuvintului. E personagiul căruia îi datorăm cele trei volume din *Vers les temps meilleurs*.

Decînd a intrat în „la mêlée sociale“, France a fost întotdeauna printre reformatorii cei mai din stînga. Socialist înainte de războiu, cînd socialiștii au devenit după războiu democrați, el a rămas socialist și s'a pomenit comunist.

Ca să înțelegem „politica“ lui France, cred că nu e nevoie să recurgem la alte fețe ale spiritului său decît la acele, care ne fac să-i înțelegem arta.

Mai întăiu France n'a făcut altă politică militantă decît aceea de a ținea discursuri, mai mult de adevlune și de „recomandare“, și de a prezida întruniri. Incolo, politica lui este numai de concepție și de cabinet.

Și n'a fost un teoretician al politicei, și nici n'a jucat vre-un rol în diversele frămîntări ale socialismului francez.

France a avut o concepție, și atîta tot. Ori mai bine, un ideal.

Acest sceptic, era sceptic numai în inteligență și era sceptic fiindcă spiritul lui critic era complet. Moralmente nu era un sceptic, fiindcă avea sufletul viu și sănătos. Avea îndoieli și, cum a spus-o, nu putea suferi pe oamenii siguri de ei, dar îndoelile lui nu erau morale, ci intelectuale.

Natura lui France era sănătoasă. Să se observe că spiritul lui de analiză și l-a îndreptat mai cu samă în afară, și în special asupra ideilor, nu și l-a exercitat pe sama propriului său suflet. Este o deosebire radicală între el și Amiel, ori acela care îl urmează ca prim scriitor al țării sale, Marcel Proust. Aceștia, acesta din urmă mai ales, au realizat cu sfințenie și sistematic vorba lui Socrate, cunoaște-te pe tine însuși. Dar aceasta dove-

dește o stare morbidă, un suflet pornit spre decadență. Cuvîntul lui Nietzsche că odată cu Socrat începe decadența Greciei este adevărat, dacă norma de om sănătos este perfectă sănătate, cea teoretică. Autorul *Imitației lui Isus Hristos*, catehismul supunerii creștine, a renunțării la plenitudinea vieții, recomandă și el cunoașterea de sine,—aceia a altora fiind fără nici un profit și cauză de pierzare. Mîntea lui France, întoarsă spre înafară, spre viață și lumină, însămnă sănătatea spiritului său. Un suflet atît de sănătos (sănătatea ființei lui a dovedit-o poate și lunga lui viață robustă), trebuia să-l facă optimist, cu tot pesimismul inteligenței, care era efectul lucidității și criticismului. Optimismul acesta trebuia să-l facă să creadă în viitor.

Pe dealtă parte, simțul lui istoric, unul din factorii artei sale, îi spunea că lumea nu stă pe loc, că celace este trece întotdeauna, în veacul veacurilor. Trebuia deci să creadă în schimbări viitoare.

Dar de ce visa la acele schimbări? Dece le aștepta? Pentru că era nemulțumit de realitate și pentru că acele schimbări erau menite să o înlocuiască potrivit concepției sale despre om.

Omul, după dînsul, e o ființă slabă, mizerabilă, ridicolă, încă un antropoid, mînat de foame, de frică și de amor (Nu e o concepție displăcută lui Marx! Din contra...). Pentru satisfacerea foamei, se luptă, să sfîșie—individ cu individ, clasă cu clasă, popor cu popor. Priveliștea aceasta îl supăra inteligența, estetica—și probabil morala. Înlocuirea acestei lumi cu alta, în care foamea să nu mai fie satisfăcută prin ghiare, prin cușite și prin tunuri, cu cortejul lor: ura, minciuna și calomnia,—trebuia să-l convină perfect. Și să viseze la ea ca la o soluție, vină ea mine, poimîne, ori peste o mie de ani. Termenul îl era indiferent, căci nu era politician. Probabil îl socotea îndepărtat, căci știa că până să ajungă acolo, antropoidul trebuie să se mai cioplească.

Dar cum de credea el în posibilitatea realizării acestui vis? Credea, fiindcă era un sceptic generos. Pentru sceptic totul fiind posibil, de ce n'ar fi posibil și comunismul? Și fiind generos, putea înclina spre *această* posibilitate.

Și înșfîrșit, ideea de justiție, puternică la un om atît de inteligent, căci înștiștia, ofensă adusă logicii și matematicii, e o durere pentru inteligență, indiferent de alte cauze, cînd sufletul omului nu e putred.

*

Fost-a France un înțelept, un pedagog moral, un fel de *papa* al veacului, cum vreau unii? De o bucată de vreme e o nevoie de onorabilitate burgheză, care înjosește și banalizează pe cei care pot fi considerați ca supra-oameni. Un domn Lévy a

căutat nu demult să probeze cum că Napoleon a fost un bonom, familist lucru mare, cu frica lui Dumnezeu în sîn, model de moralitate, blajîn, însfirșit un burghez foarte cum se cade. Apoi dacă Napoleon nu ar avea ceva dintr'un Cezar Borgia invadat în plină societate contemporană și busculînd'o, ce-ar mai rămînea *frumos* în el?

Sînt ridicole concepțiile satanic romantice, dar concepția asta în halat și scufie e stupidă. France n'a fost un bătrînel înțelept, sfătuitor de lucruri cuminți spre binele nostru și al familiilor noastre. Suflet bogat și de elită, France a fost fără îndolală generos, dar el a avut ceva diabolic, din cauza răutății intelectuale, nedespărțită de o așa covîrșitoare și ascuțită inteligență. Dacă „înțeleptul“ acesta a predicat ceva, a predicat cel mult oamenilor deștepți să ridă cași el de prostie. Dar poate că și aceasta îi era indiferent.

G. Ibrăileanu

Cronica externă

Evoluția fascismului

Mișcarea lui Mussolini ar vrea să-și stingă în înțelepciune ultima ardoare a biruinței. Mai liniștită și tot așa de vrednică, sprijinită pe doctrina unui partid de guvernământ ea ar câștiga poate în durată, celace ar pierde din prestigiu. Fără să tindă la o conducere exclusivă și astimpărindu-și freamătul eroic, Mussolini ar putea transforma pasiunea populară în obiceiul politic și ar da grupării sale garanția unei vieți banale. Cadrele fascismului s'ar mai restringe, dar s'ar imputernici cu ajutorul intelectualilor și al vechilor conducători politici. Istoria fascismului ar pierde din curățenia ei, dar nemai vărșind sânge și fără sacrificii, n'ar mai avea nevoie de un oficiu sacru. Peninsula ar recăpăta fizionomia calmă a unui ținut pacific și n'ar mai vedea valurile de tinereță exaltate la apelurile șefului. Munca ar deveni un izvor de viață legitim și obișnuit, iar nu o împrejurare excepțională, sărbătorită cu solemnitate. Patriotismul ar fi mândria supremă a națiunii, o realitate abundentă și discretă din care s'ar hrăni spiritul de toleranță și amorul de libertate. N'ar mai fi răscolit toată ziua și, nemai fiind nervat, nu s'ar lăsa tîrît în lupte fratricide, nici în josnice orgolii. Inspirația antică ar patrona astfel pămîntul vechiului imperiu, căci Roma este exemplu veșnic al puterii organizate și stabile și al spiritului de toleranță demnă și cuprinzătoare. Recunoștința populară s'ar consolida împrejurul noilor nădejdi și burghezia italiană ar căpăta o nouă organizare de susținere.

Istoria Italiei ar repeta una din paginile ei de refacere glorioasă, în care excesele se legitimau ca sacrificii naționale.

Mussolini însă pare a avea un temperament eroic. Evenimentele, pe care le-a dominat, l-au format conștiința grandioasă a marilor fapte. Biruința l-a dat măsura puterii.

Entuziasmul popular l-a insuflat mândria consacării. El ar vrea să perpetueze un moment istoric; de aceea dă discursurilor sale tonul chemărilor supreme și ia atitudinea gravă a dictatorului. Pe malu-

rile înalte ale Plavei, el vorbește cetățenilor în ritmul infrigurat al războiului; iar din balcoanele de marmoră ale vechilor palate dela Roma, el amintește zilnic milițiilor fasciste de uniunea sfântă a legiunilor romane.

Mussolini vrea să fie un dictator; de acela, avind totdeauna imaginea unui pericol, dă gesturilor o mișcare bruscă.

Concepția sa politică e împletită din amintirea biruinții și a luptelor care au animat odinioară cetățile libere din Italia. Psihologia poporului îngăduie această concepție și suportă tensiunea nervoasă la care e supusă. Activitatea continuă și răsunătoare a fascismului a stimulat forțele vitale ale națiunii, dar întrebându-le, le și epuizează. Dictatura, printr'un paradox popular, dă impresia maselor că sînt conduse de o forță superioară care nu se sprijină pe eforturile lor, dar mai tirziu presiunea ajunge o servitute și masele se mișcă. Trecutul acestui popor arată că populația chiar a vechilor democrații, concepea foarte bine ca un partid să ia puterea și să guverneze tiranic, dar a avut, în general, o nebiruită aversiune pentru puterea personală. Vorbind de Florența, Villani scrie: „cine s'a făcut șef al poporului, sau șef de partid, a fost răsturnat. Așa a știut să răsplătească acest popor ingrât”.

Idela însăși de justiție a fost legată de spiritul de răzbunare înrădăcinat în suflete. Ciudatul asasinat al deputatului Matteotti e un ecou întirziat al pedepselor patriotice din Veneția și Florența, o răzbunare tirzie a Albilor sau Negrilor, a Guelfilor sau Gibelinilor. Peripețiile tragice ale familiei de Medici, exaltarea mistică a preotului Savonarola, sau democratismul subtil și autoritar al lui Machiavel sînt presărate de crime făcute în numele dreptății și al apărării naționale. În Italia s'au confundat mai ușor ca oriunde interesele păturii conducătoare cu destinele însăși ale patriei și ideea de justiție s'a legănat inocentă între nedreptățile trecătoare ale răzburării. Epocile agitate de lupte fratricide însoțeau jertfele de o adevărată voluptate: palatele nobililor erau distruse sub ochii magistraților, în vreme ce poporul striga „Justiție!”.

Noțiunea de dreptate își pierduse aproape orice tendință de ocrotire individuală. Ea își păstra numai majestatea antică fundată pe o semnificație colectivă. Luptele lăuntrice diminuau valoarea individului și conducerea tiranică a partidelor consacra autoritatea ca principiu suveran. Concepția clasică a statului își desfășura extravaganțele strivind libertatea individuală sub prestigiul său rigid. Concepția de libertate era limitată la libertatea cetății, dar nu se întindea și la libertatea individuală. Astfel se ajungea la acea formă de dictatură care a făcut gloria și decadența Medicilor, prosperitatea și moartea democrațiilor libere dela Florența și Veneția. Populațiile însă reacționau și în fața pretențiilor nemărginite ale șefilor de state, se afirmau drepturile colective ale majorităților conduse. Idelle evoluau spre o formă mai liberă și mai echitabilă, cercau să se ridice cătră o sferă superioară, dar păstrau substanța evolutivă a accepțiunii lor inițiale. Justiția și libertatea erau purtate pe calea emancipării de solidaritatea lor cu politica și tindeau să obțină o valoare absolută, un preț metafizic. Ele vreau să se degajeze de vicisitudinile politice, să se deslipească de o mulțime de contingente pentru ca să se împlinte ca criteriul imparțial în conștiința populară. Istoria florentină povestește, printre minunile de artă și de belșug ale cetății, viața de-

votată și austeră a lui Giano della Bella: Șef de guvern prin sfortările însingerate ale partizanzilor, el vru să pună stavilă exceselor tiranice ale propriului său partid. De un caracter autoritar, idealist până la sacrificiu, înțelept dar închinat cu fanatism principiului de înaltă moralitate, Giano della Bella și-a jertfit norocul și viața, strigînd: „Mai bine să piară cetatea decît să sufere o astfel de nedreptate!” Admirația postumă și legenda populară dovedesc că Giano a încarnat aspirația instinctivă a partidului popular. Progresul ideilor de justiție și libertate era stimulat de o năzuință democratică, dar mersul lui era stinjenit de istoria frămîntată a cetăților italiene și de moștenirea glorioasă a doctrinei romane. Republica romană însăși s'a prăbușit din cauza grandoarei Imperiului.

Legile de luptă și de expansiune, puterea exorbitantă a generalilor, menținerea formală a autorității au transformat conflictele formale ale grupărilor din antagonisme economico-sociale în adevărate războaie civile. Căci emanciparea progresivă și fatală a claselor sociale cași organizarea democratică a statului slăbesc autoritatea religioasă a legilor și instituțiilor și stabilesc caracterul variabil, relativ al lor. În același vreme însă, se realizează o circulație zilnică între clase și se îngăduie societății o mișcare mai suplă și mai fecundă. Existența restricțiilor sociale se justifică prin protejarea intereselor individuale. Forma statelor rămîne, de obicei, în urma evoluției sociale, dar o diferență prea mare, fiind o insuportabilă disciplină, sporește reacțiunea populațiilor.

Mussolini este desigur un reprezentant al vechilor doctrine de guvernămînt. Schița istorică de mai sus explică nu numai concepția șefului fascist, dar și puterea poporului italian de a suporta o astfel de guvernare. Istoria oferă modele pentru toate imaginațiile oamenilor politici. Ea dă de obicei lecții întregi și pedepsește cîteodată pe cei care aleg numai fragmente.

Fasciștii au luat puterea printr'o fericită lovitură de stat, în momentul cînd Italia era pe pragul descompunerii. Tragedia acelor zile îngăduia orice mijloc. Amintind cetățenilor de vechile victorii naționale, Mussolini a infuscărat nervozitatea populară. Așa zisul „sospetto” s'a redeșteptat. Această febră patriotică, care a salvat cetățile italiene dealungul secolelor, a cuprins încăodată populația peninsulei și ca odinioară „grupurile se formau, se închideau localurile, zăngăneau lanțurile și totul era suspendat în viața publică”. Italia a fost scăpată.

Dar opinia publică s'a liniștit. Pericolul fusese înlăturat. Viața își recăpătase ritmul normal. Populația italiană aspiră la liniște și libertate. Valul de îngrijorare, care a cuprins peninsula cu ocazia asasinării socialistului Matteotti, o dovedește. Toată lumea amintește lui Mussolini că e pericolos să se ridice în orice moment cătră izvoarele puterii. Senzaționalul și-a pierdut atracția. Clasele și-au restabilit echilibrul și, obosite de o lungă tensiune, reclamă o colaborare pacifică. Cu o veche tradiție democratică, vecină a două republici libere și tolerante, Italia va reîntra în curînd în evoluția calmă a țărilor occidentale. Paranteza, cum o numește d. Bonomi, pe care a deschis-o era fascistă în istoria italiană, va fi închisă în curînd. Va fi un nou exemplu al vitalității și patriotismului acestui popor, căruia șeful său ar putea să-l închine, pe lingă virtuțile războinice, și înțelepciunea tot romană a unei transformări liniștite. Desigur că el a înțeles-o și

cind în ultima vreme s'a vorbit de o colaborare cu liberalii ne-am gândit că Mussolini medităse exemplul familiei de Medicis. Numele ei era legat de bogăția proverbială și de gloria artistică a Florenței. Unul după altul, șefii nobilei cetăți l-au împodobit piețele și muzeele. Minunile Orientului se îngrămădeau somptuoase alături de monumentele de marmoră. Luptele civile și pofta rapace a străinilor obligau pe Florentini să-și construiască pe cîmpia moale, care se întinde la poalele Apeninilor, case eterne de piatră masivă și cenușie. Deasupra zidurilor compacte și misterioase, idealul de grație se realiza în broderii de marmoră.

Tot felul de calamități, războaie, trădări și valuri de boale au bintuit cetatea. Un aspect grav acoperea discret sufletele pasionate ale Florentinilor. Ei puneau în sacrificiu o tragică voluptate și 'nconjurau moartea de o solemnitate stranie. Cînd asediul trupelor imperiale ori cîuma aruncau peste cetate grija îndoliată a dezastrului, grupări tinere se furișau pînă la colina dela Fiesole, „unde respirau aerul salubru și subtil”. Apoi, legănîndu-se pe aripele uitării, răsplineau în parfumul crinilor cîntecul jalnic al ultimei nădejdi :

„Moară-mi viața
Să-mi trăiască moartea !”

Viața Florentinilor a fost o veșnică aspirație către libertate. De acela au îndurat chiar tirania. Acesta era un tribut provizoriu pe care îl plăteau destinului. Familia de Medicis a adus, alături de belșug, corupția și tirania. Cînd cetățenii liberei Florențe au simțit că povara dictaturii era fără sfîrșit, și-au adus aminte de jurămintele preotului Savonarola, au repetat cuvintele lui Guichardini „celace este un stat, unde domnește teama și violența, n'aveți nevoie să vă spun” și-au ridicat brațul răzbunător și au strigat : „Mai bine Florența în cenușă decît sub Medicisi !”.

Luptele au durat pînă cînd cetatea, care își înarmase sinul delicat contra hoardelor barbare, căzu pradă lăcomiei străine și tiraniei dinăuntru. Alarmată de coaliții dușmane, înveninată de dictatura familiei de Medicis, Florența și-a închinat steagul pe care flutura alături de un crin însingurat, cuvîntul „Libertas”.

Matteotti și Casalini, victime ale aceluiași destin, au amintit lui Mussolini istoria democrațiilor italiene. Fascismul repetă astăzi luptele tiranice de odinioară. În avîntul său, se deslușește, alături de un patriotizm viguros, și vanitatea inutilă a partidelor dela Florența. I-dela de justiție, ușor emancipată în preajma războiului, devine sclava politicii. Un partid fundat pe forță, într'o măsură exclusivă și suverană, trebuie să-și alimenteze clientela. Mussolini reinviază adesea chestia națională. Ea îngăduie, prin excelență, mijloacele rigide de conducere dictatoriale și suprimă coalițiile oneste de interese particulare. În epoca noastră, pericolul patriei periclitată este arma obișnuită a guvernelor. Invocată adesea, patria pierde răsnetul sacru. Numele ei nu mai fascinează mulțimile, iar destinele îi sînt profanate de sturjitori interesați. Peste ruinele făcute de materialismul istoric în domeniul social, șovinismul acut sau politicianismul vulgar adaugă o ultimă jertfă.

După adevăratul pericol bolșevic, fascismul a inventat demon-

strația dela Corfu sau rana dela Fiume. Legionile negre s'au mișcat și dictatura a fost decretată.

Astăzi, Alpii înghețați nu pot opri ecurile conferinței dela Geneva. O aripă de pace adie peste democrațiile occidentale. Populațiile moderne merg nebiruit pe drumul emancipării. Conducătorii lor vor să le împace aspirațiile cu puterea tradițiilor. Națiile sînt astfel fortificate; umanitatea înscrie un progres. Instituțiile libere din Anglia, conducerea tolerantă din Franța asigură acestor țări liniștea și trăinicia. Un guvern travaillist într'o parte, radical socialist în cealaltă limpezesc raporturile internaționale, dar nu uită un moment să sporească în lume puterea și mîndria țărilor pe care le conduc. Anglia și Franța sînt deaceia națiunile cele mai ferite de tulburările bolșevice.

Mussolini va fi nevoit să-și arunce privirile dincolo de granițe. Stimulat de revendicările interne, încurajat de progresele vecinilor, el va acorda din vreme țării sale libertățile moderne. Imaginația sa bogată va fi slujită de instinctul politic al rasei și fascismul va deveni un partid pacific și primitor. Ameliorat cu elementele tinere din partidul liberal, susținut de o doctrină de progres tradițional, fascismul va conserva poate structura burgheziei în fața asalturilor socialiste. O cale diferită nu există. Și Italia nu poate sta împletită într'o Europă care se prefacă.

Const. I. Vișoianu

Paris, Septembre 1924.

Cronica literară

Panait Istrati: „Kyra Kyralina“*

Toată lumea știe astăzi ceva despre Panait Istrati. Istoria vieții lui a fost de atâtea ori povestită, încât reluind-o, ar trebui să repetăm. Cariera omului care rătăcește în Răsărit și în Apus, încearcă mai multe meserii, scapă de la moartea pe care voia să și-o dea singur și devine prozator francez cu renume, prezintă neapărat ceva miraculos și se înțelege că a putut vorbi cu forță fantaziei publicului din Franța și din România. Cite visuri nu va fi trezit această glorie unică! Pentru că fiecare are dreptul să gândească lucrurile cele mai bune despre sine, cite surde acuzații nu se vor fi ridicat împotriva propriului destin obscur și cite speranțe în posibilitățile sale nesfârșite! Din aceste mii de sugestii s'a organizat în jurul omului larma unui succes incomparabil, care ar putea pe nedrept să acopere glasul operei sale.

Ajuns la noi, vestea succesului parizian al lui Istrati a lucrat ca un reactiv puternic, care a pus în libertate elemente constitutive ale mediului nostru literar. Democrații au recunoscut un frate în omul care fu anume prezentat drept o victimă a relei orânduiri sociale și au revendicat pe scriitor ca pe un reprezentant de-al lor. Cercurile din dreapta s'au arătat nemulțumite cu acest desrădăcinat care falsifică imaginea societății românești. Delicații au trecut sub tăcere o operă scrisă fără nici o artă. Inceputul unei falme scandaloase pătrunse și alarmă alte cercuri. În sfârșit, pentru că nici o voce să nu lipsească din ansamblu, d. H. Sanielevici, căruia, după cum însuși afirmă, îi datorim descoperirea „zguduitoare” că realismului îi urmează totdeauna clasicismul, văzu în „Unchiul Anghel” al lui Istrati, confirmarea teoriilor sale și zorile unei ere de sănătate socială. Proclamarea lui Istrati o însoți d. Sanielevici cu imolarea celor o sută cincizeci de scriitori pe care îi numără în revistele contemporane și acest enorm apetit sanguinar surprinse prin constatarea că gustul pentru moderațiunea clasică nu se întovărășește totdeauna cu practica cumpătărilor.

Această confuzie de tendințe și păreri este sportă de însăși

* Când ne-a sosit această cronică, nota de la Miscellanea numărul trecut asupra aceluiași subiect era deja tipărită. Astfel unele poveri de idei între cele două articole, confirmă prin două surse deosebite același adevăr.

fapta lui Istrati care trimete săptăminal cetitorilor „Adevărului Literar” cite un manifest, o scrisoare cuprinzind vre-o replică ștângărească sau vre-o amintire. Sfătos, precum sînt toți orientalii, nu este împrejurare care să nu-i excite verva. Această ușurință de a-și deschide inima trebuie să fi mirat pe gravul apusean Romain Rolland care îi răspundea odată : „Nu scrisori exaltate aștept dela d-ta, ci opera esențială”.

Istrati este un oriental și darul povestirii este în adevăr principala sa caracteristică. Insușirea aceasta se vedește cu limpezime mai ales în Kyra Kyralina unde autorul renunță la formula romanului psihologic, clădit pe un conflict și culminînd într-o catastrofă, susținut adică de un interes dramatic, pentru a reveni la forma propriu zisă a povestirii unde interesul se concentrează asupra episodului. Imprejurările vieții lui Dragomir nu înalțează furtunos cătră desnodămîntul final, ci se desfășură cînd mai încet, cînd mai grăbite, după ritmul special al momentului. Sfirșitul cărții nu coincide cu epuizarea interesului; la ultima filă dorești încă să ascuți mai departe. Nici-o urmă din acea dibăcie literară care utilizează gradația, complicația, amînarea desnodămîntului sau care vor mai fi procedeele sale. Transcrierea literară se acopere perfect cu viața transcrisă, o urmărește credincios în mișcarea ei de înaintare și n'are nevoie s'o prelucreze pentru a-i smulge un accent mai patetic, pentru că ea însăși este pînă de energia, căldura și patosul lucrurilor cu adevărat trăite. O lipsă totală de artificii care greșit ar putea fi înțeleasă ca o lipsă de artă.

Povestire și experiență făcînd una, „Kyra Kyralina” este un document omenesc de primul ordin. Viața Orientului și destinele proletarului oriental ne vorbesc aici cu puterea unei mărturii autentice, căreia nici Francezil, nici noi nu-i putem opune un alt exemplu. Apoi ceva din viața porturilor noastre dunărene pentru care Istrati ne dă cea dintăiu notație literară. În legătură cu aceasta din urmă s'a ridicat obiecția că Istrati falsifică icoana societății românești. Adevărul este că din complexul vieții românești, Istrati alege alte aspecte decît acelea care au găsit pînă acum transcriere. El nu observă nici pe țăran, nici pe răzeș, nici pe proprietarul de pămînt și nici burghezia recentă. Mediul „Kyrei Kyralina” este acel al porturilor noastre în care, după cum aveam prilejul să observăm și în altă parte, de sute de ani continuă un proces de infiltrație balcanică. Negustori, contra-bandiști, vîntură-lumea cu profesii imprecise, oameni stabiliți de o generație sau simpli trecători, se înțelege că viața tuturor acestora nu poate fi dominată de acel ton etic social care nu rezultă decît dintr'o desăvîrșită integrare în structura societății și dintr'o deplină solidarizare cu interesele ei. Mînați de-o aprigă nevoie de a-și cuceri un loc pe lume, toți oamenii aceștia sînt naturi impetuoase, fără multe scrupule, întreprinzători și harnici la ocazie și în genere străbătuți de un nostalgic sentiment al lungimii și lărgimii pămîntului. Firi individuale în toată puterea cuvîntului, oameni care știu că bucata de pîine pe care o mincă nu și-o datoresc decît lor și care sînt aduși astfel să prețuiască energia personală mai presus de orice. Morala lor nu este socială pentru că nu-i privește protecția și caută să se sustragă sancțiunilor ei. Cred în omul absolut și în omenia care este aceeași în toate părțile, sau cînd o deziluzie amară le rănește sufletele se îndoesc de omenie și detestă radical pe om. Așa cineva este și Dragomir, un astfel de romantic cosmopolit și umanitarist. Un asemenea scriitor este și Panait Istrati. Cum a putut vedea aici d.

H. Sanielevici pe reprezentantul unei muncitorimi calificată și devenită aproape burgheză rămâne numai un exemplu instructiv pentru felul în care prejudecata unui sistem poate rătăci o judecată particulară.

Un individualist este totdeauna față de societate în situația unui protestator. Simpatia sa se îndreaptă către cei care în om este fundamental, instructiv și spontan și se retrage chiar dela cei care ar putea apărea ca drepturile cele mai legitime ale societății. Pentru un individualist, omul are totdeauna dreptate împotriva societății. Copil, Dragomir crește în casa mamei și a surorii sale, două curtezane care țin un zaefet permanent pentru străinii vizitatori ai portului. Din când în când însă apare tatăl și fratele mai mare, meseriași care trăesc despărțiți de familie, risipesc ceata adoratorilor care nu știu cum să escaladeze mai repede ferestrele și lovesc crunt pe cele două femei. Lucrurile merg într-o zi atât de departe încât, în încercarea generală, Dragomir aplică o lovitură grea fratelui mai mare în timp ce fata, Kyra Kyralina, e gata să-și asasineze tatăl. Povestirea nu lasă nici o îndoială în acest conflict cui anume revine simpatia. Mama și fata ei ne sînt înfățișate ca niște flințe simpatice și demne de compătimit pentru că viața neregulată pe care o duc pornește din spontaneitatea incorrigibilă a naturii lor. Senzualitatea lor naivă, lipsită de orice perversitate, are grația și seninătatea unei inclinări firești. Bărbații, care strică din când în când tihna amoroasă a celor două femei, ne sînt înfățișați dimpotrivă ca niște zbiri sanguinari, brute fără nici-o viață interioară venite să răsbune nu știu ce onoare ofensată. Pe acești întunecați polițiști sîntem angajați să nu-i iubim. Societatea nu poate avea dreptate împotriva instinctului.

De cele mai multe ori însă problema socială nici nu se pune. Cel care înaintează în primul plan este raportul dintre om și umanitate. Vinovată de căderea și tristețea flinței omenești nu este orînduirea socială, ci indiferența semenilor. Adevărata plagă care bintue speța noastră nu sînt nici bolile, nici sărăcia, nici apăsarea celor slabi, ci numai singurătatea inconsolabilă a omului. Lucrul acesta îl resimte Dragomir cu un înfînit spasm sufleteș cînd, fraged adolescent încă, abuzat, prădat și rătăcitor pe drumuri, nici o inimă omenească nu se apropie de dînsul. E unul din cele mai mișcătoare momente ale volumului: „Nu este adevărat, comentează Istrati, că flința omenească ar fi o creatură care înțelege viața. Inteligența nu-i servește la mare lucru; prin faptul că vorbește nu-i mai puțin animal. Dar unde bestialitatea sa depășește pe acela a animalelor e cînd e vorba de a ghici și de a simți desnădejdea semenului. Ni se întîmplă uneori să vedem pe stradă vre-un om cu fața palidă și cu privirea pierdută sau vre-o femeie plîngînd. Dacă am fi niște flințe cu adevărat superioare, ar trebui să oprim pe acest om sau această femeie și să le oferim cu grabă ajutorul nostru... Nimic din toate acestea nu se întîmplă“.

O inimă înțelegătoare se apropie cu toate acestea de Dragomir. E Barba Jani, un vînzător de salep pe care experiența vieții îl înzestraseră cu o înțelepciune adîncă. Și este cea mai frumoasă figură a povestirii lui Istrati. Un om care ne reamintesc de aproape pe filosofii stolci răsărîți în amurgul imperiului roman și cărora le datorim descoperirea măreției personalității omenești, Barba Jani transmite ucenicului său învățătura sa și celace spune el cu această ocazie rezumă și tendința întregii activități literare a lui Istrati: „...Vom merge pe străzi, prin piețe, pe la serbări și bilciuri și vom striga: „Salep!... Salep!... Salep!... Uite salepgiul!“ Bunul pămînt al Levantului se

va deschide mare și liber înaintea ta, da, liber, pentru că orice s'ar spune de această țară turcească absolutistă, nu este o alta în care se poate trăi mai liber; cu o singură condiție: acela de a te șterge, de a dispărea în masă, de a nu te face observat prin nimic, de a fi surd și mut"... Nu este vorba așa dar de manifestarea vreunui sentiment democratic care ar putea servi vreunei demagogii. În țara cea mai absolutistă din lume rămâne sufletului nostru destulă putere pentru a se elibera. Dacă mintulrea nu se află la semeni, ea zace ascunsă în tine; trebuie numai s'o desgrădinezi. Unui individualist îi rămâne această ultimă speranță și supremă mândrie.

Aceasta mi se pare că este concepția care se desprinde din cartea lui Istrati. Interpretările care i s'au dat până acum mi se par mai toate alături de adevăr. Ea a adus oricum în lumea noastră literară o variație de probleme care nu poate decît să învieze. E păcat numai că scrisă într'o limbă străină și aparținind prin urmare unei alte literaturi, cartea lui Istrati, așa de interesantă pentru noi, nu ne poate vorbi decît prin reflex.

Tudor Vianu

Cronica ideilor

Anatole France critic

Deși a scris aproape șapte ani, odată pe săptămână, despre cărți vechi și nouă, continuând în sarcina de cronicar literar pe Sainte Beuve și Edmond Scherer, Anatole France a refuzat totdeauna să fie considerat drept critic, în sensul obișnuit al cuvintului. „Nu sînt deloc un critic și nu știu să manevrez acele mașini „à battre”, în care oamenii abili pun secerișul literar pentru a separa griul de neghină”.

Și desigur nimic nu era mai strălucitor de spiritul lui sceptic, „non-chalant” și evitînd afirmațiile absolute, decît critica, care judecă și clasifică, pornind dela o doctrină și un sistem, cu greolul ei aparat științific, așa cum o reprezintă pe atunci acel autoritar și imperios prefect de poliție al literelor franceze, care a fost Brunetière.

„În estetică, adică în nouri, scrie France, făcînd aluzie la atitudinea combativului său adversar, se poate argumenta mai bine decît în orice alt subiect, dar ea nu se razimă pe nimic solid. E un castel în aer. Unii vor s'o întemeeze pe etică. Dar nu există o etică, după cum nu există sociologia sau biologia”. Se vorbește, fără îndoială, de viitorul acestor științe.

„Cînd biologia va fi constituită, adică după cîteva milioane de ani, se va putea constitui o sociologie. Aceasta, va fi afacerea unui mare număr de secole și după acela știința estetică va putea fi creată pe baze solide. Dar atunci planeta noastră va fi foarte bătrînă și va atinge termenii destinului său”.

„Nu există critică obiectivă, spune el, în altă parte, după cum nu există artă obiectivă și toți acei care își închipuie că pun altceva decît pe ei înșiși în opera lor, se lasă înșalați de cea mai falaciosă iluzie”. „Adevărul e că nu eșim niciodată din noi. Sîntem în carnaval și vedem numai fantomele ei”.

Asta nu însemnă să renunțăm la estetică sau la critică, dar să ne dăm seamă că ea nu e o știință, ci o artă, din care nu poate fi exclusă „la passion et l'agrément”.

„Farmecul Cleopatrei, dulcea blîndeță a lui Francisc de Assisi, poezia lui Racine nu se lasă reduse în formule și dacă aceste obiecte sînt susceptibile de știință, aceasta nu poate fi decît amestecată cu

artă, intuitivă, neliștită, pururi nelsprăvilită". Critica așa cum o înțelege France e formată din impresii pe marginea cărților, adevărat vagabondaj intelectual, capricios și fără de țintă, bogat în amintiri și confidențe de tot solul.

„Je cause et la causerie a ses hasards". El însuși o numește un fel de roman pentru spiritele „avisés" și curioase și fiindcă orice roman e în realitate o autobiografie, criticul bun e acel „care povestește aventurile sufletului său în mijlocul capod'operelor". Acest impresionism și diletantism anarhic n'a împiedecat totuși pe acest maestru al indoelii filozofice, care mărturisea că nu crede decît în „relativitatea lucrurilor și succesiunea fenomenelor" să judece uneori cu pasiune, ba să admită chiar, condus de ce face numește „sentimentul frumosului", o erarhie a valorilor.

Celebrul lui articol împotriva lui Georges Ohnet, în care compara figurile din romanele acestuia cu „capetele de ceară ale coafurilor", intitulat „Hors la litterature", e semnificativ în această privință și execuția scriitorului favorit al burgheziei de odinioară e făcută cu o rafinată cruzime. Dezacordul dintre maximele și sentimentele lui, France nu-l tăgăduia, de altfel. „Sufletele lipsite de ilogism scria el, mă înspăimîntă".

Aversiunile cași preferințele permanente, ca să nu spunem inclinațiile dogmatice ale acestui spirit, în aparență numai, sinuos și floant sînt de altfel destul de nete. Nici unul din curentele care succedindu-se au dat rînd pe rînd tonul literaturii franceze în secolul trecut, nu l-au atras cu deosebire.

Romantismul a fost după France „o oarbă și violentă reacțiune neo creștină și spiritualistă", „un gust pueril pentru evul mediu", un foc bengal verde și roș" „o modă inocentă în furia ei".

Naturalismul lui Zola și al discipolilor lui „e inuman căci nu ține samă de munca omenirii întregi. El smulge podoabele, rupe vălurile umlește carnea care triumfă spiritualizîndu-se și ne reduce la barbaria primitivă, la bestialitatea cavernelor și a locuințelor lacustre".

Pe decadenți și simbolisți, France care a scris că „în literatură preferă să simtă decît să înțeleagă", îl considera cu bunăvoință și curiozitate în încercările lor de a reinvi arta, dar cu toate eforturile lui, sfîrșește prin a recunoaște că nu poate simți nimic sau aproape nimic din enigmaticele lor poezie. „Nu voi crede niciodată în succesul unei școli literare, care exprimă gînduri dificile într'o limbă obscură". Produs al unui fel de extaz, poezia simbolistă cași proza decadentă, sînt după el mistice „și e o fatalitate a misticismului să rămînă îninteligibil". „Viitorul e al simbolismului, cu o condiție numai: dacă auziți colorată sau nevroza care l-a produs se generalizează".

Asemeni multor parnassienți, în rîndurile cărora Anatole France a scris ca poet „Les poèmes dorés" și „Les noces corinthiennes", el a rămas totdeauna un admirator entuziast al frumuseții elene, al vieții cași al păgînismului antic.

În prefața colecției de studii din tinereță, intitulată „Le génie latin", care începe cu „Daphnis și Chloé" și sfîrșește cu Sainte Beuve, el scrie următoarele: „E un act de credință și de iubire pentru această tradiție greacă și latină de înțelepciune și frumuseță, în afară de care nu e decît eroare sau confuzie. Anticii pururi vii, ne învață încă".

Literaturile Nordului cu inspirația lor religioasă sau mistică, cu seriozitatea lor gravă, vagul și zbuciumul vieții interioare nu au

avut aproape nici un ecou asupra acestui epicurian senin și voluptuos, asupra acestui estet sedus de forme plastice, de un ideal de naturală, simplitate, sobrietate, măsură. Dintre scriitorii francezi admiră pe acei care i se par că nu contrazic sau continuă tradiția greco-latină: pe Rabelais și Montaigne și marii prozatori ai Renașterii, pe Molière și La Fontaine dintre scriitorii secolului XVII. Corneille cu emfaza lui spaniolă i se pare declamator, Racine e însă „divin“.

Elev al lui Renan, în curent cu toată erudiția și mișcarea istorică a secolului, el privește religiile cu o curiozitate simpatcă, dar spre deosebire de maestru, fără de pietate și romantică reverie. Atitudinea lui în fața lor, rămâne pururi aceea a unui filozof păgîn al antichității greco-romane.

Negînd cu o vervă uneori satanică orice supranaturalism religios cași metafizic, el reproșează creștinismului adus în cetatea eternă de femeile și preoții Așiei, teroarea vagă și fanatismul sombru care insuflește pe apostolii tristeții, vorbind cu oroare de „doctorul lung și uscat din Geneva, plin de anticul spirit al lui Iehova; maniac furios și rece, cel mai feroce inamic al grațiilor“ sau de credința „întunecată și lugubră“ a lui Pascal.

Cu asemenea înclinații, epoca lui de predilecție nu putea fi decît secolul XVIII, ateu, senzual, voluptuos și raționalist „cel mai amabil din secole și cel mai mare“. „Am crezut că acest secol deschide o eră nouă și o cred încă“.

Oprîndu-se asupra unor figuri care au trăit atunci, el scrie cu o vădită căldură: „Asemenea suflete, în același timp frivole și tari, ironice și tandre nu puteau fi produse decît de o lungă cultură. Vechiul catolicism și tinăra filozofie, feodalitatea murindă și libertatea care năștea au contribuit să le formeze cu picantele lor contraste și bogata lor diversitate. Aceste mîndre și încîntătoare ființe nu se puteau naște decît în Franța și în secolul XVIII. Multe lucruri, desigur bune și utile sînt moarte în ele, credința și respectul în vechiul ideal omenesc, cu deosebire. Dar cite lucruri nu încep cu ele și prin ele, care ne sînt înfinit de prețioase, vreau să spun spiritul de toleranță, sentimentul profund al drepturilor persoanei, instinctul libertății omenești“.

Și nu e desigur o întîmplare, că pe doi din eroii în care a pus o parte însemnată din propriul lui suflet, abatele Jérôme Coignard și Brotteaux des Illetes, care cu un exemplar clasic asupra-i, rămîne senin în căruța funebră ce-l duce spre ghilotină, i-a făcut să trăiască în această epocă.

Afinitatea lui profundă cu spiritul secolului XVIII, ne explică într-o largă măsură de ce France, clasic și tradiționalist și conservator în literatură, nu a ajuns ca unii din contemporani, Lemaître sau fostul lui discipol Maurras, la idei retrograde în cugetarea lui politică și socială.

Acei ce caută să pună în contradicție pe scepticul indiferent în politică, ba chiar respectuos pentru autoritățile stabilite, din „Vie littéraire“ cu satiricul virulent și luptătorul anticlerical și socialist, care a devenit France, în urma afacerii Dreyfus, uită pasiunea neobișnuită cu care el a apărut cu ocazia apariției „Discipolului“, libertatea intelectuală împotriva lui Bourget sau Brunetière, tînzînd s'o încătușeze în numele unor pretinse necesități morale, ce ascundeau de fapt realități mai tangibile.

Dacă France în opoziție cu naivul și eutuziastul Rousseau și în acord de data aceasta cu moralistii creștini ai secolului XVII, n'a ig-

norat instinctele inferioare ale bipedului omenesc, ba chiar le-a scos în lumină cu o tristă și lucidă pătrundere, ei nu s'a îndoit niciodată, asemenea înțelepților antici sau filozofilor secolului XVIII, de sentimentul justiției, care există totuși în blata umanitate și devine tot mai puternic, odată cu dezvoltarea continuă și progresivă a rațiunii.

Aceasta cere dreptate nu pentru unii, ci pentru toți filii oamenilor și considerate în lumina ei, instituțiile actuale, bazate pe contradicții logice și perpetuând în multe privinți barbaria primitivă, apar fără îndoială absurde.

Comunismul cași pacifismul lui France nu sint astfel decit rezultatul unei concepții pur raționaliste a societății.

Nu vom urmări evoluția lui în această direcție, nici nobila cruciadă pe care asemeni lui Voltaire a dus-o până în ultima clipă, împotriva urilor de rasă și de religie, a nedreptății și a minciunii.

Oprindu-ne numai la activitatea lui critică, episod secundar într'una din cele mai strălucite și complexe cariere artistice ale acestei epoci, nu vom tăgădui că ea e susceptibilă atit în celace privește concepția cași detaliile, de însemnate și legitime rezerve. Nimic mai firesc de altfel. Cele mai vaste inteligențe au limitele lor necesare.

Dar cine din acel care nu aprobă gândirea sau unele idei estetice ale lui France, ar putea să reziste flineții atice, farmecului însinuant și subtil al atitor pagini, în care acest „gentil esprit“, reunind în el ce a avut mai pur Montaigne, Voltaire și Renan, într'un amestec de o esență personală și unică, atinge totul fără a epuiza nimic, învăluind cu o fantezie „à la Watteau“, operele în imagini grațioase și schimbătoare, asemeni „unor ghihrande rupte fără încetare și mereu reinolte“.

Octav Botez

Miscellanea

Voica

În genurile, în care este de ajuns inteligența, știința, ori sentimentul, cineva poate ajunge până la treptele supreme ale producției științifice ori literare chiar în prima tinerețe. Deaceia știință, filozofie, poezie, critică estetică, toate de primul rang, pot fi semnate și de oameni subț treizeci de ani. Inutil să mai cităm nume.

Cînd însă e nevoie de o lungă observație personală, genul nu poate fi cultivat cu succes decît de oameni maturi. Și singura observație, care cere timp lung și nu poate fi împrumutată dela alții, e aceea a vieții sufletești, a altora și a noastră proprie, —materialul romanului, al criticii psihologice și al oricărui gen, care are de obiect omul moral concret și divers.

Și pe lângă o îndelungată observație, mai e nevoie și de un timp îndestulător, pentruca observația să se lămurească, să se organizeze, —să se poată produce acele generalizări, acele rezumate și acele concluzii, care sînt ca niște precipitate psihice.

Cel mai mare analist al sufletului în literatură, Marcel Proust, a cărui serie „A la recherche du temps perdu” este „compendiul” cel mai bogat și mai dens de stări sufletești, —la douăzeci și cinci de ani (Les Plaisirs et les Jours), era deja un scriitor fin, subtil, înflorit, preocupat de probleme sufletești, chiar de unele tratate mai tîrziu în A la recherche..., dar încă liric, „poetic”, un scriitor ca mulți alții, foarte talentat. Ce departe e încă de „Du côté de chez Swann”, apărut cînd trecuse de patruzeci de ani. Chiar și stilul e altul, cu totul altul. La douăzeci și cinci de ani, cînd nu observase mult viața și nu pătrunsese a-

dînc în propriu-i suflet, de altfel mai simplu, stilul lui era ca al oricărui alt scriitor, adică normal („bun“, ar zice cei cărora nu le place stilul de mai tîrziu). Stilul cellalt, al operei capitale, stilul „Proust“, cu fraze lungi de tot, cu paranteze în paranteze, extrem de analitic și extrem de sintetic, atît de adecvat fondului, atît de perfect deci, a venit atunci cînd a avut de transcris cea mai complicată psihologie, care a răsărit vreodată din materia vie.

Istoria literaturii ne arată că mulți scriitori, ajunși mai tîrziu romancieri mari, au tipărit în prima tinereță romane, pe care apoi nu le-au mai retipărit.

Dar sînt, firește și excepții, cum a fost apariția lui Radigret (excepție fără precedent) care, *pentru vrîsta lui*, a fost un fenomen. Cu inteligența, talentul și curiozitatea lui psihologică, ar fi ajuns desigur la opere capitale, după ce ar fi trăit și ar fi observat viața.

Această... introducere are de scop să explice „cazul“ Voiicăi, pe care am tipărit-o aici.

Noi nu avem obiceiul să însoțim de laude ceia ce publicăm în corpul revistei. Acum derogăm dela regulă. Se va vedea pentru ce.

Mai făcînd încă o excepție dela obișnuințele noastre, vom aduce amănuntul biografic (rugăm pe autoare să ne erte) că domnișoara Henriette Yvonne Stahl, pe trei sferturi franceză, restul de pe malul cestălalt al Rinului, și cetadină cît poate fi cineva, este abia în anii primii ai tinereții.

Și totuși „Volca“ este una din cele mai bune bucăți din literatura romînă cu subiect din viața dela țară.

Că se va fi observînd efectul puțin prielnicelor condiții ale autoarei pentru crearea unei astfel de opere—se poate. Dar observația sigură, culoarea locală, autenticitatea tipurilor, dialogul exact ca psihologie și limbă, dramatismul rezultat din conflicte sufletești; atitudinea autoarei față de tipuri, obiectivă, imparțială și comprehensivă, iată atîtea calități de primul rang al acestui mic roman.

Să se observe că autoarea a păstrat țăranilor toată brutalitatea, tot egoismul nemeșteșugit al omului primitiv—și că sînt dați cu putere ca atare—și totuși îi „înțelegem“. În conflictul dintre ei autoarea, rămînînd obiectivă, adică fără să intervie, a știut să arate, ca toți adevărații creatori de viață—ca scriitorii ruși depildă—că amîndoi au dreptate, ori că amîndoi sînt vinovați, pentrucă, cu un instinct sigur, a știut să vadă și să ne facă să vedem motivele fiecăruia.

Romanul acesta țărănesc este o noutate în genul lui, prin lipsa de idealizare, prin lipsa de ponegrire, prin cruzimea cu care e redată „sălbătăcia“ țăranului, *alături* cu înțelegerea ei, deci cu ertarea ei.

Se va ținea autoarea de marile angajamente luate acum? Dorim. Sperăm.

„Cazul“ Istrati

A fost, și mai este încă, un „caz“ Istrati, și cazul a luat proporțiile unui scandal. Gîndiți-vă la cauză și efect. Un om din România a scris un volum în franțuzește, cu un subiect literar cît se poate mai străin de orice preocupare practică și de orice contingență cu actualitatea. Cam tot atît de străin ca sonetele lui Héréjia...

Și ce efervescență, ce pasiuni, ce reacțiune curioasă, diferentă calitativ și cantitativ.

Și pe cît afacerea s'a mărginit la critica literară, ce fallment al criticii, dacă nu și al criticilor. Un pontif îl face geniu; alt pontif zice că e o nulitate. Și amîndoi pontifii plecînd dela aceeași considerație extraliterară : subiectul și moralitatea personagiilor operei în discuție.

Dar, însfîrșit, asta e critică literară. (Și se mai zice că e secetă de critică !). Pe ea, pe lîngă ea, pe subt ea, s'au pus toate problemele tratatului dela Versailles, și alte cîteva, o mulțime de probleme de-ale noastre, foarte palpitate și urgente și foarte strîns legate cu valoarea cărții în discuție...

Și pe urmă, ba chiar de pe la'nceput, s'a aruncat în harmalae și însuși d. Istrati. Și nu-l putem ținea de rău conform cu vechea și învechita regulă, că artistul nu se amestecă în critica operei sale. Căci într'o așa „critică“ nouă, de ce să nu se amestece și d-sa ? La noutate—noutate. Vorba ceia : La vremuri nouă, oameni noi.

Considerații teatrale

Predecesorii actualului director al Teatrului Național din Iași aveau predilecție pentru dramă și tragedie. Le plăceau ca actorii, îngîndurați, să se primble dela un capăt la altul al scenei, întrebîndu-se enigmatic : A fi sau a nu fi ? Le plăceau lacrimile, singele. Servitorii își dădeau demisie : în scenele furioase dintre culise, ca'n „Magda“ de pildă, actorii îi luau la palme... pentru a-și întreține o minie aprigă și naturală. Controloarele, repartizate de Direcție prin sală pentru menținerea atmosferei tragice, își plînseseră toate lacrimile. Pompierii și jandarmii deveniseră sangvinari. În oraș criminalitatea era în creștere.

Epoca singeroasă a Teatrului s'a încheiat. Actorilor de-abia le-au trecut vinătăile din pricina căzăturilor pe podele—și piese glumețe au înveselit scena. Era și timpul. Spectatorii sint destul de amăriți și așa : nu mai au nevoie de stimulente lacrimogene. Cine vrea să plîngă... n'are decît să se ducă la cinema sau să cetească romane senzaționale !

Mai înainte mergeam la teatru cu o gravitate critică. Cum-păneam în mîni piesele, rolurile—ca niște harbuji, pe care vreai să-si cumperi și nu știi precis care-l mai greu. După verificarea

pieselor și a rolurilor, venea rîndul interpreților. Mai întotdeauna rolurile erau copleșitoare. Vedeai pe scenă niște oameni gîrboviți, asudați, gîfîind, cu o sarcină în spinare, pe care—cum ajungeau larăși între culise—o trîneau la pămînt de răsuna teatrul.

Noul director preferă comediile și farsele. Și bine face. Actorii se simt ca la ei acasă. Rolurile-s așa de ușoare, încît actorii nici nu le simt povara: de-aceia nici nu le prea învață. Descotorosiți de roluri, ei rămîn așa cum sînt—„băeți de viață” care joacă într'un picior, care sar peste mese. Nu-i stingherește decît glasul subteran al sufleurului, care din grota lui aruncă pe scenă pumni de replici. Replicile, ca niște căpcăni invizibile, de multe ori rămîn cu gura căscată: cîteodată însă îl prind pe actorii de picioare. Artiștii duni știu însă să se păzească de replicile sufleurului: ei sar peste ele, ca peste niște obstacole. Actorii improvizează pe scenă o piesă care, uneori, n'are comun cu piesa din cușcă decît personajile, și intrările și eșirile. Artistul la rampă se antrenează: nu-i un simplu gramofon. Avîntul creației îl ia pe sus. Deodată el se simte de două ori creator. Dispare și sufleurul, și copiii care se hlizesc între culise—dispare însuși publicul. Rămîne numai artistul de talent, în mijlocul scenei,—creînd ca paserea care cîntă fără partitură. Dar farmecul nu ține mult: sufleurul îl arată ușa cu cotul, directorul de scenă îl cheamă cu degetul între culise. Improvizația s'a sfîrșit. Actorii care improvizează, au suflet generos. Ei împodobesc pe autorii dramaticei cu penaje străine. De un lucru ne mirăm: această furie de inspirație oare n'ar putea fi disciplinată? Dar dacă actorul ar deveni autor? Sîntem siguri că scena ieșană ar putea produce cîteva comedii bufe de samă.

În altă ordine de idei, trebuie să remarcăm un lucru. Toate teatrele din lume, pe lingă cîteva piese vechi care și-au păstrat actualitatea, reprezintă și piese nouă, brodate pe problemele de după războiu. Astfel pe lingă preocupările sumbre de toate zilele, teatrul mai aduce o picătură de venin. Teatrul din Iași a făcut o inovație în această privință: a desmormîntat din arhivă piesele din veacul trecut cu atmosfera lor naivă, liniștită, aproape copilărească. Cîteva ceasuri sîntem zmulși din mijlocul vieții actuale; sîntem transportați spre lumea bunicilor noastre cu capeluțe de dantelă neagră și încălțate cu cluboțele de *brunel*. Două generații de ascendenți s'au veselit, cu sufletul bun și nevînovat, urmărind năzbitiile „Mătușii lui Carol”. Această piesă întinde parcă o punte de zorele spre trecut. Reprezentațiile pieselor vechi zu clipe emoționante: actorii pensionari, care au jucat pe vremuri rolurile principale, lăcrămează acum—cînd publicul hohotește de ris.

Teatrul pare o casă a trecutului, un fel de teatru istoric, care reconstitue în sufletul nostru o lume de idei și sentimente domoale, limpezi, dispărute pentru totdeauna.—*M. Sevastos.*

Nevoia criticii

Nu avem critici! De lipsa aceasta se plîng mai ales poeții și nuvelistii, și mai mult poeții.

Dacă suspinul acesta după critică ar exprima regretul că n'au ocazie să guste un gen literar plăcut lor, lamentația ar fi foarte naturală. Dar ceiace deplîng ei, cînd constată cu tristeță ori, mai ales, cu „nervi“, că n'avem critici literari, este lipsa unei pedagogii, care să contribuie la promovarea literaturii. Cauza secetei literare ar fi lipsa unei echipe de critici naționali. Ei nu scriu, sau nu scriu bine, nu din altă cauză, ci pentrucă n'au în preajma lor guvernantele numite critici. (Iar cînd le au, ei se întrebă tot nervoși ce nevoie mai este de acești incurcă-lume, de aceste muște la arat în ogorul literaturii).

Dar critica literară nu poate produce talent și prin urmare literatură. Critica publică nu s'a putut exercita pînă la descoperirea tiparului. Și de fapt genul acesta literar, așa cum îl înțelegem azi, a apărut numai de vre-o sută și ceva de ani. Literatura și arta greacă s'au născut și au înflorit fără critică literară și fără critică de artă. Secolul Elisabetei, cu Shakespeare cu tot, s'a produs fără critică literară, și tot așa, fără critică de artă, s'a născut și a murit pictura Renașterii. Și așa mai departe. Să producă literații și artiștii noștri măcar atîta—și lasă dacă le-o mai bănuie cineva că nu au talent și că suferim de secetă literară!

Firește, observațiile critice pot folosi unui scriitor, cum i-ar folosi aceleași observații făcute direct de un om de gust,—și atunci cu un profit mai mare, căci i le-ar face discutînd, luminîndu-l, și înainte de publicarea operei. Dar de aici și pînă la explicarea inferiorității ori sărăciei literare, mai e.

Dacă ceiace se cheamă pictura olandeză n'a fost la anul 1200, cauza nu a fost lipsa unei critici de artă la Amsterdam în secolul al treisprezecelea. Iar la 1500 s'a produs fericitul eveniment fără critică de artă. Critica acestei picturi a venit foarte tîrziu cu Taine, cu Fromentin, peste cîteva sute de ani.

„Psihologie de rasă“

Un scriitor descoperirea mai dăunăzi că un poet al nostru a reprezentat aspirațiile rasei romîne. Din întîmplare însă, acel poet, după toți biografil săi, are prin ascendența sa sînge dela mai multe rase. (Zicem și noi, provizor, „rase“). Și atunci? Dacă e o psihologie de rasă, cum se poate ca un poet, care are în sînge rasele *a*, *b*, *c*, *d*, să fie exponentul cel mai puternic și mai autorizat al rasei *d*?

Noi am spus întotdeauna că nu există o psihologie de rasă, ci una de popor, și că un popor e întotdeauna alcătuit din mai multe rase.

Sînt popoare alcătuite din *aceleași* rase și au cu toate acestea psihologii deosebite, din cauza deosebirii de mediu natural.

de istorie și în genere din cauza felului deosebit de traiu de-a lungul vremii.

Iar rasele componente (chiar dacă s'ar putea face dozajul) n'ar putea să explice decît diversitatea de temperamente intelectuale și afective—acele stări ale sufletului, care formează sumarul tratatelor de psihologie—și niciodată aspirațiile *acele*, care formează fizionomia, crezul și idealul unui popor.

Dacă copilului lui Gheorghe Eminovici și al Raluicăi lurașcu i s'ar fi substituit, fără știrea lor și fără ca copilul să aștepte vre-odată, copilul Maurice Barrès, —se îndoește cineva, că *acel* Eminescu n'ar fi avut același concepție socială, același ideal? În orice caz, un ideal conservator, tradiționalist, etc. care să formeze crezul tradiționalismului român? (Și doară Barrès și Eminescu au, de altfel, natura foarte deosebită).

„Vocea singelui“ nu mai are trecere (dacă o mai are), decît în romanele de senzație. Căci romancierul serios știe că dacă un personaj nu știe că d. X e tatăl lui, nu simte nimic pentru el, și iubește pe altul, pe care-l crede tată și-l iubește chiar cînd a aflat că nu-i e tată, pentru că s'a deprîns să-l iubească.

În literatură sînt multe opere, în care tragismul stă tocmai în faptul că nici o „voce a singelui“ nu-i spune cuiva, că are înaintea sa pe tatăl său secret, ori pe sora sa necunoscută. De pildă incestul, dela Oedip pînă la Portul lui Maupassant.

Avem scriitori mulți și mari, care tocmai au reprezentat cu putere aspirațiile poporului român și care au ascendenți de alte „rase“ (adică din alte popoare).

În Franța, atît de eterogenă ca seminții, aspirațiile naționale sînt la fel, la cei care le au, colorate, cel mult, cu temperamentul fiecăruia—mai grav dacă e din nord, mai *ambalat*, dacă e din Sud, etc..

Străinii dintr'un popor sînt străini, nu din cauza rasei, ci din cauză că... sînt străini, că nu s'au topit sufletește în poporul autohton. Nu au alte aspirații, pentru că sînt străini, ci sînt străini, pentru că au alte aspirații.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Mihail Manoilescu, *Organizarea financiară a economiei naționale*, București, „Cartea Românească”, 1924.

Arareori o inteligență speculativă s'a acordat mai bine cu spiritul practic, ca în persoana d-lui Manoilescu. Studiul științelor exacte l-a lasat rigurozitatea științifică, expunerea clară și metodică, pe care autorul își reazimă cu multă ingenozitate construcțiile sale economice. Cultura științifică a d-lui Manoilescu nu știrbește nimic din elanul concepțiilor economice și construcțiile d-sale sînt pline de multă viață. În studiul finanțelor și al economiei politice d. Manoilescu s'a avîntat cu mult entuziasm ceiace l-a făcut, grație calităților sale personale, să-și apropie ușor o bogată cultură economică și financiară și să devină unul din economiștii cei mai avertizați. Numeroasele publicații economice ale d-lui Manoilescu ne evidențiază prin interesul și valoarea lor, calitățile d-sale de abil doctrinar ce acordă mereu știința abstractă cu realitățile practice.

În broșura de față despre „Organizarea financiară a economiei naționale”, autorul trasează în linii mari raportul dintre nevoile producției și mijloacele financiare ce-i sînt necesare. Prin dezechilibrul acestui raport d. Manoilescu privește situația economică a Romîniei pentru a explica fenomenul primar, al crizei de capital mobilier, și fenomenele secundare cum sînt criza de numerar și criza producției.

După ce distinge patru forme de capital (bogățiile naturale, investițiile, mărfurile, numerarul și disponibilitățile lichide bancare) după ce arată lichiditatea acestor capitaluri și diferitele transformări ce trebuie să le suporte pentru a ajunge la forma superioară și universală de capital mobilier (lichid), d. Manoilescu studiază raporturile dintre aceste capitaluri. Nerespectarea proporțiilor armonice constituie trei crize definite :

- a) *criza economică* prin disproporția dintre bogățiile naturale și investițiile făcute pentru valorificarea lor.
- b) *criza financiară* prin dezacordul dintre capitalul investit și capitalul lichid.
- c) *criza comercială* prin disproporția dintre capitalul mărfuri și capitalul numerar.

D. Manolescu se ocupă de criza financiară sau mai exact de criza capitalului mobilier, arătând că raportul dintre capitalul investit și cel mobilier se poate restabili destul de ușor în cazul abundenței celui de al doilea și foarte greu și în timp îndelungat în caz de lipsă. Ușurința adaptării se măsoară prin facilitatea transformării capitalurilor, care din punct de vedere al lichidității e mult mai mare în cazul transformării dintr'un capital superior într'un capital inferior.

Situația abundenței și lipsei de capital e indicată de importanța dobiznilor curente, care e foarte redusă în primul caz și foarte ridicată în cel de al doilea.

În lumina elocventă a cifrelor, d. Manolescu compară apoi raportul dintre producție și disponibilul lichid, înainte și după războiu. (În lipsa posibilității de a putea aprecia capitalul investit în instrumentele de producție, autorul se referă la producție). Concluzia e inferioritatea situației României de după războiu, neînsemnătatea capitalului mobilier față de bogățiile naturale și de investițiile productive, precum și oprirea afluxului anual de capital dinăuntru și dinafară.

Această inferioritate a noii României, d. Manolescu o explică prin distrugerea capitalului mobilier în cursul războiului, prin dobândirea unui mare aparat de producție în provinciile alipite fără a dobîndi și baza financiară corespunzătoare, în sfîrșit prin încetarea afluxului de capital străin. Lipsa fundamentală din structura noastră economică a capitalului mobilier a luat astfel naștere odată cu constituirea noii României. Criza aceasta însă nu a fost imediat observată din cauza supraaprecierii leului ce a păstrat cîva timp o putere de achiziție deasupra valorii sale reale, precum și prin faptul că funcția de achiziționare a mărfurilor din străinătate a fost cîva timp realizată pe calea creditului.

D. Manolescu remarcă cu multă dreptate imposibilitatea de a rezolva criza de capital mobilier prin simple soluții monetare.

Procurarea capitalului se poate realiza: sau prin creșterea producției interne intensificată, sau prin aducerea capitalului pe cale de împrumuturi externe.

Prima soluție cere un timp foarte îndelungat; în plus va trebui o atenție extraordinară pentru ca această sporire de capital să păstreze forma comercială bancară și să nu se consacre noulor investiții; în sfîrșit însuși sporul de capital e în funcție de măritrea producției care la rîndul său e funcție de capital lichid.

A doua soluție, a procurării de capital mobilier pe cale de împrumuturi, e acela pe care o preconizează d. Manolescu (d-sa studiază numai legătura dintre producție și finanțare așa că nu intră în studiu problema capitalului străin).

Introducerea capitalului străin trebuie să fie consacrată întâiu finanțării aparatului nostru economic și numai în mod accesoriu, creării de noi instrumente de producție. Capitalurile vor trebui să fie importante, întrucît capitalurile mici nu pot realiza nimic durabil și se risipesc fără de folos.

D. Manolescu termină studiul d-sale arătînd necesitatea unei „*rezerve mobile*” de capital mobilier, care grație concurenței ce o poate exercita prin afluxul ei într'un domeniu de producție, ar crea un echilibru între rentabilitățile diferitelor ramuri de producție.

Indicațiile d-lui Manolescu sînt foarte sugestive și constituiesc o interesantă contribuție la studiul economiei românești. D-sa și-a propus a se ocupa numai de raporturi dintre investiții și capitalul mobilier, nestudiînd celelalte raporturi care probabil ne-ar duce la concluzii foarte interesante. Soluțiile schițate cu linia mîri de d. Manolescu rămîn a fi studiate și aprofundate în detaliul lor.

I. Petrovici, *Figuri dispărute*, (Biblioteca universală), București, 1924.

Sînt generații care tac. Ce interesantă și, din păcate, ce tăcută a fost la noi generația zaverei! În epoca de tranziție, care ține cam pînă la 1840—vorbim de generații active în politică și literatură—ne dau cîteva știri cu culoare personală Asachi, Negruzzi și Eliad, dar sporadicitatea vorbirii lor face alți de prețioase notele lui Ston, iar pentru vremea de mai înainte ale lui Suju etc. Mai mult a vorbit despre sine generația dela 1848, care este și cea din 1859; a vorbit, a scris în țară și'n străinătate. După generația care a colaborat cu Cuza-Vodă, urmează un hial. Trecerea la epoca de cultură și politică a *regatului* este așa de săracă în memorii. Dar... așa sînt toate epocile de preparare. Și „epoca lui Titu Maiorescu” a fost o „prefață la timpuri, ce au să vie”, cum așa de nimerit o caracterizează d. I. Petrovici în *Figuri dispărute*.

Volumașul acesta cuprinde note interesante prinse de o minte clară și fin spirit de observație despre T. Maiorescu, P. P. Carp, Aurel C. Popovici, Duiliu Zamfirescu, Dimitrie Greceanu, Teodor Șerbănescu, P. Cerna și Take Ionescu. Seria se încheie simetric. P. P. Carp a fost logician în politică, și a văzut deznodămîntul tragic al raționalismului său, totdeauna mîndru, nelertător față de sine și alții, dar iarăși totdeauna corect; Aurel C. Popovici timid în făurirea de planuri politice pentru neamul său, neclătinat în buna sa credință, așezîndu-se alături de politică, cum începuse în 1883; Duiliu Zamfirescu, figura reprezentativă a principiului „artă pentru artă”, căreia se poate însuma și duiosul, interesantul Teodor Șerbănescu; P. Cerna, cel mai talentat reprezentant al acelor credințe poetice, cărora slujise Eminescu; Take Ionescu, omul generației de ieri, dar și al aceleia, care a făcut războiul, reprezintă „epoca lui Titu Maiorescu”, cum s'ar fi putut intitula cu drept cuvînt galeria de portrete din „Figuri dispărute”. Unii au rămas statornici în idelle lor literare și politice, alții s'au adaptat vremurilor nouă; unii s'au schimbat de tot, alții s'au întrerupt numai.

Este firesc prin urmare, autorul „Amintirilor universitare”, să întîrzie mai mult la fostul său profesor Titu Maiorescu, despre care nicăiri n'am celtit aprecieri mai juste.

Ni se deslușește importanța pe care a avut-o Maiorescu în cultura romînească, ceiace, mulți din cei de azi n'o înțeleg pe deplin. Fără să fi dat un sistem propriu de filozofie, Maiorescu a creiat atmosfera de interes pentru filozofie la noi. Maiorescu a dominat prin înalta sa cultură, prin marele-i talent de profesor facultatea de litere din București, dupăce începuse să stăpînească și să orînduiască cultura romînească într'o vreme, cînd Hasdeu prezenta lumii romînești bogăția minunată a talentului său și a „devenit unul din factorii cei mai însemnați ai progresului nostru cultural-național” (pag. 19), a fost „omul unei epoci de tranziție dela o fază anarhică cu pretenții culturale către o fază de cultură adevărată” (pag. 25). Se recunoaște că „însemnătatea culva să nu în ceiace a luat dela alții, ci în ceiace a avut în sine și a făcut el singur” (pag. 12). Dar după autor, lui Maiorescu „un lucru îi se părea absolut exclus: să trateze ca scriitor român chestii care depășeau cu mult nivelul intelectual al țării și interesul cetățitorilor ei” (pag. 15—16), preferînd să rămîie „omul timpului său și-a nevoilor imediate ale țării” (pag. 21). Sîntem în fața unei explicații inedite pentru opera *marelui practician* și luăm notă că lămurirea în așa fel o aproba și Maiorescu. Prin aceste calități, micul studiu despre activitatea culturală a lui Maiorescu are părți pe care nu le-ar fi putut da un altul, care n'a trăit în intimitatea *marelui profesor*.

Celelalte portrete sînt reconstruite din hazardul fericit prins al amintirilor personale, care le fac totdeauna inedite. Din șiragul de amintiri, cele mai caracteristice s'au grăbit să îte reținute.

Fost elev al lui Maiorescu, d. Petrovici a putut păstra simetria

cerută, dîndu-ne contribuții valoroase pentru a lămuri o vreme așa de apropiată și totuși multora așa de puțin înțeleasă.

După ce cunoșteam cartea lui Boissier despre Cicero și prietenii săi, am celtit o mică cărțuție englezească despre generația mare-lui orator latin, prezentată în porțile separate. Mărturisesc că am cîștigat foarte mult.

Penru noi cartea d-lui Petrovici înseamnă mult, fiindcă nimeni n'a dat o lucrare de răgaz asupra epocii lui Titu Maiorescu. Dar cine ar putea face o dare de seamă complectă despre un volum de figuri literare?

Figuri dispărute Irebuesc celtite, ca să le înțelegi toată valoarea.

I. Minea

* * *

H. Kayserling, *Philosophie als Kunst*, Darmstadt, 1923.

Contele H. Kayserling a devenit celebru prin „Jurnalul de călătorie al unui filozof”, operă originală, bogată și plină de temperament. În legătură cu o călătorie în jurul lumii de-alungul Indiei, Chinei, Japoniei și Americii, autorul notează în variate impresii și cugetări superioritatea spiritului extrem oriental, putînd servi ca îndreptar pentru decadența culturală a Occidentului. Atiludinea, se înțelege, e mistică, combătînd individualismul și raționalismul. Totuși el se exprimă prin observații pătrunzătoare, prin judecăți profunde, de ordin rațional însă. Lucrarea de față conține cîteva încercări asupra unor subiecte foarte variate, unite prin ele doar prin tonul și credințele autorului. Filozofia i se pare o artă în a prepara cumințenia. O astfel de școală de înțelepciune a și fundat autorul la Darmstadt și deja numeroși discipoli au și fost formați. Oamenii mari sînt prezentați și ei în această lumină: după cum pot sau nu propaga înțelepciunea („Zeitliche, Zeitlose, Ewige Geister”). În altă încercare („Germanische und romanische Kultur”) compară civilizația latină cu cea germanică, înclinînd ușor în favoarea celei din urmă, mai spiritualistă, mai idealistă și mai mistică, deci mai aproape de preferințele autorului. Celelalte eseuri se ocupă de interesul studiului istoriei, despre teozofie, despre problema destinului etc. Talentul cu care sînt scrise nu e de loc inferior celui din „Jurnalul unui filozof”.

M. R.

* * *

G. Popa-Lisseanu, *Amor și Psyche*, basm mitologic după Apuleius, cu zece ilustrații, București, 1924.

În 1890 Mih. de Bonachi da pentru întia oară traducerea acelei frumoase părți din Metamorphoseon librl XI ale lui Apuleius din Madaura, a părții cu episodul lui *Cupidu și Psyche* (lib. IV, 28—lib. VI, 24). Traducătorul dialogului despre amicițiile al lui Lucian, dă prin aceasta o parte din *Λόβιτος ἡ Ὀρεός* al aceluiaș Lucian, localizat de Apuleius în opera amintită, care s'a mai zis și *Asinus aureus*.

Amor și Psyche, cum i-au zis traducătorii, s'a recunoscut de toți ca o capodoperă a prozei beletristice latine din sec. II după Christos. Traducerea lui Bonachi demult nu se mai vedea prin librării, așa că d. Popa-Lisseanu satisface o nevoie reală dîndu-ne și un text mai îngrijit și o traducere mai literară decît cea din 1890.

I. Minea.

*
*

G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924.

În 1879, cînd se împlinea o sută de ani dela nașterea marelui dascăl și îndrumător care a fost G. Lazăr, din cauza împrejurărilor politice potrivnice, nu s'a putut aranja serbarea convenită de pietate.

Comemorarea lui G. Lazăr a putut avea contururile convenite în Septembrie 1923, la București și la Avrig, locul natal al marelui dascăl.

Este bine că acest prilej a făcut posibilă adunarea într'un volum a tot ce se știe azi exact despre viața și activitatea lui G. Lazăr — și știm mult mai mult, decît a putut aduna Petrache Poenaru.

Din însărcinarea ministerului instrucției d-nii *G. Bogdan-Duică* și *G. Popa-Lisseanu* ne-au dat volumul așa de prețios și necesar, care cuprinde și opere până acum nepublicate, rămase dela G. Lazăr.

În fruntea volumului ni se dă și chipul lui Lazăr și ni se spune că este reconstruit după informațiile date de Tell.

Se impune să dau un amănunt necunoscut relativ la reprezentarea plastică a lui G. Lazăr. Ion Popasu, episcop greco-oriental la Caransebeș, a spus că Poenaru în cercetarea sa asupra vieții lui G. Lazăr ne-a dat portretul fratelui acestuia, îmbrăcat în hainele aceluia care fusese luptătorul pentru drepturile culturii românești în Muntenia. Așa îmi spunea părintele Șandru dela consistorul din Caransebeș.

I. Minea.

Revista Revistelor

Gîndirea, No. 1.

Cuprinde un fragment din romanul d-lui Cezar Petrescu: „A zburat o pasere neagră”. E greu, desigur, să facem pronosticuri din acest fragment, asupra valorii romanului întreg. Talentul descriptiv al autorului se înfățișează și de data asta neschimbat. Versuri de d-nii Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Adrian Maniu. Note critice de Nichifor Crainic, Tudor Vlanu, O. Cizek, etc..

Revista de Filozofie, No. 1 - 2, April - Iulie.

Număr închinat centenarului lui Kant, cuprinde diferite articole închinale marelui filozof.

Incepe cu un foarte interesant articol al d-lui I. Petrovici, despre „Kant și cugetarea românească”. D-*sa* arată influența - superficială desigur - a marelui filozof asupra lui Gheorghe Lazăr, Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Simion Barnuțiu, influență transmisă lor mai ales de discipolii lui Kant, în special de Fichte. În această epocă filozofia practică a filozofului dela Königsberg, se impune ca cea mai importantă. Teoria cunoașterii kantiene apare la noi abia cu Eminescu și Maiorescu. În urmă d. C. Rădulescu-Motru trebuie privit ca un reprezentant mai autentic al acestei filozofii. Animat de obiectivitatea istoricului, d. I. Petrovici nu arată decât în treacăt influența kantismului asupra cugetării sale proprii.

Un bun fragment dintr'un studiu mai mare al d-lui Mircea Florian: „Kant și cugetarea modernă”. Alte studii despre Kant scriu d-nii C. Siegel, Mircea Djuvara, M. Ralea, Marin Ștefănescu.

Joseph Conrad

Marele scriitor decedat de curînd, a navigat douăzeci de ani în întreaga lume, culegînd un stoc imens de amintiri, apoi treizeci de ani a explorat imaginile și im-

preșiile care-i ornase căile sufletului, compunînd tablouri pururea nouă. Cînd a început aceste exploarații era încă pe mare, pe care a părăsit-o numai ceva mai tîrziu. Liniile și culorile sînt încă vii și nete, apoi treptat, în măsură ce trece timpul, ele se atenuază iar contrastele devin mai temperate. În primele lui volume *Almayer's Folly*, *An Outcast of the Island*, *Lord Jim*, freschețea și intensitatea amintirilor dau o impresie de paroxism. Cu *Youth* și *Typhon*, aceeași vehemență se moderează, fără a pierde din pulerea ei. Conrad e tot mai stăpîn pe culorile lui, le amestecă cu mai multă artă și operele capătă o bogăție de nuanțe din ce în ce mai mare.

El lasă totdeauna cetitorului sarcina să degajeze concluziile și nici una din cărțile lui nu e scrisă pentru a susține o teză, niciodată puterea lui creatoare nu e stînjinită de teorii preconceptuate asupra senzului și semnificației vieții. Conrad posedă totuși, incomparabila putere de a face pe om să întrevadă că nu e decît o infinitesimală parte dintr'o formidabilă unitate, în care existența lui, pe care o crede altă de importantă e fortuită și fufilă, dar nu neînsemnată și inutilă, căci orcît de zădarnic ar părea, efortul omului, nu e lipsit de grandoare. În privința existenței divinului în univers, el nu afirmă nimic. Aspectul misterios al vieții, inexorabila energie a Naturii îl stimulează, dar misiocismul inuman al religioșilor îl lasă incredul. De aceea, el adoptă acel ton particular de delașare, altitudine de ironică impasibilitate, alt de străină genului rasei sale. Conrad nu cedează nici entuziasmului, nici miniei, nici desgustului. El e sincer, știind că orice minciună comportă o sinceritate esențială și că în fiecare adevăr, există o parte de convenție. Fiindcă vede pretulindînt hazardul, „le coup de dé”, s'a vorbit de pe-

simismul lui. Dar el nu e pesimist, cum nu e optimist. Sau e în același senz cu Thomas Hardy sau Kipling, pentru care neprevăzutul face din viață un lucru prea nesigur, pentru a putea fi judecat. Omul trebuie să rămână însă la locul lui, îndeplinindu-și sarcina, fără să încerce a înțelege o activitate, al cărui senz nu-l va descoperi niciodată.

(Henry Davray. *Mercure de France*, Oclombre).

Cu prilejul eseurilor critice „Jugements“, ale lui Henri Massis

Massis e un analist perspicace, incisiv care pătrunde adinc în temperamentele pe care le studiază și portretele lui morale și spirituale ale lui Gide, Barrès sau Claudel sînt adesea verosimile. Chiar pentru cine nu subscrie verdictele și anatemele lui, considerațiile pe care le înlemetază sînt instructive. Desigur, criticul are dreptul să fie dogmatic cu intransigență și fixînd un punct de perfecție, să impună o alegere, propunînd o erarhie de valori. Dar ceiaze se poate reproșa lui Massis e că dogmele lui nu se razemă pe nici o operă contemporană și nu corespund decît producțiilor de acum trei sute de ani. „Artistul catolic, scrie el, va trebui să reproducă natura informată de cătră Grație și nu numai o realitate redusă și cu totul materială, care nu interesează decît senzibilitatea, dar acel real divin, autonom ce se impune spiritului și inimii noastre“. O asemenea concepție a artei e însă sterilă și nu poate naște nimic viu.

Afară de „Polyeucte“ e greu de găsit, chiar în literatura clasică, o singură capodoperă care să reproducă natura informată de grație. Massis e în această chestie, în contradicție cu Boileau. Cînd el ne afirmă apoi că nu e nimic mai prielnic romanului decît o viziune catolică a lumii, e greu să uităm că sînt în Franța cîteva romane bune care nu sînt catolice și că cele mai plictisitoare dintre romanele lui Balzac sînt tocmai cele catolice. Din punct de vedere al

doctrinei pe care o reprezintă, Massis e un neoclastic, care e în plus catolic și thomist. El încearcă să conlopească în una singură, două doctrine care pot exista foarte bine distincte. Căci agnosticul Maurras proclamă virtuțile clasicismului, pe cînd unele opere catolice și thomiste ca „Divina comedie“, nu sînt clasice.

Perfecția clasică presupune desigur o erarhie, obligă pe scriitor la o alegere și la respectarea unei discipline, dar pentru Massis, acest principiu de ordinație și alegere e riguros definit, odată pentru totdeauna.

Subt influența filozofului thomist Maritain, Massis caută să dea scriitorilor o lecție de realism. Dar el uită, că realitatea primă care se prezintă atenției e eul. Nu pot ești din mine decît pornind dela mine. Și e o întrebare, dacă marii creatori de caractere au urmat alt drum. Shakespeare a fost considerat ades, ca cel mai obiectiv dintre dramaturgi, deși într'un anumit senz, e cel mai subiectiv.

Massis vorbește deasemeni de „reîntoarcerea la realitate pe căile inteligenței“. Dar inteligența ca supunere la legile rațiunii sau la principiul identității nu e suficientă pentru artistul creator, pentru savant, filozof și chiar pentru critic. Ea nu joacă decît un rol secundar ca ordonatoare a elementelor. Intuiția dimpotrivă, pe care Massis o consideră numai ca susceptibilă de eroare, e adevărata producătoare a frumuseții.

(Jean Paul Zimmermann. *Philosophies*, No. 3, Septembrie).

Problema datoriilor interaliate

Chestia datoriilor între aliaji e la ordinea zilei în Franța cași la aliaji, cel puțin la acei care sînt creditorii ei. Această chestie nu poate fi eludată deși soluția ei e din cele mai delicate. Din punct de vedere psihologic, opinia diverselor țări prezintă în această privință, divergenți însemnate. Anglia senzibilă, înainte de toate, la onoarea comercială, s'a grăbit să reglementeze propria ei datorie

față de Americani. În Franța, starea de spirit e diferită. Aici s'a luat „à la lettre“, în timpul războiului, doctrina punerii în comun a resurselor aliaților. Și ea a dovedit acest lucru, risipind ceace avea mai prețios, oamenii. Pentru a răspunde acestei concepții, resursele financiare trebuiau să fie puse deasemeni în comun, prin contribuțiile voluntare ale diferiților aliați, proporțional cu mijloacele lor și nu prin împrumuturi între beligeranți. Astfel, fără să refuze de a recunoaște—fiindcă acordurile financiare au fost făcute sub forma împrumuturilor între aliați—principiul unei datorii, Francezul judecă ineleantă această riguroasă comptabilitate, în materie de cooperările financiare, atunci când el nu a ținut nici o comptabilitate de cooperare, când a fost vorba de oameni. Mai mult încă, el e scandalizat la ideea că o datorie între aliați, poate fi pusă pe același picior cu datoria agresorului învins, față de o țară atacată și sistematic devastată.

Ori, printr'o ironie curioasă a evenimentelor, în momentul în care planul Dawes face să apară perspective destul de nesigure și limitate în ceace privește solvabilitatea Germaniei, opinia franceză se hotărăște a începe negocierile în ceace privește reglementarea datoriilor interaliate. Înțelegând că nu poate aștepta dela Englezi și Americani o anulare generală a datoriilor interaliate care ar fi fost mai conformă cu sentimentul său, Francezul dorește cel puțin să fie fixat asupra naturii și a întinderii datoriilor lui de debitor și mai cu samă ca ele să fie determinate în funcție de propriile lui drepturi de creditor.

De acela, el ar fi preferat ca chestiunea datoriilor interaliate să fi fost soluționată în recenta conferință dela Londra și dacă a ratificat un acord în care această chestie nu a fost rezolvită e fiindcă a avut încredere că aliații săi o vor reglementa, într'un spirit echilabil.

Căci după raportul experților se

vede mai clar încă decît înainte, că problema datoriilor interaliate și acea a reparațiilor sînt legate nu numai prin rațiuni de echitate ci și prin cauze economice mai profunde.

(Bertrand Nogaro. *La Monde Nouveau*, Septembre).

Scrisori inedite ale lui Dostoevski

După ispășirea pedepsei de patru ani muncă silnică în închisorile Siberiei, Dostoevski a fost încorporat într'un regiment de infanterie și a trăit mai mulți ani ca soldat, apoi ca ofițer, în acea parte a Rusiei. Decurînd s'au găsit scrisori din epoca aceea (1855-1859) care lămuresc mai bine viața lui de atunci.

Într'una trimisă fratelui său Mihail la 21 August 1855, din Semipalatinsk, se vede că ducea o viață monotonă, sănătatea îl era subredă și nutrea în suflet un dor nemărginit de familie. Singurătatea sufletească îl doboră și se ruga să i se scrie cîteva rînduri măcar, căci era singur „ca o piatră aruncată“.

În altă scrisoare din aceeași localitate, cu data de 22 Decembre 1856, Dostoevski scrie Varvarei, sora lui, și i se destăinuiește ca unui duhovnic: Întîlnise o femeie „inteligentă, fermecătoare, instruită, cu un caracter blînd“, pe care o lubea cu pasiune și cu care voia să se nsoare. Iși făcea planuri că cu solda lui de ofițer și cu un câștig în urma scrierilor pe care le va publica, va trăi. O ruga să intervie pe lângă un moș al lor, bogat, să-i trimeată șase sute ruble de care avea nevoie momentan. Ca ultim argument în sprijinul hotărîrii lui, spune că pe lângă un tovarăș care-l înțelege, viața de familie îl va aduce și liniște. Nu va mai fi prigonit de administrație, va fi om serios și cu răspundere și nu va mai greși ca înainte. Va căuta să obție încrederea guvernului și voia de a-și tipări scrierile. (*Revue Mondiale*, 15 Oct. 1924).